مجله علمی پوهنتون سلام

https://salam.edu.af/magazine/14

ماليات او حکم يې د شريعت په رڼا کې

پوهنوال دکتور مصباح الله عبدالباقی[1]

لنډيز

په دې څېړنه کې يوه ډېره مهمه موضوع څېړل شوې ده، او هغه د شريعت په رڼا کې د معاصر اقتصاد د نظر سره سم د مالياتو د اخيستلو حکم دی، د دې موضوع اهميت په دې کې دی چې په اړه يې متفاوت نظرونه شتون لري، له دې نظرونو څخه کوم نظر د شريعت سره اړخ لګوي او کوم نظر د شريعت سره اړخ نه لګوي؟

د دې لپاره چې د معاصر اقتصاد د نظر سره سم د مالياتو حکم د شريعت په رڼا کې وڅېړل شي نو بايد چې دا ډول ماليات په درست ډول وپېژنو، نو له دې امله په لومړي ځېرکي کې په لنډ ډول د معاصرو مالياتو د پېژندنې په اړه بحث شوی دی، تر څو پرې حکم کول ممکن شي، ځکه حکم په هغه څه کېدلی شي چې ماهيت يې مشخص وي.

د معاصرو مالياتو د شرعي حکم د معلوملو په لړ کې دويمه قضيه چې څېړل يې اړين ؤ دا وه چې ايا اسلام د اسلامي دولت د بوديجې د تمويل لپاره معلومې سرچينې لري؟ ايا دا سرچينې توفيقي دي که توقيفي، په دې معنی چې په دې کې د اجتهاد مجال شته او که نه؟ او د هغو سرچينو څخه پرته نورې سرچينې په کې اضافه کېدلی شي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې او که نه؟ د دې څېړنې په پايله کې جوته شوه چې شريعت يو لړ سرچينې د اسلامي حکومت د تمويل لپاره مشخصې کړې دي، خو له دې امله چې دا قضيه د معاملاتو سره تړاو لري، نو دا د اجتهاد مجال دی او دا سرچينې په همدې منصوصې سرچينو کې منحصرې نه دي، له همدې امله ګورو چې د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه په خلافت کې نورې سرچينې هم په دې کې ور زياتې شوې دي، له دې امله دې پايلې ته ورسېدو چې کـه ماليه شرعي مانع ونه لري او د بوديجې د تمويل د سرچينې په توګه ترې کار واخيستل شي دا په دې ډګر کې د شريعت د طبيعت سره مخالفت نه لري.

درېمه قضيه چې اړينه وه او بايد چې څېړل شوې وی هغه دا وه چې د شريعت له نظره د دولت له لوري د اجباري مالياتو د اخيستلو په مخ کې يواځينی شرعي مانع دا دی چې شريعت د چا په ملکيت کې د هغه له خوښې پرته تصرف کول ناروا ګڼي، او اجباري اخيستل همداسې يو تصرف دی.

څلورمه قضيه دا څېړل شوې چې د ماليې په مخ کې موجود شرعي خنډ (چې د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخيستل) څرنګه او په کومو حالاتو کې له منځه تللی شي؟ ځکه په کومو حالاتو کې چې دا خنډ له منځه ولاړ شي په هماغه حالاتو کې به د ماليې اخيستل جواز ولري، او په کومو حالاتو کې چې دا خنډ وجود ولري نو ماليه اخيستل به ناروا او نا درست وي. د څېړنې په پای کې دې پايلې تـه ورسېدو چې پـه لاندې دوه حالتونو کې دا خنډ له منځه تللی شي:

لومړی: د اضطرار حالت چې په دې حالت کې د شرعي ولايت لرونکی حکومت د خلکو د مال سره د مباح مال په توګه تعامل کولی شي.

1- عضو کادر علمی پوهنحی شرعيات و رئيس پوهنتون سلام.

+93771694474 :

Misbah.abdulbaqi@gmail.com :

معلومات مقاله

تاریخ نشر: 1402/10/22

شماره مقاله در ژورنال: 01

تعداد صفحات: 54

شماره نوبتی مجله: 14

کلید واژه ها

ماليات، شريعت، اقتصادی پاليسی، عقد

معلومات مجله:

مجله علمی پوهنتون سلام، نشرات خویش را از سال 1390 هـ.ش آغاز نموده و دست آورد های زیادی در این زمینه دارد، در ادامه سلسله فعالیت های خویش به تاریخ 1401/03/22 اعتبار نامه خویش را به عنوان یکی از معتبرترین مجله از وزارت محترم تحصیلات عالی کشور به دست آورد.

آدرس: افغانستان، کابل، ناحیه چهارم، کلوله پشته، چهار راهی قلعه بست (گل سرخ)، پوهنتون سلام.

آدرس ارتباطی؛ ویب‌سایت: https://salam.edu.af/magazine , https://research.salam.edu.af **ایمیل**: https://salamjournal@salam.edu.af ، salamuk@salam.edu.af

شماره های تماس: +93703649505 و +93785351450

سريزه

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين و على آله و أصحابه أجمعين، و بعد.

د مالياتو د اخيستلو قضيه له هغو قضيو څخه ده چې په اړه يې بېلابېل نظريات شتون لري، يو شمېر پوهان تصور لري چې ماليه هماغه «مَکس» دی چې پـه اړه يـې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: "لَا يَدْخُلُ صَاحِبُ مَكْسٍ الْجَنَّةَ"[1]. د ماليې د راټولولو مسؤول به جنت ته لاړ نه شي.

[1] - السنن الكبرى (7/ 26) تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، خپروونکې اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنات، درېم چاپ، کال 1424 هـ - 2003 م.

یو شمېر نور پوهان د بېلابېلو فقهي اسنادو پر بنسټ دا په مطلقه توګه صحیح او روا ګڼي، نور پوهان دا په ځینو حالاتو کې روا ګڼي، په ځانګړې توګه کله چې هغه موانع او خنډونه نه وي چې په شرعي نصوصو کې راغلي دي او د هغه اصولو او مقاصدو سره په ټکر کې نه وي چې شریعت د مال لپاره ټاکلي دي، خو په نورو حالتونو کې یې بیا روا نه ګڼي.

له دې بېلابېلو نظریاتو څخه کوم سم دی؟ د مالیې حکم څه دی؟ په کوم وخت او شرایطو کې د حکومت او نظام لپاره د مالیې (ټېکس) اخیستل روا او په کوم وخت کې ناروا دي؟ د شریعت په رڼا کې د دې حکم څېړل له دې امله هم اړین دي چې په اوسنیو شرایطو کې په هېواد کې که له یوې خوا خلک د فقر او غربت سره مخامخ دي، د خپلو اولادونو لپاره د یوې مړۍ ډوډۍ د پیدا کولو توان نه لري نو له بلې خوا د افغانستان اسلامي امارت خپلو مجبوریتونو ته متوجه دی او له دوی څخه مالیه غواړي او بېلابېل ټېکسونه (مالیات) ترې راټولوي. دا که له یوې لورې د خلکو لپاره ستونزې جوړوي له بل پلوه په اقتصادي فعالیتونو منفي اغېز کوي. د دې تر څنګ په دې اړه د شریعت له نظره د دې ډول کړنو حکم معلومول هم اړین دي چې دا کار خو د شریعت سره په ټکر کې نه دی؟ په ورته وخت کې د مالیې مطلق ناروا بلل هم هېوادونه د ستونزو سره مخامخ کوي، نو دې حقیقتونو ته په کتلو د دې اړتیا ده چې د مالیې حکم د شریعت د اصولو او شرعي نصوصو په رڼا کې وڅېړل شي تر څو په دې میدان کې یو اسلامي حکومت په بصیرت سره د شریعت د احکامو په رڼا کې حرکت وکړي.

د بحث حدود او اړوند موضوعات

د مالیې د حکم د معلومولو لپاره اړینه ده چې په پیل کې د مالیې (ټېکس) په حقیقت باندې ځان پوه کړو چې آیا د مالیې (ټېکس) طبیعت د اسلام د طبیعت سره اړخ لګوي که نه؟ او دا ځکه چې اهل علم وایي: "الحکم علی الشيء فرع عن تصوره" په یو شي باندې حکم د هغه د تصوري حقیقت په ذهن کې د را استحضار کولو فرعه ده او تر څو چې اصل شتون ونه لري، د فرعي شتون ممکن نه دی.

له دې امله چې موږ د مطلقې مالیې په اړه څېړنه نه کوو، بلکې موږ د هغه مالیې په اړه د شریعت د حکم د معلومولو هڅه کوو چې په معاصر اقتصادي فکر کې ورته مالیه ویل کېږي او ټول هېوادونه ترې د خپلې بودیجې د تمویل لپاره استفاده کوي، له دې امله دا اړینه ده چې موږ په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې په حقیقت ځان پوه کړو.

په معاصر اقتصادي فکر کې مالیه په حقیقت کې د مالیاتي سیاست برخه ده. دغه مالیاتي سیاست څه شی دی او ولې د یو نظام څخه بل نظام ته توپیر لري؟ په اسلامي اقتصادي فکر کې مالیاتي سیاست څه ته ویل کېږي؟ او د شرعي نصوصو په رڼا کې د دې مالیاتي سیاست عناصر څه دي؟ عملاً دا مالیاتي سیاست څه پاتې شوی دی؟ آیا د معاصر اقتصادي نظام مالیه د اسلام د مالي نظام او بیا د اسلامي مالیاتي سیاست سره اړخ لګوي او که نه؟

دا او داسې نورو پوښتنو ته د ځواب د پیدا کولو په پایله کې موږ د اسلامي حکومت له لورې د مالیې (ټېکس) د لګولو د جواز او عدم جواز حکم ته رسېدلی شو، نو په دې لنډه لیکنه کې به همدې او دې ته ورته پوښتنو د ځواب لټولو کوښښ کوو.

د بحث او څېړنې تګلاره

دې پوښتنو ته د ځواب لټولو لپاره به موږ د بېلابېلو تګلارو څخه ګټه اخلو. څه به وصفي تګلاره ایجابوي، څه به تحلیلي او استنباطي تګلاره ایجابوي او په څه قضیو کې به د مقایسوي تګلارې څخه استفاده کوو.

موږ په پیل کې د دې هڅه کړې چې دا معلوم کړو چې د حکومت له پلوه د مالیې اخیستل د شریعت له نظره په خپل ذات کې ستونزه لري او که د کوم علت له امله یې اخیستل ناروا دي[1]، د دې خبرې د څرګندولو لپاره د دې اړتیا وه چې موږ په شریعت کې د مال اړوند عمومي احکام وڅېړو چې دا وګورو چې مالیه د دې احکامو په کوم ځای کې قرار لري، نو د څېړنې په پایله کې معلومه شوه چې د مالیې د ځانګړتیاوو څخه یوه ځانګړنه دا ده چې د دولت له لورې په جبري ډول اخیستل کېږي، چې همدا ځانګړتیا یې د شریعت سره په ټکر کې ده، ځکه چې اسلام د چا مال د هغه له خوښې پرته اخیستل ناروا ګڼي.

دویمه قضیه چې څېړل یې اړین ؤ دا وه چې ایا اسلام د اسلامي دولت د بودیجې د تمویل لپاره معلومې سرچینې لري؟ ایا دا سرچینې توفیقي دي که توقیفي[2]، په دې معنی چې په دې کې د اجتهاد مجال شته او که نه؟ او د هغو سرچینو څخه پرته نورې سرچینې په کې اضافه کېدلی شي چې په شرعي نصوصو کې یې یادونه شوې او که نه؟ د دې څېړنې په پایله کې جوته شوه چې شریعت یو لړ سرچینې د اسلامي حکومت د تمویل لپاره مشخصې کړې دي، خو له دې امله چې دا قضیه د معاملاتو سره تړاو لري، نو دا د اجتهاد مجال دی او دا سرچینې په همدې منصوصې سرچینو کې منحصرې نه دي، له همدې امله ګورو چې د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه په خلافت کې نورې سرچینې هم په دې کې ور زیاتې شوې دي، له دې امله دې پایلې ته ورسېدو چې که مالیه شرعي مانع ونه لري او د بودیجې د تمویل د سرچینې په توګه ترې کار واخیستل شي دا په دې ډګر کې د شریعت د طبیعت سره مخالفت نه لري.

درېمه قضیه چې اړینه وه او باید چې وڅېړل شوې وی هغه دا وه چې د مالیې په مخ کې موجود شرعي خنډ (چې د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخیستل) څرنګه او په کومو حالاتو کې له منځه تللی شي؟ ځکه په کومو حالاتو کې چې دا خنډ له منځه ولاړ شي په هماغه حالاتو کې به د مالیې اخیستل جواز ولري. د څېړنې په پای کې دې پایلې ته ورسېدو چې هغه دوه حالتونه کېدلی شي:

لومړی: د اضطرار حالت[3] چې په دې حالت کې د شرعي ولایت لرونکی حکومت د خلکو د مال سره د مباح مال په توګه تعامل کولی شي.

دویم: په عادي حالاتو (غیر اضطراري حالاتو) کې یوازې هغه وخت دا کار ممکن دی چې خلک په خپله خوښه د خپلو وکیلانو له لارې د مالیې د ورکولو وعده وکړي

---

[1] - د اصول فقهې په اصطلاح کې دې ته "النهي عن الشيء لذاته أو النهي عنه لغیره" ویل کېږي.

[2] - دلته د توفیقي معنی دا ده چې د الله په توفیق او د انسانانو په اجتهاد یې حکم معلومول ممکن وي، او توقیفي دې ته ویل کېږي چې شریعت مشخص کړی وي او د انسان اجتهاد ته په کې ځای نه وي.

[3] - په دې اړه تفصیلي بحث وروسته راځي.

او دا وعده به ملزمه وعده وي، دويم دا چې د همدې وکیلانو له لارې عقد وکړي، يعنې د حکومت او ولس ترمنځ د ماليې د ورکړې يو اجمالي عقد بايد شتون ولري او بيا د هر کال لپاره هغه مقدار په تفصيلي توګه د يو تفصيلي عقد له لارې مشخص کړی شي چې د هر وګړي څخه به په کومو شرطونو څومره ماليه اخيستل کېږي.

په دې اړه مخکېنۍ څېړنې

په دې اړه مخکې ډېرې ليکنې شوې دي، چې د نومونو يادونه يې د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي، زه دلته يوازې دا وايم چې په کوم ډول چې په دې بحث کې د ماليات (ټېکسونو) قضيه څېړل شوې ده، په بله هيڅ څېړنه کې مې نه ده تر سترګو شوې، ځکه کومې څېړنې چې زما له نظره تېرې شوي دي، په لاندې توګه يې لنډيز وړاندې کوم:

لومړی: هغه څېړنې چې د صدقې او خېرات، خبر او ښېګڼې په اړه راغلي، نصوص يې د ماليې لپاره بنسټ ګرځولي، تصور يې دا وړاندې کړی چې د زکات څخه پرته په مال کې نور واجب حقوق هم شته، چې دا په حقيقت کې يو څو تابعينو ته منسوب مذهب دی او معنی يې هم هغه نه ده چې د ماليې د فرضيت او لزوم لپاره دې ترې استدلال وشي، ځکه د معاصرې ماليې (ټېکس) ځانګړتياوې په دې کې نه شي راتلای، همدا راز دا ټولنيز او يا هم کفايي وجوب او حق دی، چې کله په يوه ټولنه کې د لوږې له امله څوک تلف کېږي او په سختو ستونزو کې وي پر هغه ټولنه باندې کفايي فرض دي چې دې ته بايد ورسېږي، چې دا د ټېکس (ماليې) څخه جلا يو بل مسؤوليت دی، نو ځکه دا د ټېکس (ماليې) بنسټ نه شي ګرځېدلی، دا قضيه په دې څېړنه کې په ضمني توګه، خو په تفصيل سره څېړل شوې ده.

دويم: هغه ډول څېړنې دي چې د ماليې تر سرليک لاندې يې هغه سرچينې څېړلي دي چې د معاصرې ماليې سره هيڅ تړاو نلري، لکه زکات، خراج، جزيه او نور... د بېلګې په توګه د «النجاح الوطنية» فلسطين په پوهنتون کې د ماسترۍ بحث چې د «النظم الضريبية بين الفكر المالي المعاصر والفكر الإسلامي دراسة تحليلية مقارنة» تر سرليک لاندې سمر عبد الرحمن محمد الدحلة د دکتور هشام جبر تر لارښوونې لاندې ليکلی، دا ډول بحثونه د لنډو مقالو په شکل کې هم ډېر ليکل شوي او د کتابونو په شکل کې هم ليکل شوي دي، خو ټول يوازې پر دې را څرخېږي چې په اسلام کې ماليه شته او بيا دا مخکې سرچينې څېړي او ځينې وخت د دې سرچينو او په ځانګړې توګه د زکات او په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې ترمنځ مقايسه هم کوي، خو دا ډول بحثونه زموږ د بحث سره تړاو ځکه نه لري چې موږ د دې معاصرې ماليې (ټېکس) په اړه د شريعت د حکم په لټه کې يو.

درېيم: بل ډول څېړنې چې د ماليې په اړه شوي دي يوازې يو ډول ماليه او ټېکس يې بحث کړی چې زموږ پخوانيو فقهاوو يې يادونه کړې ده، چې موږ په دې بحث کې د اضطراري ماليې عنوان ورکړی او هغه بل ډول ماليه چې موږ ورته عادي ماليه او يا په عادي او غير اضطراري حالاتو کې ماليه ويلې، هيڅ بحث نه دی کړی. په حقيقت کې همدا هغه ماليه ده چې د معاصر اقتصادي فکر له لورې ماليه او ټېکس بلل کېږي، چې تراوسه پورې يې په اړه څېړنه نه ده شوې، نو دا څېړنه همدغه تشه ډکوي.

څلورم: يو ډول بحثونه هغه دي چې تصور يې دا دی چې زکات د ماليې (ټېکس) ځای ناستی کېدلی شي، د ماليې (ټېکس) د اخيستلو پر ځای بايد د زکات نظام تطبيق کړی شي چې همدا کفايت کوي. په يو شمېر څېړنو کې همدا تصور وړاندې شوی دی. زه په دې څېړنه کې په دې خبره نه کوم چې په فني توګه زکات د ماليې ځای نيولی شي او که نه؟ بلکې زما د څېړنې محور دا دی چې که يو اسلامي حکومت وغواړي چې د زکات ترڅنګ د ماليې (ټېکس) نظام هم فعال کړي، نو طريقه به يې څه وي؟ ايا دا کار به ورته جواز ولري؟ او که جواز ولري، نو په کومو حالاتو کې به جواز ولري؟.

په دې څېړنه کې د دې هڅه شوې چې په دقت سره د څېړنې اړوند قضيې وڅېړل شي او د شريعت د نصوصو سره سم يې په اړه قضاوت صورت ومومي، خو بيا هم هيڅ انساني کار د خطا او غلطۍ څخه پاک نه وي، نو که په دې کې د حق خبره وي هغه به د الله تعالی په توفيق ممکنه شوې وي او که غلطی او خطاګانې په کې وي، نو هغه به د انساني تقصير پايله وي او د الله تعالی شريعت له هغوی څخه پاک دی، خو هيله مې د محترمو لوستونکو دا ده چې د تعاون على البر والتقوى پر بنسټ خپل رغنده نظريات د ليکوال سره شريک کړي.

لومړی څپرکی

په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې پېژندنه

ماليه په معاصر اقتصادي فکر کې د مالياتي سياست يا مالياتي پاليسۍ (Fiscal Policy) برخه ده او مالياتي سياست يا مالياتي پاليسي بيا د اقتصادي سياست يا اقتصادي پاليسۍ برخه ده. دلته په لنډه توګه د دغه اصطلاحاتو معنی او مفهوم روښانه کوو.

لومړی: اقتصادي پاليسي

اقتصادي پاليسي يا اقتصادي سياست په حقيقت کې په اقتصادي ژوند کې د دولت د مداخلې يوه لاره ده، چې ځينې وختونه په ځانګړو برخو کې د دولت مداخلې ته ويل کېږي، چې دا يې خاص مفهوم دی. له دې اړخه يې اقتصاد پوهان داسې تعريفوي: دا د دولت له لورې هغه مستقيمې مداخلې ته ويل کېږي چې په اقتصادي نظام کې د بنسټيزو اقتصادي متغيراتو لکه توليد، کارموندنې او پانګونې د کنټرول له لارې سرته رسېږي.[1]

د دې معنی دا ده چې د توليد، د کاري فرصتونو د رامنځته کولو او پانګونې په اړه چې کومې ځانګړې پرېکړې او پاليسۍ په دې موخه د دولت له لورې رامنځته کېږي چې د هېواد اقتصاد هغه ځانګړي لور ته سوق او رهبري کړي چې دولت يې غواړي، دې ته اقتصادي سياست يا اقتصادي پاليسي ويل کېږي.

يو شمېر اقتصاد پوهان بيا د اقتصادي پاليسۍ مفهوم ته پراختيا ورکوي او په پورته يادو شوو درې قضيو کې د دولت او حکومت په مداخلې او په دې اړه جوړو شويو پاليسيو کې يې نه منحصروي، بلکې د اقتصاد په اړه د حکومت د ټولو پاليسيو ټولګه او مجموعه يې بولي، نو دوی يې تعريف داسې کوي: اقتصادي پاليسۍ هغو ټولو پرېکړو او سياستونو ته ويل کېږي چې دولت يې د اقتصادي او ټولنيزو ټاکلو موخو د لاسته راوړلو لپاره په لاره اچوي تر څو د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د هغه وسايلو

---

[1] - د دې تعريف لپاره وګورئ: النظرية الاقتصادية، ص ۷ تاليف: دکتور احمد جامع، خپروونکې اداره: دار النهضة، څلورم چاپ، کال ۱۹۸۴م.

څخه چې ټولنه يې په واک کې لري بهتر او مناسب وسايل انتخاب کړي او د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر ټولو غوره تګلارې ولټوي، دې ډول ټولو پربکړو او پالیسیو ته اقتصادي سياست وايي[1].

دا تعريف را په ګوته کوي چې اقتصادي پاليسي يا اقتصادي سياست لاندې عناصر لري:

- ټولنيزې او اقتصادي موخې ټاکل؛
- د دې اهدافو د لاسته راوړلو لپاره په لاس کې د شته وسايلو څخه تر ټولو غوره وسايل انتخابول؛
- د دې تر څنګ د هغه تګلارو انتخاب چې په ښه توګه د ټاکلو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر ټولو غوره او اغيزمنې وي؛

په دې توګه اقتصاد پوهانو د عام اقتصادي سياست او پاليسۍ لپاره لاندې ډګرونه ټاکلي دي، په دې ډګرونو کې د يو مشخص وخت لپاره ځانګړې پاليسۍ او سياستونه د عام اقتصادي سياست عناصر بلل کېږي:

- مالياتي سياست (Fiscal Policy)
- نقدي سياست (Monetary policy)
- د نړيوالې سوداګرۍ اړوند پاليسۍ او د تأدياتو توازن او انډول ساتل.
- د پانګونې اړوند سياستونه او پاليسۍ (Investment policies)
- د جوړښتونو د سمون سياستونه او پاليسۍ[2].

د اقتصادي سياست اهداف بدلېږي را بدلېږي چې نهايي هدف يې په ملي کچه د رفاهيت او اقتصادي خوشحالۍ رامنځته کول دي او د اقتصاد پوهانو ترمنځ تقريباً په دې اتفاق دی چې دا نهايي هدف د دې څلورو فرعي اهدافو د تحقق له لارې ترلاسه کېدلی شي چې د انګليستاني اقتصاد پوه نيکولاس کالدور په جادويي مربع مشهور دي او هغه دا لاندې څلور معيارونه دي:

- د انفلاسيون کنټرول؛
- په هېواد کې داقتصادي ودې لوړه کچه ترلاسه کول (Achieving high growth rate)؛
- په هېواد کې کاري فرصتونه پيدا کول او بې کاري له منځه وړل؛
- د تأدياتو توازن او انډول ساتل (Balance of Payments).

دويم: مالياتي پاليسي يا مالياتي سياست

د مالي پاليسۍ پخوانی مفهوم

لکه څرنګه مو چې د اقتصادي پاليسۍ په عناصرو کې ولوستل چې په معاصر اقتصادي فکر کې مالياتي پاليسي د اقتصادي پاليسۍ يو بنسټيز عنصر او يوه مهمه برخه تشکيلوي. اوس په دې بحث کوو چې مالياتي پاليسي يا مالياتي سياست څه ته وايي؟ ځکه له دې څخه موږ د ټېکس په حقيقت ځان پوهولی شو او دا درک کولی شو چې ماليه په معاصر اقتصادي فکر کې څه رول لري، د څه لپاره وضع کېږي او د څه لپاره راټولېږي؟ او ايا دا د اسلامي شريعت د مالي پاليسۍ سره اړخ لګوي او که نه؟

مالي پاليسي چې په انګليسي کې ورته (Fiscal Policy) ويل کېږي، په اصل کې د فرانسوي ژبې د «Fisc» د کلمې څخه اخيستل شوې ده، چې لغوي معنی يې د پيسو بټوه، بيت المال او خزانه ده. اصطلاحي تعريف يې هم له همدې څخه اخيستل شوی دی.

په پخوانيو وختونو کې د مالي پاليسۍ مفهوم ډېر محدود و او دا ځکه چې د دولت او حکومت مسؤوليتونه محدود وو. مالياتي پاليسي- په دې کې را خلاصه کېدله چې يو هېواد د خپلو عايداتو څخه څرنګه خپل ضروري عام مصارف پوره کړي او عامو مصارفو د هغو مسؤوليتونو سره تړاو درلود چې دولت او حکومت په هغه وخت کې پر غاړه درلودل، دا مسؤوليتونه د داخلي امنيت، د خپل هېواد څخه د تجاوز په مقابل کې دفاع او د يو څو نورو عمومي کارونو څخه عبارت وو او د دې مسؤوليتونو د سرته رسولو لپاره ډېرو زياتو مصارفو ته اړتيا هم نه وه، له همدې امله دولتونه هم د ډېرو مواردو په لټه کې نه وو. عموماً مالياتي پاليسي په دې کې را خلاصه کېدله چې ارقام سره مساوي کړی شي، مصارف د موارد او عوايدو څخه زيات نه وي، د مالي پاليسۍ کوم بل هدف نه وه، نه يې د هېواد د اقتصاد سره کوم تړاو درلود او نه يې د ټولنيزو او سياسي اهدافو سره کوم سر او کار درلود، دا حالت د لومړي او دويم نړيوال جنګ پورې همداسې پاتې شو او ادامه يې پيدا کړه.

د مالي پاليسۍ په مفهوم کې د بدلون لاملونه

کله چې د لومړي او دويم نړيوال جنګ نه وروسته داسې لاملونه رامنځته شول چې د مالياتي سياست په مفهوم کې يې د بدلون غوښتنه کوله، نو په پايله کې يې د مالياتي سياست يا مالي پاليسۍ نوی مفهوم رامنځته شو، دا لاملونه او بدلونونه د دولت او حکومت په دندو کې هم د بدلون لامل وګرځېدل، چې په پايله کې يې د مالياتي سياست په مفهوم کې هم بدلون رامنځته شو. دا لاملونه او بدلونونه په لاندې ډول وو:

۱: سياسي لاملونه

په معاصر وخت کې د دولت او حکومت رول، د دولتي مؤسساتو او د دولت د دستوري جوړښتونو پرمختګ او هغه بدلونونه چې د نويو سياسي نظرياتو په پايله کې د دولت په جوړښت او مسؤوليتونو کې رامنځته شول، دا ټول د دې لامل شول چې د مالياتي سياست په مفهوم کې بدلون رامنځته شي، ځکه چې د دې سياسي نظرياتو په پايله کې دا د دولت مسؤوليت وګڼل شو چې بايد له يو پلوه د هېواد د وګړو اقتصادي، ټولنيز او د ژوند د شرايطو په بهتر کولو کې بايد مداخله وکړي او له بل پلوه د

---

[1] - معجم المصطلحات الاقتصادية، ص ۸۳، احمد زکي بدوي، دار الکتاب المصري، کال ۱۹۸۵م.

[2] - السياسات الاقتصادية، ص ۳۱، عبد المطلب عبد المجيد، مجموعة النيل العربية، مصر، لومړی چاپ کال ۲۰۰۳م، د جوړښتونو د سمون د پاليسۍ معنی دا ده چې د هېواد اقتصادي جوړښتونه په داسې توګه عيار شي چې د نړيوال اقتصادي چاپېريال سره اړخ ولګوي او دا سمون ټولو اقتصادي ډګرونه تر اغېز لاندې راولي او دا کار بايد په دوره يي شکل سرته ورسېږي.

ديموکراسۍ په مفهوم کې پراختيا رامنځته شوه، په درې ګونو قواوو کې د زياتو خلکو د مشارکت غوښتنه، د اساسي قوانينو د جوړېدو نه وروسته د دستوري او سياسي جوړښتونو او مؤسساتو د رامنځته کېدو او د دې مؤسساتو فعالول او فعال ساتل، همدا راز د دولتي او اداري وظايفو د رامنځته کېدو په پايله کې د دولتونو او حکومتونو مصارف زيات شول او د دې مصارفو زياتېدل په طبيعي توګه د عوايدو د زياتوالي غوښتنه کوي تر څو دا مصارف پوره کړی شي، چې دې ټولو موضوعاتو د مالياتي سياست په مفهوم کې د بدلون غوښتنه کوله.

۲: نظامي لاملونه

د دويمې نړيوالې جګړې په پايله کې هېوادونه دې ته اړ شول چې په جديت سره د نظامي ځواکونو پياوړتيا ته ځانګړې پاملرنه وکړي، په داسې وسلو يې سنبال کړي چې هيڅ هېواد پرې تيرى ونه کړی شي، د دې لپاره هېوادونه اړ شول چې ستر نظامي ځواکونه جوړ کړي او روزنه ورکړي، همدا راز د دې نظامي ځواکونو د اړتيا وړ جنګي وسايل ورته د هېواد په دننه کې جوړ کړي او يا يې له بهر څخه په بيه واخلي چې دا ټول د دې لامل شول چې د هېوادونو مصارف زيات شي او د مصارفو د زياتوالي په پايله کې د عوايدو او مواردو د زياتوالي او پراختيا په لټه کې شول، چې دې کار د مالياتي سياست په بدلون کې لويه ونډه درلوده.

۳: اقتصادي لاملونه

په نړۍ کې د اقتصاد د پرمختګ او اقتصادي حالت د ښه کولو لپاره وسايلو پرمختګ ومونده، د بحث او تحقيق ميدان د نورو مصارفو غوښتنه درلوده، ټکنالوژۍ پرمختګ وکړ او حکومتونه اړ شول چې د ژوند په ټولو برخو کې د ښه اقتصادي فعاليت په موخه له دې ټکنالوژۍ څخه استفاده وکړي، چې دې سره د دولتونو مصارف پورته لاړل.

له بله پلوه د اقتصادي ستونزو د رامنځته کېدو په پايله کې په ټولنه کې ځه ستونزې او ټولنيزې نا انډولۍ رامنځته شوې، لکه د ثروت په توزيع کې نا انډولي، د افرادو په عوايدو کې فاحش تفاوتونه، د بې روزګارۍ زياتوالى، د قيمتونو لوړېدل، انفلاسيون، د بازارونو سړېدل، او د پېر او پلور نه موجوديت او نورې داسې ستونزې چې کله رامنځته شوې، دولتونه اړ شول چې د دې ستونزو د له منځه وړلو او کنټرول لپاره داسې مناسب بديلونه او حللارې وړاندې کړي چې د هغوی د اقتصادي او ټولنيزو حالاتو سره اړخ لګوي، له دې سره د مالياتي سياست په اهدافو کې يو بل هدف هم ور زيات شو او هغه د دې اقتصادي او ټولنيزو ستونزو لپاره د حل لارو لټول وو.

د دې لاملونو په پايله کې حکومتونه اړ شول چې په امورو کې مداخله وکړي او داسې اقتصادي او مالياتي سياستونه خپل کړي چې د دې ستونزو په حل کې مؤثر رول لوبولی شي، له دې يوه هم د بوديجې وسيله وه، دا د انفلاسيون، د بازارونو د سړېدلو ، د ثروت د نا انډوله توزيع او داسې نورو ستونزو د حل لپاره د يوې مؤثرې وسيلې په توګه په کار اچول پيل شول.

۴: ټولنيز لاملونه

د دويم نړيوال جنګ څخه وروسته په ټولنو کې ټولنيزې ستونزې زياتې شوې، ټولنې د بد کورني حالت سره مخامخ شوې. د صحت، تعليم، اقتصاد او نورو ټولنيزو چارو کې د ټولنې حالات خراب شول، د دې حالاتو سمول او په دې مېدانونو کې د ټولنې بد وضعيت ښه کول د دولت مسؤوليت وګڼل شو، او حکومتونه او دولتونه د دې حالاتو د سمولو لپاره او د هېواد د وګړو د ژوند د سويې د پورته کولو او لوړ ساتلو لپاره د مصارفو لوړولو ته اړ شول او د مصارفو د لوړېدو له امله د زياتو عوايدو په لټه کې شول.

لنډه دا چې پخوا مالياتي سياست او مالي پاليسۍ ډېر پيچلى مفهوم نه درلود ځکه چې دا د دولت د عوايدو او مصارفو د توازن نوم و او د دولت مسؤوليتونه ډېر پراخه نه وو او دولت په ډېرو شيانو کې مداخله نه درلوده او نه يې ډېره مسؤوليتونه پر غاړه وو، هلته همدومره کوښښ کېده چې مصارف د عوايدو څخه زيات نه شي او د عوايدو او مصارفو ارقام سره مساوي وي او يا هم مصارف له عوايدو څخه کم وي، خو کله چې حالات بدل شول او د حکومت او دولت د مسؤوليتونو دايره پراخه شوه، نو د مالياتي پاليسۍ په مفهوم کې بدلون رامنځته شو، ځکه په دې کې د نورو ټولنيزو او اقتصادي ستونزو د حل او ټولنيزو اهدافو د لاسته راوړلو اهداف هم شامل شول[1].

له همدې امله اقتصاد پوهان د دې پرمختګونو څخه وروسته د مالياتي سياست يا پاليسۍ تعريف داسې کوي: «د دولت له لورې د خپلو عايداتو او مصارفو څخه داسې استفاده کول چې د خپلو عقايدو په چوکاټ کې خپل اقتصادي، سياسي او ټولنيز اهداف ترې په داسې توګه ترلاسه کړي چې خپل وسايل او امکانات هم په پام کې ولري او خپل اقتصادي وده او د پرمختګ حالت هم په نظر کې وساتي»[2].

ځه خلک وايي چې مالياتي سياست او يا مالياتي پاليسي هغه پروګرام ته ويل کېږي چې دولت يې پلان کوي او د خپلو عايداتو د مصادرو او د مصارفو د مواردو څخه په استفادې سره د اقتصادي، ټولنيز او سياسي فعاليت په ټولو متغيراتو مطلوبې اغېزې ايجاد او د غير مطلوبو اغېزو مخنيوی وکړي تر څو په پايله کې يې د ټولنې اهداف او موخې ترلاسه شي.

همدا راز ځه خلک يې په تعريف کې وايي چې مالياتي سياست يا مالياتي پاليسي هغه فعاليتونو، سياستونو او تدبيرونو ته ويل کېږي چې دولت يې په بشپړ مؤثريت سره د خپل مالي فعاليت د اداري لپاره ترسيموي تر څو د وخت په يو ټاکلي موده کې ټاکلي اهداف او موخې ترلاسه کړي[3].

د دې ټولو تعريفونو څخه چې د مالياتي سياست په اړه کوم مفهوم لاسته راځي هغه دا دی چې کوم پروګرام چې حکومت او دولت يې د يوې ټاکلي مودې لپاره ټاکي چې د دولت د عوايدو او د عامو مصارفو د ځانګړې تنظيم له لارې د دولت ځانګړي اهداف ترې ترلاسه شي، دې ته مالياتي سياست ويل کېږي.

دا اهداف د دولت د معتقداتو د بدلون په پايله کې د يو هېواد څخه بل هېواد ته او د يو حکومت څخه بل حکومت ته بدلون مومي، د يو داسې حکومت چې په

---

[1] - د مخکينيو معلوماتو لپاره وګورئ: المالية العامة والتشريع الضريبي ص ۱۲ او له دې وروسته، د دکتور أعاد حمود القيسي ليکنه، د دار الثقافة للنشر والتوزيع د خپرونو څخه، نهم چاپ کال ۲۰۱۵م.

[2] -السياسات المالية ص ۱٦، حامد عبد الحميد دراز، الدار الجامعية، الاسكندرية ـ مصر، ۲۰۰۲م.

[3] - السياسات الاقتصادية ص ۱۳، عبد المطلب عبد الحميد، مخکينی مرجع، دا پورته دواړه تعريفونه له همدې مرجع څخه اخيستل شوي دي.

اشتراکي اقتصادي نظام باندې عقیده لري هلته د دولت مسؤولیت او هدف یو څه وي، په لیبرال دیموکراسیو کې د حکومت مقاصد څه نور ټولنیز اهداف او موخې لري، خو په عامه توګه هېوادونه او دولتونه دا لاندې اهداف په مخ کې لري:

1. اقتصادي استقرار؛
2. پرمختګ او انکشاف؛
3. د ثروت عادلانه توزیع؛
4. د اقتصادي فعالیت مؤثره او مثبته توجیه؛
5. د انفلاسیون او بازارونو د سړېدو او د توکو د کم پیر او پلور علاج او را کمول؛
6. د محلي تولید حمایت او داسې نور...

د مالي پالیسی عناصر

د مالي پالیسی بنسټیز عناصر لاندې موارد تشکیلوي:

لومړی عنصر: اهداف او موخې

مالیاتي پالیسي په یوې ټاکلې مودې کې د ځانګړو اهدافو او موخو د لاسته راوړلو لپاره طرحه کېږي او لکه په تېره فقره کې مو چې ورته اشاره وکړه دا اهداف د وخت، هېواد او حکومت په بدلون سره بدلیږي، ځکه دا اهداف د اړتیاوو، د حالاتو د غوښتنو او سیاسي او ټولنیزو تصوراتو او نظریاتو د بدلون په پایله کې بدلیږي، یو لړ اهدافو ته مو په تېره فقره کې اشاره وکړه، دا اهداف د لاندې دوو عناصرو څخه ترلاسه کېږي.

دویم عنصر: عمومي دولتي مصارف

عام مصرف یا دولتي مصارف هغه ټولو نقدي مصارفو ته ویل کېږي چې یو عام (دولتي) جهت یې د عامو (ملي) اړتیاوو د پوره کولو لپاره په مصرف رسوي، دې ته عمومي مصارف ویل کېږي[1].

په دې کې درې عناصر مهم دي، لومړی، د مصرف شکل (دا وویل شول چې دا به نقدي مصرف وي) دویم، د مصرف جهت به عام جهت وي، یعنی دولتي جهت باید وي، که نقد مبالغ مصرفېږي، خو د یو عادي شخص له لورې هغه عمومي مصرف نه بلل کېږي، درېیم، د دې مصرف هدف باید عمومي وي او د هېواد د عامو وګړو د اړتیاوو د پوره کولو او د ټولنې د عام المنفعة کارونو د سرته رسولو لپاره باید سرته ورسېږي.

د مصارفو په ځانګړې ډول تنظیم ډېرې اقتصادي، ټولنیزې او سیاسي اغیزې لري، له همدې امله د دې اغېزو د رامنځته کولو لپاره هېوادونه او دولتونه خپل مصارف په ځانګړې ډول تنظیموي.

درېیم عنصر: د دولت عواید، مالي موارد او سرچینې

دولتي موارد او عایدات هغه ټولو اموالو ته ویل کېږي چې حکومت یې په یوې ټاکلې موده کې د یو شمېر اقتصادي او ټولنیزو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره د خپل واک پر بنسټ او یا هم د خپلو اقتصادي فعالیتونو او یا هم د خپلو املاکو څخه لاسته راوړي، همدا راز هغه مال چې له دې څخه پرته له نورو لارو یې دولت ترلاسه کوي لکه بهرني او داخلي قرضونه او داسې نور... دا هم د دولت مالي موارد او عواید بلل کېږي.

د دولت او حکومت د عوایدو موارد او مصادر چې له هغوی څخه خپل د اړتیا وړ عایدات ترلاسه کوي په دوه ډوله دي:

اول: عادي موارد، یا هغه موارد چې همیشه ترې دولت استفاده کوي او کوم استثنایي مورد نه وي؛

دویم: غیر عادي موارد چې په استثنایي توګه ځینې وخت ترې دولت استفاده کوي.

اول: د عوایدو عادي سرچینې

دا د عایداتو هغه مصادرو دي چې په عادي ډول د هر کال په بودیجه کې تکرارېږي، له همدې امله عادي موارد ګڼل کېږي. د عوایدو عادي مصادر هم په دوه ډوله ویشل کېږي:

لومړی: د دولتي واک او اجبار له لارې ترلاسه شوي عواید چې په دې کې دا لاندې ډولونه شامل دي:

- مالي جریمه او مالي جزاګانې؛
- د ځینو شیانو په بدل کې حق الاجرت (فیس) اخیستل؛
- دولت او حکومت ته ډالۍ شوي او په هدیه کې ورکړل شوي مالونه، همدا راز د مرکزي حکومت څخه ایالتي او سیمه ییزو حکومتونو ته ورکړل شوي ګرانټونه او مرستې؛
- او تر ټولو بنسټیز یې مالیه ده، چې زموږ د دې مقالې موضوع هم ده.

دویم: د عادي مواردو دویم ډول د دولت اقتصادي موارد دي، دا هغه موارد دي چې د فردي اقتصاد سره یې ډېر توپیر نشته، دې ته موږ د دولت د ممتلکاتو څخه ترلاسه شوي اموال او عواید هم ویلی شو، دا اقتصادي موارد بیا هم په دوه ډوله ویشلی شو.

---

[1] - المالیة العامة ص 89، فلیح حسن خلف، د عالم الکتاب الحدیث او جدار للکتاب العلمي، اردن د خپرونو څخه، لومړی چاپ کال ۲۰۰۸م.

الف- ثمن عام: دا هغه مالي بدل دی چې دولت او یا د دولت کوم لویه خپلواکه اداره یې د خپلو تولیداتو په مقابل کې او یا هم د خپل خدماتو په مقابل کې ترلاسه کوي، لکه د سیلو اداره یا سپین غر شرکت چې د خپلو تولیداتو په بدل کې کوم مال ترلاسه کوي هغه ته ثمن عام ویل کېږي، همدا راز د تلفون ملي شرکت (افغان ټیلیکام) او د بریښنا اداره چې کوم خدمات وړاندې کوي او د هغوی په بدل کې چې کومې پیسې ترلاسه کوي، دې ته ثمن عام ویل کېږي.

د دولت د ممتلکاتو څخه ترلاسه شوې پیسې هم د دولت د عوایدو یو مورد او مصدر دی، دا ډېر زیات کېدلی شي، د بېلګې په توګه:

- د دولتي ځمکو له درکه ترلاسه کېدونکي عواید؛
- د دولتي زراعتي پروژو له درکه عواید؛
- د معدنونو له درکه په لاس راغلي عواید؛
- د دولت د اداري لاندې صنعتونو او فابریکو له درکه په لاس راغلي عواید او داسې نور....

دویم: د عوایدو غیر عادي موارد او سرچینې

لکه مخکې مو چې وویل دا هغه موارد دي چې په استثنایي توګه او د اړتیا په وخت کې ترې دولت استفاده کوي، ځینې وخت یو هېواد غواړي داسې لوې پروژې په لاره واچوي چې د دولت د عادي مواردو څخه یې مصارف نه شي پوره کېدلی، نو بیا د غیر عادي مواردو څخه استفاده کوي، دا هم په دوه ډول دي.

لومړی: قرض

قرض هم د دولت د عواید یو مدرک دی، دا که داخلي قرضونه وي (چې ترلاسه کول یې ډېرې لارې لري) او که د بهرنیو هېوادونو څخه ترلاسه شوي قرضونه وي او که د نړیوالو مؤسساتو لکه وجهي صندوق او نړیوال بانک او نورو څخه اخیستل شوي قرضونه وي، او که داخلي قرضونه وي، اوس په دې بحث نه کوو چې د دې ګټې څومره دي او تاوانونه یې څومره دي، ځکه دا زمونږ د بحث موضوع نه ده.

دویم: د نویو اسعارو چاپ

ځینې وخت یو هیواد د خپلو پروژو او مصارفو د پوره کولو لپاره دې ته اړ کېږي چې نوي اسعار چاپ کړي، د خپل پولي واحد ګردش زیاتوي، تر څو د خپلو پروژو لپاره نغدې پیسې برابرې کړی شي، سره له دې چې دا د عرضې او تقاضې د اصولو سره سم د پولي واحد په قیمت باندې منفي اغېز پرېږدي، خو د اړتیا په وخت کې بیا هم ترې هېوادونه استفاده کوي.

د عادي سرچینو له جملې څخه تر ټولو بنسټیزه سرچینه: مالیه (ټېکس)

لکه څرنګه مو چې په تېرو کرښو کې ولوستل چې مالي پالیسي درې بنسټیز عناصر لري، چې لومړی یې د دولت موارد او عایدات دي او دویم یې عمومي مصارف دي او دریم یې هغه اهداف دي چې له دې دواړو څخه یې دولت او حکومت ترلاسه کول غواړي او په اوسني اقتصادي نظام کې د دولت او حکومت د عوایدو او مواردو د عادي مواردو څخه تر ټولو لوی مورد مالیه ده، مالیه څه ته وایي؟ په دې اړه د معاصر اقتصادي فکر نظر څه دی؟ غواړم دلته دا قضیې لږ په تفصیل سره د دې لپاره و څېړم چې کله یې موږ د اسلامي اقتصادي فکر سره پرتله کوو چې په دې پوه شو چې په دې اړه د دواړو ترمنځ د مالیې (ټېکس) په اړه کوم توپیرونه شتون لري.

د مالیې تعریف او پېژندنه

د مالیې (ټېکس) بېلابېل تعریفونه شوي دي او دا ځکه چې په بېلابېلو وختونو کې د مالیې مقاصد او اهداف په خپلو کې سره توپیر لري، خو هغه تعریف چې د اوسني عصر سره اړخ لګوي داسې شوی دی: «دا نغدې پیسې دي چې دولت او حکومت یې د کوم بدل پرته پر هېواد کې اوسېدونکو باندې د هغوی د توان سره سم په الزامي ډول وضع کوي او د خپلو مصارفو د پوره کولو او د خپلو ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي اهدافو د لاسته راوړلو لپاره یې جبرا په مباشره توګه له دوی څخه اخلي»[1].

د مالیې ځانګړتیاوې

د مخکینې تعریف څخه د مالیې او ټېکس لاندې بنسټیزې ځانګړتیاوې استنباط کولی شو:

لومړۍ ځانګړتیا: مالیه باید نغدې پیسې وي

په تېرو وختونو کې د اقتصاد طبیعت د اوسني وخت د اقتصاد سره توپیر لري، همدا راز د نظامونو طبیعت هم فرق لري، په هغه وختونو کې زراعتي محصولاتو خورا زیات اهمیت درلود، راکړه - ورکړه په همدې محصولاتو سرته رسېده، د نغدو پیسو اهمیت او رواج د اوسني زمانې په کچه نه وه، نو په هغه وخت کې جنس هم د مالیې (ټېکس) په توګه اخیستل کېده او مالیه به هم د جبري کار په شکل ترلاسه کېده، خو اوس د اقتصادي نظام حالت بدل دی، عموماً ټول معاملات په نغدو سرته رسېږي، بلکې اوس د الیکټرونیکي بانکدارۍ زمانه ده، یو وړوکی پیغام کفایت کوي چې ستا حساب ته دومره مبلغ ورسېده، بلکې له دې هم ور اخوا اوس د ډیجیټلي پیسو استعمال هم د رواج په حالت کې دی، په ورته وخت کې اوس د دولت ټول معاملات او مصارف هم په نغدو پیسو سرته رسېږي، له دې امله طبیعي خبره ده چې عایدات یې هم باید په نغدو پیسو باندې وي، له همدې امله اوس غالباً د دولت له لورې مالیه په نغدو پیسو ترلاسه کېږي او د تېرو زمانو په څېر د جنس په شکل او یا هم د وړیا خدمتونو او بېګار په توګه نه ترلاسه کېږي.

دویمه ځانګړتیا: دا یو اجباري مسؤولیت دی

د مالیې (ټېکس) ورکول اجباري کار دی، څوک چې په مالیې (ټېکس) ورکولو مکلف شو هغه یې باید حتماً تأدیه کړي، همدا راز نه ورته د تأخیر اختیار شته او نه د تأدیه کولو په کیفیت کې اختیار لري او څوک هم چې مالیه نه تأدیه کوي هغه د قانون له نظره مجرم ګڼل کېږي، نو دلته د مالیې (ټېکس) په ټاکلو کې هم جبر دی او د ترلاسه کولو په پروسه کې هم اکراه معتبره ګڼل کېږي، په دې معنی چې دولت چې پر هره کټګورۍ مالیه وټاکله هغه یې باید جبراً ومني او کله چې ټېکس (مالیه) وټاکل شوه بیا دولت او حکومت ته د دې اختیار دی چې په زور او اکراه سره هغه وصول کړي. یو د هغه نقطو څخه چې اسلام ورسره موافقه نه لري همدا نقطه ده، ځکه چې په

[1] - المالیة العامة والتشریع الضریبي، اعاد حمود القیسي، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی) ص ۱۲۴، همدا راز المالیة العامة (النظم الضریبیة) ص ۴۹، خپروونکی اداره: منشورات الحلبي، الجزائر، کال ۲۰۰۳م.

جبر او اکراه د چا مال اخیستل په اسلام کې جواز نه لري، په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې (ټېکس) د قانوني تکييف (څرنګوالی)[1] په اړه بـه د قانون نقطه نظر وړاندې کړو او دا به وروسته وګورو چې موږ څرنګه کولی شو چې دا د اسلام د احکامو سره برابر کړو؟

درېمه ځانګړتیا: ورکوونکی یې د بېرته اخیستلو حق نه لري

ماليه ورکوونکی د ماليې په مقابل کې نه د دولت څخه د کوم بدل مطالبه کولی شي او نه په کې خپله ماليه بېرته د دولت څخه راګرځولی شي، پـه دې معنـی چې دولت په هیڅ صورت د ماليې د پیسو، ټېکس ورکوونکي ته د بېرته ورکولو او همدا راز په مباشره توګه هغه ته د کومې فایدې د رسولو هيڅ کوم مسؤولیت پر غاړه نـه لـري، همدا د دولت له لورې د اخیستل شوي اجباري قرض او ټېکس ترمنځ فرق دی، ځکه هلته دولت د اجباري قرض او د ورسره سـود د بېرتـه ورکولـو مسؤولیت پـر غـاړه لـري چې قانون ټاکلی وي.

څلورمه ځانګړتیا: ماليه د کومې شخصي ګټې په مقابل کې نه ورکول کېږي

ماليه ورکوونکی ماليه د دې لپاره نه ورکوي چې د هغه په بدل کې کومه شخصي ګټه ترلاسه کړي، بلکې د ټولنيزې همکارۍ او پيوستون په جذبه يـې ورکـوي، يـا پـه بل تعبیر دولت په دې مکلف نه دی چې ټېکس ورکوونکي ته په مباشره توګه ګټه ورسوي، خو دا کېدلی شي چې د هغه عمومي پروژو څخه ټېکس ورکوونکی هم اسـتفاده وکړي چې د هغه په شمول د خلکو د ماليې (ټېکس) په پيسو تمويلېږي، لکه د صحت او تعليم اړوند پروژې او داسې نور....، له همدې امله په يـو هېـواد کـې د اوسېدونکو او فعاليت درلودونکو څخه ماليه د هغوی د استفادې په تناسب نه اخیستل کېږي بلکې د هغوی د توان په اندازه اخیستل کېږي.

پنځمه ځانګړتیا: د ماليې (ټېکس) اخیستل د دولت حق دی

د دې معنی دا ده چې ماليه يوازې دولت وضع کولای او اخیستلی شي، ځکه دا د ملي او عـام المنفعـة کـارونو د تمويـل وسـيله ده، بـل څـوک د مـاليې او(ټېکس) د اخیستلو حق نه لري، د دولت څخه مو هدف ټول هغه اعتباري شخصيتونو مراد دي چې قانون ورته د ټېکس د لګولو او راټولولو حـق ورکـړی وي، دا کـه مرکـزي حکومـت وي او که څه مستقلې اداري وي او که محلي حکومتونه او مؤسسات وي، خو چې قانون ورته د ټېکس د لګولو او راټولولو حق ورکړی وي هغوی ټېکس اخیستلی او لګـولی شي، بل څوک دا حق نه لري[2].

موږ چې په دې څېړنه کې د کومې ماليې د شرعي حکم د بيانولو هڅه کوو هغه همدا ماليه ده، چې ځانګړتياوې يې همدا پورته شـيان وي، ايـا شريعـت د همداسـې ماليې د اخیستلو اجازه ورکوي او که نه؟ موږ د مطلقې ماليې حکم نه بيانوو چې خلک په کې زکات، خراج، جزيه او داسې نور شاملوي.

په معاصر اقتصادي فکر کې د ماليې موخې

د معاصر اقتصادي فکر په پيل کې بلکې که لږ په مشخص ډول ووايو د شلمې پېړۍ د درېمې لسيزې څخه مخکې ماليې (ټېکس) يوازې يو هـدف درلـود او هغـه يـې مالي هدف و، چې هېوادونو او دولتونو له دې لارې خپل مصارف پوره کول، له همدې امله کوښښ دا و چې ماليه بايد تر ټولو په کمه اندازه واخيسـتل شي او دې تـه يـې د يو داسې شر په سترګه کتل چې چاره ترې نه وي، په هغه وخت کې د ماليې او اقتصادي چارو د پوهانو شعار دا و چې ماليه بايد بې پرې پاتې شي او د عمـومي مصـارفو د پوره کولو څخه پرته د بل هدف لپاره بايد ترې استفاده ونشي، خو د ماليې بې پرې والی ورو ورو له منځه ولاړ او خپل ځای يې په سياسي، ټولنيزو او اقتصادي چارو کې مداخله کوونکې ماليې ته پرې ښوده، په دې معنی چې ماليه په اقتصادي او ټولنيزو چارو کې د يو اغېـزمن عنصر.پـه حيـث مطرح شـوه، تـر دې چـې دا اهـداف د مـالي اهدافو په پرتله ډېر مهم وګرځېدل، دلته په لنډ ډول دا اهداف د دې لپاره بحث کوو چې وګورو په دې کې خو داسې اهداف شتون نـه لـري چـې د اسـلام د مـالي نظـام د مقاصدو سره په ټکر کې قرار ولري او يا داسې څه خو په کې شتون نه لري چې اسلام يې نه مني، دا موخې په لنډ ډول په لاندې کرښو کې د درنو لوستونکو مخ ته ږدو.

۱- د ماليې (ټېکس) مالي اهداف

د دې معنی دا ده چې ماليه د دې لپاره لګول کېږي چې دولتونه او حکومتونه پرې د خپلو عمومي او دولتـي مصـارفو لپـاره مـدارک پيـدا کـړي او لـه دې لارې خپـل جاري مصارف او همدا راز خپل پراختيايي مصارف پوره کړي، دا هغه هدف و چې له امله يې ماليه رامنځته شوه او دا هدف هغـه وخـت ترلاسـه کېـدلی شي چـې پـه ټولـو مکلفو جهتونو هغه که حقيقي اشخاص وي او که حکمي، ټول د ټېکس په نيټ ورک کې شامل کړی شي او له ټولو څخه پـه اعتـدال او د هـر چـا د امکانـاتو او تـوان سره سمه ماليه واخيستل شي.

۲- د ماليې ټولنيز اهداف او موخې

له هغه وخت را وروسته چې په غربي فکر کې د ټولنيز عدالت تصور رامنځته شو او په نوي زمانه کې د ثـروت او عوايـدو د عادلانـه توزيـع او تقسـيم تصـورات را ښـکاره شول او دا اوازونه پورته شول چې د سرمايه داره طبقې له لورې د ټولنې د فقيرو او بې وزلو طبقاتو د استحصال کچه را کمه کړی شي او دا استحصـال بايـد کنـټرول کـړی شي، له هغه وخت وروسته د ماليې ټولنيزې موخې او اهداف ډېر په څرګند او واضح ډول را ښکار شول.

ماليه د ثروت د عادلانه توزيع او په عوايدو کې د تعادل د رامنځته کولو يوه وسيله وګرځېده، د ټېکسـونو (مـاليې) څخـه د ټـولنيزو اهـدافو د وسـيلې پـه حيـث د کـار اخيستل د «جان ژاک روسو»، فرانسوي فيلسوف «ولټير» او اشتراکي فيلسوف «کارل مارکس» له لورې مطرح شول، کارل مارکس دا تصور مطـرح کـړ چـې د مـاليې څخـه بايد د ملي عايد په بيا توزيع او تقسيم کې کار واخيستل شي. په دې توګه په معاصر اقتصادي فکر کې ماليه د ډېرو ټولنيزو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره کارول کېږي چې مهم يې په لاندې ډول دي:

1- ټېکس د عايد په تناسب ټاکل کېږي، د چا چې عايد زيات وي هغه په هماغه اندازه بايد زياته ماليه ورکړي، تر څو ثروت، سرمايه او دولت بايد د يو څو ځانګړو اشخاصو او کورنيو په لاسونو کې متمرکز پاتې نه شي، دا يو ټولنيز مرض دی او د دې د علاج يوه مهمه لار د ماليې (ټېکس) څخه استفاده ده، خو

[1] - تکییف د کیفیت څخه اخیستل شوی دی، معنی یې قانوني څرنګوالی بیانول دي، چې دا بیان کړی شي چې دا د قانون د کومو اصولو سره برابر دی.

[2] - د دې ځانګړتیاو لپاره وګورئ: المالية العامة (١) الايردات والنفقات، ١٤٢ او له دې وروسته، محمد خير العكام، د الجامعة الافتراضية السورية د خپرونو څخه د الکترونيکي خپرېدو کال ٢٠١٨م.

داسې ښکاري چې په غربي ټولنو کې دا هدف ترې نه دی تر سره شوی، ځکه نور ټول سیستم په استحصال ولاړ دی.

2- د توکو د کم او زیات استهلاک په اړه د هېواد د وګړو توجیه هم د مالیې د موخو څخه یوه موخه ده، کله چې په ځینو توکو مالیه لوړه کړی شي د هغوی قیمتونه لوړېږي او استهلاک یې راکمېږي، همدا راز په ټولنه کې د ځینو تاوان رسوونکو توکو د استعمال د راکمولو یوه وسیله هم مالیه ده، همدا راز په ټولنیزه توګه د ځینو ګټورو توکو د ترویج وسیله هم ده.

3- د کورنیو د ټولنیزو ستونزو د مرکزي قضیې د کور او مسکن د قضیې د حل وسیله هم ګرځېدلی شي.

4- د یو لړ بدو ټولنیزو پدیدو د علاج او له منځه وړلو وسیله هم ده، لکه هغه کارونه او فعالیتونه چې بدني روغتیا ته تاوان رسوي او یا نورې ټولنیزې ستونزې زېږوي.

۳- د مالیې اقتصادي موخې

په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې اقتصادي موخې او اغېزې ډېرې مهمې ګڼل کېږي، ځکه د هر ډول مالیې ټاکل د اقتصاد په مجموعي حالت په قطعي توګه خپلې اغېزې پرېږدي، له دې څخه د توکو استهلاک او مصرف، د توکو تولید او همدا راز په ټولنه کې د پیسو سپما ټول تر اغېز لاندې راولي، له همدې امله ټول هېوادونه هر کال مالیه د بشپړ اقتصادي تحلیل څخه وروسته ټاکي او له دې لارې د هېواد د ډېرو ستونزو لپاره د حل لارې لټوي، د مالیې اقتصادي موخې زیاتې دي خو شاید دا لاندې یې د ټولو هېوادونو ترمنځ ګډې او عامې وي:

1- په اقتصادي لحاظ د یو لړ هغه تولیدي فعالیتونو هڅونه چې د اقتصاد لپاره ګټور وي او همدا راز د یو لړ نورو اقتصادي فعالیتونو مخنیوی او ضعیفول چې ګټور نه بلل کېږي، کوم چې ګټور بلل کېږي هلته مالیه راکمول او کوم چې ګټور نه وي هلته لوړه مالیه ټاکل.

2- د معاصر اقتصادي نظام یوه ځانګړنه دا ده چې کله د تضخم (پړسوب) په حالت کې وي او کله د رکود سره مخامخ وي او په اقتصاد کې دا بدلون په دوره یي شکل صورت نیسي او دا د یو هېواد پر اقتصاد بدې اغېزې پرېږدي، له همدې امله د اقتصاد پوهانو له پلوه د مالیې (ټېکس) له لارې کله د اقتصادي انفلاسیون مخه نیول کېږي او کله هم د اقتصادي رکود او د بازارونو د سړېدلو د مخنیوي لپاره ترې کار اخیستل کېږي، د دې ټولو په پایله کې په ټولنه کې اقتصادي استقرار رامنځته کېږي. او دا کار په هېواد کې د مالیاتو (ټېکسونو) د لوړولو او یا هم د کمولو له لارې سرته رسېږي، نو کله چې اقتصاد د رکود په حالت کې وي د مالیې فیصدي راکمېږي او کله چې د انفلاسیون او تضخم (پړسوب) په حالت کې وي نو مالیات او ټېکسونه لوړېږي تر څو د خلکو د خریدارۍ توان جذب کړي.

3- کله چې سوداګریز شرکتونه په یو اقتصادي اړخ تمرکز کوي او دولت غواړي چې اقتصادي فعالیتونه په متناسب ډول په ټولو اړخونو توزیع کړي، نو د دې تمرکز علاج هم د مالیاتو او ټېکسونو له لارې کوي.

4- مالیه په هېواد کې د پانګونې د هڅونې لپاره هم کارول کېږي، په کومو اړخونو کې چې دولت وغواړي پانګونه جذب کړي هلته مالیه (ټېکس) راکموي او یا یې په بشپړ ډول معافوي.

5- مالیه په ټولنه کې د توکو د استهلاک د توجیه لپاره هم کارول کېږي، کوم توکي چې نه غواړي زیات مصرف شي په هغوی د مالیې کچه لوړوي او کوم چې د خلکو د اړتیا وړ شیان وي او دولت غواړي چې مصرف یې کنټرول نه کړي هلته د ټېکس کچه ټیټوي[1].

د مالیې قانوني بنسټ

مخکې مو چې ولوستل دا په معاصر اقتصادي فکر کې د مالیې (ټېکس) لنډ تصور دی، په دې تصور کې هم یوه قضیه د ټولو له نظره د مناقشې وړ ده، لکه څرنګه چې په اسلام کې د څېړنې او بحث وړ ده او هغه په فردي ملکیت کې د دولت تصرف دی، ځکه مالیه په الزامي ډول او د کوم مقابل څخه پرته د حکومت له لورې اخیستل کېږي، دا یوه داسې قضیه ده چې باید په جدي ډول مناقشه شي، ځکه دا کار اسلام هم ناروا او حرام ګڼي او همدا راز یې نور بشري عادل نظامونه هم نادرست او غلطه ګڼي، له همدې امله په فردي ملکیت کې د تصرف د جواز لپاره معاصر اقتصادي فکر بېلابېل قانوني بنسټونه پشنهادوي، چې دلته یې یادونه له ګټې خالي نه ده.

لومړی: د عقد نظریه

لومړی بنسټ دا وړاندې کوي چې دولت ته د یو ضمني عقد پر بنسټ دا حق ترلاسه دی چې د هېواد د وګړو څخه مالیه واخلي، د دې نظریې بنسټ ټولنیز تړون (Social Contract) نظریې ته ورګرځي چې اوولسمې او اتلسمې پېړیو فیلسوفانو لکه جان لوک (J. Locke) (۱۷۰۴م)، توماس هوبز (۱۵۸۸- ۱۶۷۹م)، جان ژاک روسو (Jean-Jacques Rousseau) (۱۷۱۲ –۱۷۷۸م) میرابو (Comte De Mirabeau) (۱۷۴۹-۱۷۹۱م) او مونتسکیو (Montesquieu) (۱۶۸۹ – ۱۷۱۳م) وړاندې کړ او پر همدې بنسټ یې د مالیې (ټېکس) لپاره توجیهات وړاندې کړل چې له امله یې حکومت او دولت حق ترلاسه کوي چې د ملت د وګړو په فردي ملکیت کې تصرف وکړي او مالیه پرې وضع کړي او ترې وصول یې کړي، دوی بیا د دې تړون د حقیقت په اړه په خپلو کې سره په لاندې ډول اختلاف لري:

1- دا د خدماتو د ایجار تړون دی: آدم سمیت وايي دا د ایجار عقد دی چې پر بنسټ یې دولت د هېواد وګړو ته خدمات وړاندې کوي او وګړي د مالیې په شکل د دې خدماتو مقابل او قیمت پرې کوي.

---

[1] - د دې لپاره وګورئ: النظام الضريبي بين الفكر المالي المعاصر والفكر المالي الاسلامي ص ۱۲-۱۳، قسنطینة پوهنتون، الجزایر کې د ماسترۍ رساله، لیکواله: رحمة نابتي، تعلیمي کال: ۲۰۱۳-۲۰۱۴م. همدا راز وګورئ: مالية عامة ص ۱۴۷-۱۴۹، محمد خير العكام لیکنه، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

2- یو شمېر غربي لیکوالان او معاصر اقتصاد پوهان وايي چې دا عقد د یو تولیدونکي شرکت عقد دی، په دې معنی چې د ټولنې وګړي یو داسې شرکت تشکیلوي چې د ټولنې وګړي یې په رأس المال کې شریک وي او دولت په دې شرکت کې د «اداري» حیثیت لري چې له دې پرته شرکت پر مخ نه شي تللی او همدا «اداره» د دې شرکت له لارې خدمات ټولنې ته وړاندې کوي او د ټولنې وګړي د دې شرکت په رأس المال کې د مالیې (ټېکس) په شکل شریک دي.

3- یو شمېر غربي لیکوالان لکه «جیراردان» وايي چې دا د بیمې او تأمین تړون دی، په دې کې «دولت» د تأمین او بیمې د شرکت حیثیت لري، چې د ټولنې وګړي یو مقدار پیسې د بیمې د قسط په توګه ورکوي چې د هغه د پاتې مال څخه ورته دولت ساتنه او حفاظت وکړي.

4- یو شمېر مفکرین لکه «مونتسکیو» وايي چې دا عقد د بیعې تړون دی، چې د ټولنې وګړي د دولت څخه یو لړ خدمات د مالیې (ټېکس) په بدل کې اخلي، یو شمېر نور وايي چې دا د «مقایضې»[1] عقد دی، چې په مالیې (ټېکس) باندې د مکلفو وګړو د مال د یوې برخې په مقابل کې دوی د دولت خدمات پیري.

5- د یو شمېر پوهانو له نظره دا د ټولنې د وګړو او دولت ترمنځ یو مالي عقد دی، چې دواړه اړخونه یې په پایله کې باید التزامات ولري، وګړي باید مالیه ورکړي او دولت باید د همدې عقد د غوښتنو په توګه امنیت، عدالت او بنسټیز خدمات په هېواد کې اوسېدونکو ته وړاندې کړي[2].

دا عقد د مالیې لپاره مبنی کېدای شي؟

په اجمالي ډول دا ویلی شو چې عقد د مالیې (ټېکس) لپاره قانوني مبنی او بنسټ نه شي کېدلی چې لاملونه یې په لنډ ډول په لاندې توګه دي:

لومړی: په عقد کې دا شرط دی چې معقود علیه به په دواړو اړخونو کې یو اندازه وي، خو د مالیې (ټېکس) په حالت کې دا کار ډېر ګران دی او هیڅ نه متحقق کېږي او دا ځکه چې د هغه عامو خدماتو اندازه کول ډېر سخت دی چې د هېواد اتباع یې له دولت څخه لاسته راوړي، ځکه په دې کې دا معلومول ستونزمن دي چې ایا دولتي خدمات د هغه مال سره متوازن دي چې د مالیې (ټېکس) په توګه یې دولت له فرد څخه ترلاسه کوي؟ همدا راز د دې عمومي خدماتو تجزیه کول هم سخت دی چې دا معلوم شي چې هر فرد په څومره اندازه له دې خدماتو څخه مستفید دی؟

دویم: د عقد نظریه د دولت ټول مسؤولیتونه په هغه څه کې محصور ګڼي چې دا عقد ورته شامل دی، ځوک یې په امنیت کې محصور ګڼې او ځوک یې د پاتې مال په تأمین کې او ځوک یې په نور څه کې او د دې معنی دا ده چې دولت باید د مالیې (ټېکس) څخه په بل کوم ځای کې استفاده ونه کړي؛ ځکه چې عقد خو دواړو خواو ته ملزم وي، نو دولت باید هم پر دې ملتزم پاتې شي چې په هماغه ځای کې له دې مال څخه استفاده وکړي چې د عقد غوښتنه ده، خو فعلي حالت د دې سره په بشپړ ډول په ټکر کې واقع دی ځکه د دولت وظایف ډېر متعدد او متنوع دي او په دې ټولو اړخونو او وظایفو کې د مالیې (ټېکس) څخه استفاده کوي.

درېيم: د عقد د نظریې غوښتنه دا ده چې له دې څخه یوازې د همدې خلکو لپاره خدمات برابر کړی شي ځوک چې مالیه ورکوي او د هغه عامو پورونو په ادا کولو کې مصرف نه شي چې تېرو نسلونو د خپلې هوسایني لپاره په خپل وخت کې اخیستي وو، سره له دې چې داسې نه کېږي، بلکې دولت د ټېکس یوه برخه د هغه پورونو په ادا کولو کې مصرفوي او که دا پورونه سودي وي، نو د هغوی د سود په ادا کولو کې هم ترې استفاده کېږي.

څلورم: د عقد نظریه له دې امله هم د مالیې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی چې د دولت له خدماتو څخه هغه ځوک زیاته استفاده کوي چې یا اصلاً مالیه نه ورکوي او یا یوه ډېره کمه برخه مالیه دولت ته ورکوي، ځکه د مالیې (ټېکس) د انصاف پالیسي او سیاست د دې غوښتنه کوي چې ټېکس باید په داسې توګه توزیع شي چې ځوک ډېر عواید لري هغه باید زیاته مالیه ورکړي او ځوک چې کم عواید لري هغه باید په بشپړ ډول له مالیې څخه معاف شي او یا ډېره کمه مالیه ترې واخیستل شي او د استفادې په وخت کې هغه خلک چې هیڅ مالیه نه ورکوي او یا ډېر کم ټېکس ورکوي د دې عامو خدماتو څخه استفاده کوي.

پنځم: دا د بیمې (تأمین) عقد هم نه شي کېدلی ځکه چې دولت خو د وګړو د مال بیمه نه کوي او که د چا مالونه له منځه ولاړ شي او یا تاوان ورته ورسېږي دولت یې د مالیې (ټېکس) په مقابل کې تاوان نه پرې کوي، خو که چا دا قصدا کړی وي هغه ته سزا ورکوي او تاوان ترې هم اخلي. دا نظریه له دې امله هم سمه نه ده، ځکه د دولت خدمات چې د مالیې له پیسو څخه یې ټولنې ته وړاندې کوي هغه په امنیت کې نه راخلاصه کېږي، بلکې دا خدمات ډېر متنوع دي او په دې نظریه کې دا یوازې د تأمین یو شرکت ګڼل شوی دی.

شپږم: همدا راز که دولت د شرکت اداره وګڼو، نو دا خو هغه خلکو ته هم خدمات وړاندې کوي چې مالیه نه ورکوي، ځکه چې قانون یې د فقر له امله د مالیې په ورکولو ملزم نه ګڼي چې د دې عقد د غوښتنې سره سم دوی د دې خدماتو مستحق نه ګرځي.

اووم: د ایجار عقد هم د مالیې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی ځکه د ایجار د عقد غوښتنه دا ده چې د هېواد ټول وګړي په هغه اندازه مالیه ورکړي چې څومره د دولت له خدماتو څخه استفاده کوي، همدا راز د دې عقد معنی به دا وي چې هر ځوک د دې خدماتو قیمت ورکړي هغه باید له خدماتو څخه برخمن شي او په هماغه کچه برخمن شي چې د څومره خدماتو قیمت یې پرې کړی وي، خو دا ټول د مالیې (ټېکس) د طبیعت سره سمون نه لري، همدا راز دا نظریه د مالیې (ټېکس) د بنسټیزو ځانګړتیاوو سره په ټکر کې ده، ځکه د ټېکس یوه ځانګړتیا دا ده چې دا د کوم خدمت په مقابل کې نه اخیستل کېږي.

لنډه دا چې د عقد پر بنسټ د مالیې قانوني تکییف (قانوني څرنګوالی مشخص کول) درست نه دی، ځکه دا تکییف (څرنګوالی) د مالیې (ټېکس) د طبیعت سره په ټکر کې دی[3].

دویم: د ملي پیوستون او د دولت د سیادت نظریه

یو شمېر غربي لیکوالان د مالیې (ټېکس) د قانوني بنسټ په اړه په دې نظر دي چې دا د ملي پیوستون (National Solidarity) پر بنسټ تأدیه کېږي، په دې معنی چې په یو هېواد کې ټول مېشت وګړي د هغه ټولنې غړي دي او د دې ټولو مسؤولیت دا دی چې د دې ټولنې عام مصارف پر غاړه واخلي، پرته له دې چې دا په نظر کې ولري چې له دې څخه به ورته ګټه رسېږي او که نه؟ او که ګټه ورته رسېږي، نو څومره به وي؟ همدا د ملي پیوستون غوښتنه ده.

---

[1] - مقایضه هغه عقد ته ویل کېږي چې جنس د جنس په مقابل کې وپلورل شي لکه غنم د جوارو په مقابل کې یا بوره د وریجو په مقابل کې.

[2] - د دې د تفصیلاتو لپاره وګورئ: مالية عامة ص ۱۵۵، الدکتور محمد خير العکام، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[3]- وګورئ: مبادئ المالية العامة ص ۱۱۱-۱۱۲، په لیبیا کې د «الجامعة المفتوحة» درسي کتاب، طرابلس، الجماهیرية العظمی.

د دوی له نظره یو هېواد او یو دولت ته د منسوبېدو په پایله کې د هر هغه وګړي چې د عامو مصارفو د یوې برخې د پورته کولو توان ولري، دا ملي مسؤولیت ګرځي چې د مالیې (ټېکس) په ورکولو دا بار پورته کړي.

په پیل کې خلکو دا مسؤولیت په اختیاري توګه پر غاړه اخیسته، خو کله چې اداري سیستمونه پرمخ تللي شول او دولت اړتیا پیدا کړه چې موارد یې مشخص وي تر څو په درست ډول پلان جوړ کړی شي او خپل امور په سم ډول اداره کړی شي، د مالیې ټاکل او راټولول یې جبري او الزامي کړل او له دې امله چې دولت سیادت او تسلط لري، نو د ټېکس د ټاکلو او راټولولو صلاحیت دولت ته ورکړی شو، نو د ټېکس او مالیې الزامي کول د دولت د سیادت او تسلط څخه سرچینه اخلي دا د کوم عقد او تړون پایله نه ده[1].

د قانون پوهانو له نظره د مالیې (ټېکس) لپاره دا یاد شوی قانوني څرنګوالی (تکییف) درست دی، دوی په کې کومه ستونزه نهویني او تصور یې دا دی چې دا د مالیې (ټېکس) د فعلي واقعیت سره هم اړخ لګوي، خو پوښتنه دا پیدا کېږي چې ایا د شریعت له نظره دا تکییف (فقهي څرنګوالی) درست دی؟

همدا هغه بنسټیزه پوښتنه ده چې د دې لپاره د جواب د لټولو په پایله کې موږ د شریعت له نظره د مالیې (ټېکس) د الزامي کولو د جواز او عدم جواز حکم معلومولی شو، چې دا باید په راتلونکو کرښو کې ولولو.

په لنډ ډول باید د دې پوښتنې په ځواب کې ووایو چې دا د شریعت له نظره د مالیې لپاره درسته مبنی نه شي کېدلی، ځکه د مالیې په دې توګه اخیستل د چا په ملکیت کې تصرف دی او د شریعت له نظره دا ډول تصرف هیڅ چا ته هم جواز نه لري، یوازې یو حالت کې د ملکیت د مالک له خوښې پرته جواز لري چې هغه ته په اسلامي فقه کې د اضطرار حالت ویل کېږي، په دې معنی چې د چا په فردي او شخصي ملکیت کې تصرف کول حرام دی او د دې حرام ارتکاب یوازې په هغه صورت کې جواز لري چې حکومت او دولت د اضطرار حالت ته ورسېږي، د دې په اړه به تفصیلي خبره وروسته وکړو.

که دا پوښتنه په یو بل عبارت مطرح کړو، نو ویلای شو چې هغه مالیه چې په معاصر اقتصادي فکر کې د هر هېواد د مالي مواردو څخه یو بنسټیز مورد ګڼل کېږي، شریعت دا ډول مالیه سمه ګڼي؟ دا ډول مالیه د شریعت د اصولو سره سمون خوري که په ټکر کې ورسره واقع ده؟ که په یو لړ حالاتو کې ورته جواز ورکوي او په نورو حالاتو کې یې نا سمه او ناروا ګڼي؟ دا هغه پوښتنه ده چې د دې ځواب باید ولټوو او د دې لپاره دې ته اړتیا لرو چې د اسلام مالي نظام باندې ځغلنده نظر واچوو او بیا دا وګورو چې اسلام د حکومت د مالیاتي سیاست لپاره څه اصول او ضوابط ټاکلي دي؟ او د معاصرې مالیې (ټېکس) لپاره په کې څه امکان لیدل کېږي او که نه؟

دویم څېرکی

د مال په اړه د اسلام بنسټیز اصول

د مال اړوند د اسلام بنسټیز اصول څېړل ځکه اړین دي چې د دولت له لورې د مالیې لګول مالي تصرف بلل کېږي، نو تر څو چې موږ د مال اړوند عام اصول ونه پېژنو د مالیې په اړه درست او شرعي نظر قایمول سخت دي، نو دلته په اسلام کې د مال اړوند اصول په لنډ ډول بیانوو.

د مال اړوند د اسلام بنسټیز اصول

لومړی: دوه ډوله ملکیت (فردي ملکیت او ټولنیز ملکیت) او د دواړو احترام او حرمت ساتل.

دویم: په ټاکلي حدودو کې اقتصادي ازادي؛ دا حدود ځینې د شریعت اخلاقي او ارزښتي اصول دي او ځینې یې تشریعي او قانوني احکام دي چې د ځینې شیانو له لارې یې د مال ګټل ناروا او ناسم بللي دي او له دې ناروا ګڼل شوو لارو چارو پرته د نورو لارو څخه د مال لاسته راوړل سم بللي دي او مسلمانان یې د روا لارو څخه د مال لاسته راوړلو لپاره هڅولي دي.

دریم: د خیریه کارونو، صدقاتو، نفلي خیراتونو او داسې نورو له لارې ټولنیز تکافل او د ټولنې د فقیرو طبقو لاسنیوی او په ټولنه کې د بېلابېلو طبقو ترمنځ توازن رامنځته کول[2].

دا اصول لکه څرنګه چې د فرد لپاره الزامي دي همدا راز د دولت او حکومت لپاره هم لازم او اړین دي، دا درې واړه اصول زموږ د موضوع سره بنسټیز تړاو لري:

- د فردي او ټولنیز ملکیت احترام او د فرد او دولت دواړو له لورې باید د هیڅ چا په ملکیت باندې تېری ونه شي، د دولت او فرد له لورې د چا په شخصي ملکیت باندې تېری او تعرض ناروا دی، همدا راز د افرادو له لورې په ټولنیز ملکیت باندې تیری ناروا دی، نو د ملي پیوستون تر عنوان لاندې اجباري مالیه اخیستل د دې اصل سره په ټکر کې دي.
- هیڅ مال باید د حرامو له لارې څوک کسب نه کړي، نه د ټولنیز نظام لپاره دا کار روا دی او نه هم د افرادو لپاره روا دي چې د ناروا او حرامو له لارې مال تر خپل ملکیت لاندې راولي، نو د دولت له لورې د هېواد د وګړو سره د یو عقد او یا د هېواد د وګړو له لورې د یوې الزامي وعدې له موجودیت پرته، دولت ته په بل هیڅ عنوان د خلکو په مال کې تصرف حرام دی، او د دې اصل سره په ټکر کې دی.
- په اسلام کې د مال اړوند څه مسؤولیتونه د هر مسلمان پر غاړه دي، همدا راز د هغه حربي کافرانو پر غاړه هم دي چې د مستأمن په توګه دار الاسلام ته راځي او د هغه ذمي کافرانو پر غاړه هم دي چې په دارالاسلام کې هستوګنه لري، خو د مسلمانانو پر غاړه څه مسؤولیتونه او التزامات فرض دي او الزامي حیثیت لري (لکه زکاة او داسې نور) او څه مسؤولیتونه په جمعي توګه الزامي او په فردي توګه استحبابي حیثیت لري، لکه صدقات او د ټولنیز تکافل نورې لارې چارې.

---

[1] - مبادئ المالیة العامة ص ۱۱۲-۱۱۳، الجامعة المفتوحة الجماهیریة العظمی درسي کتاب.

[2] - دا اصول شیعه عالم باقر الصدر په خپل مشهور کتاب «اقتصادنا» کې په تفصیل سره بیان کړي دي، د یو لړ تفصیلاتو سره یې موافقه نه لرو ځکه هغه د هغوی د فقهي نظر سره موافق دي، وګورئ: اقتصادنا ص ۲۹۵ څخه تر ۳۰۴ پورې، دوه جلده په یو ټوک کې د سید محمد باقر الصدر لیکنه، دار التعارف للمطبوعات، بیروت لبنان، څوارلسم چاپ، کال ۱۹۸۱م ۱۴۰۱هـ ق.

د مال اړوند د اسلام دا بنسټيز اصول له دې امله زموږ د موضوع سره تړاو لري چې د لومړي اصل د څېړنې په پايله کې به دا څرګنده شي چې دولت او حکومت تر کومې کچې په فردي ملکيت کې د تصرف حق لري او شريعت حکومت ته په فردي ملکيتونو کې څه وخت د تصرف او مداخلې اجازه ورکوي؟ او ماليه د افرادو په فردي ملکيت کې تصرف دی، نو دا څه وخت جواز لري؟

همدا راز د دويم اصل پر بنسټ د ناروا لارو د مال ترلاسه کول حرام دي او په دې کې حکومت او فرد دواړه يو ډول مسؤوليت لري، دا کار نه د حکومت او دولت لپاره جواز لري او نه د فرد لپاره، د همدې اصل پر بنسټ هغه موارد مشخص کېدلی شي چې د شريعت له نظره د بيت المال لپاره د تمويل موارد او سرچينې دي او هغه چې په شرعي توګه روا او صحيح موارد نه شي کېدلی.

او درېيم اصل له دې امله زموږ د څېړنې د موضوع سره تړاو لري چې زياتو خلکو همدا د ماليې (ټېکس) لپاره اصل ګرځولی دی، دا بايد وڅېړل شي چې دا د ماليې (ټېکس) لپاره بنسټ ګرځېدلی شي او که نه؟

لومړی اصل: ملکيت

د ملکيت داسې تعريف چې ټولو ډولونو ته شامل وي داسې شوی دی، شيخ مصطفی الزرقا وايي: "اختصاص حاجز شرعا يسوّغ صاحبه التصرف إلا لمانع"[1]. ملکيت په شرعي لحاظ د چا پورې د يو شي په داسې توګه د ځانګړي کېدو د داسې حالت ترلاسه کېدلو ته ويل کېږي چې د کوم مانع د نه شتون په وخت کې په شرعي توګه هغه ته د تصرف حق ورکوي.

زرقا صاحب پخپله د دې تعريف تشريح داسې کوي:

د حاجز څخه هغه شرعي وصف مراد دی چې «محجوز يا مملوک» مالک پورې ځانګړی کوي او له هغه څخه پرته بل هر څوک په هغه (محجوز ملکيت) کې د تصرف او استفادې څخه منع کوي.

او په تعريف کې د مانع د لفظ څخه مراد هغه څه دي چې په خپل ملکيت کې مالک له تصرف څخه منع کوي او هغه دوه حالتونه دي:

لومړی: چې اهليت يې ناقص وي لکه صغير چې تصرف يې ولي کوي.

دويم: چې د بل چا حق د مالک د تصرف څخه مانع ګرځي؛ لکه په مشترک مال کې چې تصرف د شريک اجازې ته اړتيا لري او يا مرهون مال چې د راهن تصرف په کې مقيد دی سره له دې چې ملکيت يې کامل دی، نو دا عارضي مانع د ملکيت مانع نه ګرځي.

په دې توګه دا تعريف د ملکيت ټولو ډولونو ته شامل دی، په دې کې د اعيانو ملکيت، د منافعو ملکيت او همدا راز د دين او قرض ملکيت هم داخل دی.

لنډه دا چې ملکيت دې ته ويل کېږي چې يو څه شی په داسې توګه د يو چا سره اختصاص پيدا کړي چې نور خلک د شريعت له نظره په هغه کې د تصرف څخه ممنوع وي او دا پخپله په کې تصرف وکړی شي په دې شرط چې کوم شرعي مانع شتون ونه لري.

د ملکيت ډولونه

په اسلام کې د نورو ټولو ډګرونو په څېر د ملکيت په اړه هم منځلاري رعايت شوې ده، نه يوازې فردي ملکيت اصل ګرځول شوی چې ټولنيز ملکيت يو استثنايي حالت وي؛ لکه په سرمايه دارانه نظام کې او نه يوازې ټولنيز ملکيت اصل ګرځول شوی چې فردي ملکيت ممنوع وي، بلکې ملکيت په دوه ډوله ويشل شوی:

لومړی: فردي او شخصي ملکيت

دويم: ټولنيز يا جمعي ملکيت

لومړی: فردي يا شخصي ملکيت

فردي يا شخصي ملکيت دا دی چې د ټولنې او دولت پر ځای يې يو تن په ځانته ځان او يا د نورو کسان سره په شريکه د مال مالک وي، دې ته شخصي ـ ملکيت وايي او د دې ترڅنګ بايد هغه ټول قيود او شروط چې د ملکيت په تعريف کې مو ياد کړل هم په نظر کې ونيول شي.

د فردي او شخصي ملکيت په اړه د اعتراف په لړ کې اسلام لاندې بنسټيز عناصر په نظر کې نيسي، که دا عناصر رعايت نه شي، نو دا فردي ملکيت د اسلام له نظره د مشکل سره مخامخ کېږي:

لومړی: په دې کايناتو کې د هر څه حقيقي مالک الله تعالی دی او انسانان يې په دې مال کې متصرفين او خليفه ګان ګرځولي دي، چې بايد په دې کې د الله تعالی د لارښوونو سره سم تصرف وکړي، نو له دې امله هغه ټول حقوق بايد تر سره کړي چې شريعت پرې د دې مال په اړه واجب کړي دي او يا يې هم مستحب ګرځولي دي، او د هر هغه څه نه بايد ځان وساتي چې د مال په اړه شريعت ناروا بللي دي.

دويم: د فردي ملکيت اړوند دويم عنصر دا دی چې دا مال به د ده په قبضه کې وي او په ځانګړي ډول به همده پورې اړه لري، د بل چا حق به ورپورې تړاو نلري، همدا راز د نورو خلکو د تېري څخه به خوندي وي (شريعت څرنګه د خلکو شخصي ملکيتونه د تېري څخه محفوظ کړي دي، دا بحثونه هم د فقهې په کتابونو کې د جناياتو بابونو کې ياد شوي دي).

درېيم: د مال مالک به د شريعت د لارښوونو سره سم دا لاسته راوړي، که د شرعي لارو څخه يې لاسته نه وي راوړی هغه د شريعت له نظره د مال حقيقي مالک نه دی، سره له دې چې مال د هغه په واک کې هم قرار ولري (د مال د لاسته راوړلو شرعي لارې کومې دي، دا يو لوی بحث دی چې په فقه کې په تفصيل سره شوی دی).

څلورم: يوازې د مال مالک په دې کې په روا او شرعي لارو د تصرف حق لري.

په شخصي ملکيت کې د بل چا تصرف شرعاً په مال تېری ګڼل کېږي

په يادو ټولو ځانګړتياوو کې تر ټولو بنسټيزه ځانګړتيا چې زموږ د څېړنې سره تړاو لري او چې بايد په تفصيل سره يې يادونه وکړو هغه دا ده چې په شخصي مال کې د تصرف حق يوازې په خپله د مال مالک لري او د هغه له خوښې پرته د هغه په مال کې تصرف کول او هغه خپل واک کې راوستل په مال باندې تېری او شرعاً جنايت ګڼل

[1] - المدخل الفقهي العام ج١ ص ٣٣٣، د شيخ مصطفی أحمد الزرقا ليکنه، د دار القلم دمشق چاپ، د چاپ کال: ١٩٩٨م ١٤١٨هـ ق.

کېږي او د غلا، غصب، حرابې او قطاع الطريقۍ (د لارې شکولو) شرعي جزاګانې په پايله کې لري او د دې اصل يادونه په ډېرو فقهي قواعدو کې شوې ده[1]، د همدې اهميت له امله چې شريعت يې د چا په مال باندې تېری ته ورکوي د اسلامي امت له نظره د مال ساتنه په اسلامي شريعت کې د ضرورياتو له جملې څخه شمېرل کېږي.

د افرادو د ملکيت د حرمت په اړه صريح نصوص شتون لري چې ډېر معروف دي، خو بيا هم دلته يې يادونه له دې امله کوو چې وروسته پرې حکم مرتب کړی شو، د مال ساتنه چې په شريعت کې يو پراخه مفهوم دی او يو اړخ يې شخصي ملکيت له تېري څخه خوندي ساتل دي، په شريعت کې له ضرورياتو څخه شمېرل کېږي او دا ضروريات په دومره دلايلو ثابت دي چې په شمېر کې راوستل يې سخت دی، خو بيا هم دلته د يو څو دلايلو يادونه کوم چې دا مفهوم په ذهنونو کې تازه شي:

۱- په شريعت کې په پټه توګه د چا شخصي ملکيت اخيستل چې د غلا (سرقت) د حد شرطونه په کې پوره وي د غلا کوونکي د لاس د پرې کېدلو لامل ګرځي لکه الله تعالی چې په قرآن کريم کې فرمايي: {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} [المائدة: 38]. د غل (نارينه) او غلې (ښځينه) دواړو لاسونه پرې کړئ، د هغه عمل د جزا په توګه چې دوی يې مرتکب شوي دي، چې (د نورو لپاره د) عبرت لامل وګرځي او الله تعالی غالب او د حکمت خاوند دی. دا د شخصي ملکيت د ساتنې تر ټولو قوي دليل دی.

۲- که څوک په اسلامي ټولنه کې د چا په شخصي ملکيت وسله وال تېری کوي او په لار کې خلک ځيروي، دا هم په اسلامي شريعت کې دومره لوی جرم دی چې جزا يې په قرآن کريم کې ياده شوې ده او ياده جزا لکه څرنګه چې د انساني نفس او روح په ساتنه کې مؤثره او مهمه ده همدا راز په مسلمانه ټولنه کې د خلکو د شخصي ملکيتونو په ساتلو کې هم مؤثر رول لري، د دې جزا په اړه الله تعالی فرمايي: {إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ } [المائدة: 33]. د هغو خلکو جزا چې د الله او د هغه د پيغمبر پر ضد په جنګ کې اخته دي يعنې په ځمکه کې فساد کوي (خلک په لارو کې ځيروي، وژني يې، مالونه يې اخلي او خلک ويروي او يا د دې ټولو جرمونو ارتکاب کوي) همدا ده چې ووژل شي او يا په دار را وځړول شي او يا يې لاسونه او پښې په متقابل شکل (ښی لاس او چپه پښه) پرې کړی شي او يا د خپلې سيمې څخه وشړل شي، دا د دوی لپاره په دنيا کې رسوايي ده او په آخرت کې ورته ډېر لوی عذاب دی. دا که مستقل حد وګڼل شي او که نه او په دې ايت کې که «أو» د تخيير لپاره وي او که د توزيع لپاره، خو دا په دې قطعا دلالت کوي چې په مسلمانه ټولنه کې شخصي ملکيت محترم دی او هيڅ چا ته پرې د تېري اجازه نشته او څوک چې پرې تېری کوي شريعت يې په سترې جزا محکوموي.

۳- الله تعالی په قرآن کريم کې په داسې معجزو کلماتو د خلکو په مالونو د تېري څخه مسلمانان منع کړي دي چې هر هغه تصرف ته شامليږي چې شرعا روا نه دي، الله تعالی فرمايي: { وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ } [البقرة: 188]. يو د بل مالونه په ناروا توګه مه خورئ (يو د بل په مالونو تېری مه کوئ) او د مالونو فيصلې حاکمانو ته په دې نيت مه وړئ چې په ګناه (په درواغجنو قسمونو او يا هم نا سمو ګواهيو او شهادتونو) سره د خلکو د مالونو يوه برخه وخورئ (خپله تصرف کې راولئ) او تاسې په دې ښه پوهېږئ (دا دعوه مو نا سمه او دروغجنه ده). امام نسفي د دې ايت په تفسير کې وايي: يو د بل مالونه په داسې توګه مه خورئ چې الله تعالی روا کړي نه وي او مشروع يې نه وي ګرځولي او «تدلوا» ځکه مجزوم دی چې په «تأکلوا» باندې عطف دی او د نهي په حکم کې شامل دی، معنی يې دا ده چې د مالونو فيصلې په دې خاطر حکامو ته مه وړئ چې د خلکو د مالونو څخه يوه برخه په ګناه سره ترلاسه کړئ، يعنې په دروغجنو ګواهيو او په دروغجنو قسمونو او يا په داسې مصالحه يې په خپل تصرف کې راولئ چې «مقضي له» ښه په دې پوهېږي چې هغه ظالم دی[2]. دا ايت د چا په شخصي ملکيت او مال کې هر ډول نا سم تصرف ناروا او حرام ګڼي.

۴- قرآن کريم د بل چا مال په ناروا توګه ترلاسه کول په مطلق ډول حرام ګرځولي دي، په دې اړه الله تعالی فرمايي: { يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا} [النساء: 29]. ای هغه خلکو چې ايمان مو راوړی! يو د بل مالونه په باطله توګه مه خورئ (مه يې لاسته راوړئ) مګر که داسې سوداګري وي چې په خپلو کې يې په خپله خوښه سرته رسوئ (نو د هغه څوړل او له هغه لارې مال لاسته راوړل درست کار دی) او يو بل مه وژنئ، بې له شکه الله تعالی پر تاسې زيات رحم کونکی دی. شيخ ابو السعود[3] د دې ايت په تفسير کې وايي: د دې ايت په پيل کې د نداء او تنبيه اسلوب ځکه کارول شوی چې په دې ايت کې د ذکر شوي مضمون او مسألې په اړه د کمال اهتمام څرګندونه وکړي او د باطل څخه مراد هر هغه څه دي چې د شريعت سره په ټکر کې وي، لکه غصب، غلا، خيانت، قمار، سودي او ربوي تړونونه او نو هر هغه څه چې شريعت يې اجازه نه وي کړي، معنی يې دا شوه چې د شرعي لارو پرته يو د بل مال مه خورئ، «الا أن تکون تجارة» کې استثناء منقطع ده... او يوازې د سوداګرۍ يادونه سره له دې چې د تملک نورې لارې چارې هم شته د دې لپاره شوې چې دا تر ټولو غالبه او مهمه وسيله ده، نور مفسرين وايي چې په دې کې مسلمانان او غير محارب کافران ټول هم شامل دي. دا خو عام حکم دی چې د هيڅ چا مال په ناروا توګه تصرف کول جايز نه دي د دې ترڅنګ د مستضعفو طبقو په مالونو کې تصرف په ځانګړي ډول قران کريم حرام ګرځولی دی، الله تعالی فرمايي: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا} [النساء: 2] د يتيمانو مالونه د خپلو مالونو سره يو ځای مه خورئ (مه تصرف کوئ) دا کار لويه ګناه ده.

۵- له ناروا لارو د بل چا مال تصرف کول او په خپله ولکه کې راوستل ډېره لويه ګناه ده، د الله جل جلاله د قهر او غضب لامل ګرځي، "عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهْوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ» فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ: {إِنَّ الَّذِينَ

---

[1] - د يو شمېر قواعدو لپاره وګورئ: معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج ۹ ص ۱٦، د مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية او مجمع الفقه الدولی (منظمة المؤتمر الاسلامی) د خپرونو څخه، لومړی چاپ، کال ۲۰۱۳م ۱۴۳۴هـ د « الأصل في الأموال العصمة» تر عنوان لاندې، همدا راز د همدې کتاب ج ۱۴ ص ۹۵ د ۸۲۸ قاعدې لاندې چې عبارت يې دی «لَا يَجُوزُ لِأَحَدٍ أَنْ يَتَصَرَّفَ فِي مِلْكِ الغَيْرِ بِلَا إِذْنِهِ» دلته هم يوه مجموعه د قواعدو ذکر شوې ده.

[2] - مدارك التنزيل وحقائق التأويل (1/ 163) د أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (المتوفى: 710هـ) ليکنه، تحقيق او تخريج: يوسف علي بديوي، چاپوونکې اداره: دار الكلم الطيب، بيروت، لومړی چاپ، کال 1419 هـ - 1998 م.

[3] - تفسير أبي السعود المسمى بإرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم(2/ 170)، تأليف: محمد بن محمد العمادي أبو السعود، چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [آل عمران: 77]"[1]. چا چې د درواغو قسم وخوړه چې د يو مسلمان مال را خپل کړي نو د الله تعالی سره به (د قيامت په ورځ) په داسې حالت کې مخ شي چې هغه به پرې قهر او غضب وي، نو الله پاک د دې تصديق د دې ايت په شکل نازل کړ، هغه خلک چې د الله د عهد او د خپلو قسمونو د پلورلو له لارې لږ قيمت ترلاسه کوي، د دوی لپاره په آخرت کې (د خير او کاميابۍ) هيڅ برخه نشته او نه به ورسره الله تعالی خبرې وکړي او نه به ورته د قيامت په ورځ د رحمت په نظر وګوري او نه به يې له ګناهونو پاک کړي او دوی لپاره دردناک عذاب دی. نو څوک چې په هر ناروا شکل د چا شخصي مال تصرف کوي هغه ځان په آخرت کې د الله تعالی د قهر او د هغه ټولو جزا ګانو مستحق ګرځوي چې په ايت کې يې يادونه شوې ده.

٦- د چا ډېر لږ مال هم په ناروا توګه په خپله ولکه کې راوستل د انسان لپاره د جنت څخه د محروميت او د جهنم د لازمي کېدو لامل ګرځي، په دې اړه دا حديث په څرګندو ټکو دا خبره بيانوي "عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنِ اقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ، فَقَدْ أَوْجَبَ اللهُ لَهُ النَّارَ، وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ» فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: «وَإِنْ قَضِيبًا مِنْ أَرَاكٍ»"[2]. أبو امامه رضي الله عنه وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وفرمايل: څوک چې د کوم مسلمان حق (مال) د قسم په ذريعه را د ځان کړي، نو الله تعالی ورته د جهنم اور لازم کړ او جنت يې پر هغه حرام کړ، نو يو سړي پوښتنه وکړه چې ای رسول الله صلی الله عليه وسلم که ډېر لږ شی هم وي؟ رسول الله صلی الله عليه وسلم وفرمايل: که د کيکر د ونې يوه لخته هم وي.

٧- د يو مسلمان د شخصي ملکيت او مال حرمت دومره زيات دی چې رسول صلی الله عليه وسلم يې حرمت د داسې شيانو سره تشبيه کړی دی چې د عربو قبايلو له نظره له پيړيو راهيسې له احترام څخه برخمن وو، چې هيڅ چا هم پرې د تېرې تصور نه کاوه، په حديث کې راځي: "عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، ذَكَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ - أَوْ بِزِمَامِهِ - قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا»، فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: «أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا» فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ: «أَلَيْسَ بِذِي الحِجَّةِ» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ»"[3] عبد الرحمن بن ابی بکرة د خپل پلار څخه روايت کوي چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم يادونه يې وکړه چې په خپل اوښ باندې کښېناسته او يو چا يې د اوښ مهار ونيوه، رسول الله صلی الله عليه وسلم وفرمايل: دا کومه ورځ ده؟ موږ چپ پاتې شو، تر دې چې فکر مو وکړ چې کېدلی شي په بل نوم يې ونوموي، وه يې فرمايل: دا يوم النحر نه ده؟ موږ وويل: بلې ده، بيا يې وفرمايل: دا کومه مياشت ده؟ موږ چپ پاتې شو، تر دې چې تصور مو وکړ چې کېدلی شي په بل نوم يې ونوموي، نو وه يې ويل: دا ذي الحجة نه ده؟ موږ وويل: بلې ده، نو وه يې ويل: ستاسې وينې (ارواح) او ستاسې مالونه، ستاسې ناموسونه ستاسې ترمنځ همداسې حرام دي لکه د دې ورځې حرمت په دې مياشت کې او ستاسې په دې ښار کې، دا خبره دې حاضر خلک غايبانو ته ورسوي، کېدلی شي حاضر خلک يې داسې خلکو ته ورسوي چې له هغه څخه يې په دې اړه درک زيات وي. هغه محرمات چې په جاهليت کې ورته خلکو ډېر زيات احترام درلوده، لکه په اشهر الحرم کې د ذي الحجې مياشت او په ذي الحجة کې بيا د هغه لسمه ورځ او د مکې معظمې ښار، دا دومره محسوس محترم شيان وو چې هيڅ چا يې هم د احترام په اړه يوه ذره شک او ترديد نه درلود، رسول الله د مسلمانانو په وينو او مالونو باندې تېری د دې محرماتو سره تشبيه کړ، چې په ډېر قوي شکل د دې شيانو حرمت په ذهن کې کښېني.

٨- د مسلمان د مال حرمت د هغه د وينې په څېر دی، په يو حديث کې راځي: "عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " سِبَابُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ، وَحُرْمَةُ مَالِهِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ "[4]. عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وفرمايل: د مسلمان خپل ورور ته ښکنځل کول فسق (کبيره ګناه) دی او د هغه پر ضد جنګ کول د کفر عمل دی او د مسلمان د مال حرمت همداسې دی لکه د هغه د وينې او نفس حرمت. د يو انسان د وينې په حرمت کې خو څوک هيڅ شک نه شي کولی نو همدا راز بايد د مال په حرمت کې هم څوک بايد شک ونکړي.

٩- په نا حقه توګه د مسلمان مال اخيستل جواز نه لري، دا په هغه صحيح حديث کې چې ابو حميد ساعدي رضي الله عنه روايت کړی دی راغلي دي:"عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَأْخُذَ مَالَ أَخِيهِ بِغَيْرِ حَقِّهِ " وَذَلِكَ لِمَا حَرَّمَ اللهُ مَالَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ" او په يو بل روايت کې راځي چې ابو حميد ساعدي رضي الله عنه وويل: "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَأْخُذَ عَصَا أَخِيهِ بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسِهِ " وَذَلِكَ لِشِدَّةِ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَالِ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ"[5]. ابو حميد الساعدي رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صلی الله عليه وسلم وفرمايل: د مسلمان انسان لپاره جواز نه لري چې د خپل ورور مال نا حقه تصرف کړي او دا له دې امله چې الله تعالی د مسلمان مال پر مسلمان حرام کړی دی. په بل روايت کې راځي: د يو چا لپاره د خپل ورور امسا د هغه له اجازې پرته اخيستل روا نه دي او دا له دې امله چې رسول الله صلی الله عليه وسلم د مسلمان مال پر مسلمان باندې په ډېر شدت سره حرام ګڼلی دی.

١٠- د مسلمان د مال او شخصي ملکيت په اړه په ډېر څرګند ډول رسول الله صلی الله عليه وسلم د دې سپارښتنه کوي چې د هغه د خوښۍ پرته هيڅ چا ته په کې

---

[1] - دا حديث متفق عليه دی، صحيح البخاري (6/ 34) کتاب التفسير او صحيح مسلم ، د شيخ فؤاد عبد الباقي ترقيم او چاپ (1/ 122) په «باب وعيد من اقتطع حق المسلم بيمين فاجرة بالنار».

[2] - صحيح مسلم - عبد الباقي (1/ 122) د فؤاد عبد الباقي چاپ، د حديث شمېره (١٣٧).

[3] - دا متفق عليه حديث دی، امام بخاري هم په خپل صحيح کې په ډېرو ځايونو کې روايت کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: صحيح البخاري (1/ 24) د طوق النجاة چاپ.

[4] - دا حديث په بېلابېلو طريقو روايت شوی دی، ټولې طريقې او سندونه يې شيخ شعيب الأرنؤوط راجمع کړي دي او حديث ټولو سندونو ته په کتلو صحيح ګڼلی دی، وګورئ: مسند أحمد (7/ 296) تأليف: أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او عادل مرشد او نور ملګري يې، د دکتور عبد الله بن عبد المحسن التركي د څار لاندې، چاپوونکې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م.

[5] - مسند أحمد ط الرسالة (39/ 19) او علماو پرې د صحت حکم کړی دی.

تصرف جواز نه لري، حديث کې راځي: "أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لا يَحِلُّ مَالُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلا بِطِيبِ نَفْسٍ مِنْهُ""[1]. پيغمبر عليه السلام فرمايلي دي: د هيڅ مسلمان انسان مال د هغه له خوښې پرته حلال نه دی. تر دې چې که تېول مال يې څوک نه اخلي خو يوازې د يو څه وخت لپاره ترې استفاده کوي دا هم جواز نه لري، په بخاري او مسلم کې د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: "لَا يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ امْرِئٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِ، أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تُؤْتَى مَشْرُبَتُهُ، فَتُكْسَرَ خِزَانَتُهُ، فَيُنْتَقَلَ طَعَامُهُ؟ فَإِنَّمَا تَخْزُنُ لَهُمْ ضُرُوعُ مَوَاشِيهِمْ أَطْعِمَاتِهِمْ، فَلَا يحلبن أحد ماشية أحد إلا بإذنه"[2]. څوک دې د چا څاروی د هغه له خوښې پرته نه را لوشي، تاسې دا خوښوئ چې ستاسې گودام ته څوک راشي او مات يې کړي او په هغه کې موجود خوراک بې ځايه کړي شي؟ د دوی د څارويو غولانځې هغوی ته د هغوی خوراک ذخيره کوي، نو څوک دې د چا څاروی د هغه له خوښې او اجازې پرته نه را لوشي. د مسلمان ورور هيڅ شی اخيستل هم روا نه دي، تر دې چې که د چا امسا هم څوک واخلي نو بايد چې ببرته يېورکړي، په دې اړه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: " لَا يَأْخُذْ أَحَدُكُمْ مَتَاعَ أَخِيهِ لَاعِبًا أَوْ جَادًّا، وَإِذَا أَخَذَ أَحَدُكُمْ عَصَا أَخِيهِ فَلْيَرُدَّهَا إِلَيْهِ "[3]. څوک دې د خپل مسلمان ورور لړ مال هم نه په ټوکو کې او نه په جدي حالت کې اخلي، که چا د خپل ورور امسا هم واخيسته نو ببرته دې يې ورکړي. په بل حديث کې يې د دې علت بيان کړی دی چې دا کار هم حرام دی ځکه دا د چا په مال کې تصرف دی. "لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَأْخُذَ عَصَا أَخِيهِ بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسِهِ وَذَلِكَ لِشِدَّةِ مَا حَرَّمَ اللَّهُ مَالَ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ"[4]. چا ته روا نه دي چې د خپل ورور امسا هم د هغه له خوښې پرته واخلي او دا له دې امله چې پر مسلمان باندې د مسلمان د مال الله جل جلاله په ډېر شدت سره حرام گرځولی دی. بلکې د مسلمان ورور داسې مال چې په عامه توگه يې څوک له چا څخه نه منع کوي لکه اوبه هم د هغه له اجازې پرته اخيستل او ترې استفاده کول ناروا دي، په حديث کې راځي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: «لا يشربن أحدكم ماء أخيه إلا بطيبة من نفسه»[5]. څوک دې د خپل ورور اوبه د هغه له خوښې پرته نه څښي.

۱۱- همدا راز رسول الله صلى الله عليه وسلم په زوره د چا مال اخيستل حرام کړي دي، په دې اړه امام بخاري رحمه الله په خپل صحيح کې د يو باب عنوان داسې اېښی دی، وايي: "بَابُ: النُّهْبَى بِغَيْرِ إِذْنِ صَاحِبِهِ" بيا يې دا معلق حديث راوړی چې "وَقَالَ عُبَادَةُ: بَايَعْنَا النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم أَنْ لا ننتهب" عبادة بن الصامت رضي الله عنه وايي چې موږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په دې بيعت کړی وه چې لوټ به نه کوو او بيا يې په کې دا مسند حديث راوړی چې "نَهَى النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم عن النهبى والمثلة"[6]. رسول الله صلى الله عليه وسلم د خلکو د مال د لوټ کولو او د مړو د مثله کولو څخه منع کړی ده. دلته هم د نهبى څخه هغه مال دی چې خلک يې لوټ کوي او د مال د څښتن خوښه نه وي، په دې اړه ابن بطال وايي: "قال ابن المنذر: وفسر الحسن والنخعى هذا الحديث، فقالا: النهبة المحرمة أن ينتهب مال الرجل بغير إذنه وهو له كاره"[7]. ابن المنذر وايي: حسن بصري او ابراهيم نخعي د دې حديث تفسير داسې کوي، وايي: حرام لوټ کول هغه دي چې د چا مال د هغه له اجازې پرته لوټ کړی شي او د هغه خوښه نه وي. که مشترکه هديه وي او خلک يې لوټ کړي دا کار بيا مکروه دی، لکه يو شمېر چې مشترک خيرات لوټ کوي او يا هم د عمومي افطاري لپاره اماده کړی شوی خوراک لوټ کوي. بيا په دې کې د کافر او مسلمان تفاوت نشته، که څوک د کافر مال لوټ کوي او که د مسلمان چې د هغه خوښه نه وي دا ټول حرام او ناروا کار دی، ځکه دا انساني حقوق دي او په انساني حقوقو کې کافر او مسلمان يو حکم لري، دا حقوق هغه ته د انسان په توگه اسلام ورکړي دي.

۱۲- د همدې ماليې (ټېکس) په اړه چې کوم صريح احاديث راغلي دي دلته د هغوی يادونه اړينه بولم چې دا څرگنده شي چې په عامه توگه د مسلمان مال د هغه له خوښې پرته اخيستل ډېره لويه گناه ده خو که څوک يې د ماليې (ټېکس) په نوم هم اخلي او په شريعت کې يې حق نه وي هغه هم ډېره لويه گناه ده، په دې اړه چې کوم حديث او د حديثو په ډېرو کتابونو کې نقل شوی، په هغه عقبة بن عامر الجهني وايي: چې ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه واوريدل چې وه يې ويل: "لَا يَدْخُلُ صَاحِبُ مَكْسٍ الْجَنَّةَ " يَعْنِي الْعَشَّارَ[8]. د ماليې (ټېکس) راټولوونکی به جنت ته داخل نه شي، بيا راوي د «صاحب مكس» معنی بيانوي چې له دې څخه مراد گمرک

---

[1] - دا حديث په گڼو سندونو د ابو حرة الرقاشي د تره (چې ابو زرعة الرازي وايي چې نه د ابو حرة الرقاشي نوم مشخص دی او نه يې د تره او غير له دې حديث څخه بل کوم حديث هم ترې روايت شوی نه دی«علل ابن أبي حاتم ج ۲ ص ۳۲۴-۳۲۵ شمېره: ۲۴۹۳») ابن عباس، انس بن مالک او ابو حميد الساعدي څخه نقل شوی دی، چې بېلابېلو سندونو ته کتلو د استدلال وړ گرځي، دې لپاره وگوئ: مسند أبي يعلى الموصلي ج3 ص 70، تأليف: الإمام الحافظ أحمد بن على بن المثنى التميمي (۲۱۰ - ۳۰۷ هـ) او ورسره «رحمات الملأ الأعلى بتخريج مسند أبي يعلى» هم دی، تخريج اوتعليق: سعيد بن محمد السناري، خپروونکي اداره: دار الحديث – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ۱٤۳٤ هـ - ۲۰۱۳ م.

[2] - متفق عليه صحيح البخاري ج2 ص 858، د حديث شمېره: ۲۳۰۳، تحقيق: د. مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير، دمشق، او صحيح مسلم ج3 ص 1352، د حديث شمېره، ۱۷۲۶، باب تحريم حلب الماشية بغير اذن مالكها، د فؤاد عبد الباقي تحقيق.

[3] - السنن الكبرى ج6 ص 154، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، چاپوونکي اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان، دريم چاپ، کال: 1424 هـ - 2003 م.

[4] - السنن الصغرى للبيهقي مع شرحه المنة الكبرى شرح وتخريج السنن الصغرى (5/ 382)، محمد ضياء الرحمن الأعظمي، الناشر: مكتبة الرشد، د نشر کال: 1422هـ - 2001م، رياض، السعودية.

[5] - سنن الدارقطني (3/ 422) (سنن الدارقطني (3/ 422) د حديث شمېره: (2882) تأليف: أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: 385هـ)، تحقيق: شعيب الارنؤوط، حسن عبد المنعم شلبي، عبد اللطيف حرز الله، أحمد برهوم، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1424 هـ - 2004 م.

[6] - صحيح البخاري ج2 ص 875، تحقيق مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير/ دار يمامة ـ دمشق.

[7] - شرح صحيح البخاري ج 6 ص 603، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ) تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، چاپوونکي اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، کال: ۱٤۲۳ هـ - ۲۰۰۳ م.

[8] - مسند أحمد ج 28 ص 586 د امام أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ) تأليف، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، او نور، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرووونکي اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، کال: 1421 هـ - 2001 م. د کتاب تحقيق کونکي وايي: دا حديث حسن لغيره دی (هدف يې دا دی چې ټول سندونه يې را ټول کړی شي نو د متابعاتو او شواهدو په نتيجه کې د حسن لغيره درجې ته لوړېږي) او په خپله دا سند چې مسند احمد کې راغلی دا ضعيف دی، په مسند احمد له دې مخکې هم دا حديث په (۱۷۲۹۴) شمېره ذکر شوی دی، او دا ځکه ضعيف دی چې محمد بن اسحاق مدلس دی او روايت په «عن» سره کوي، دا حديث د ابن الجارود په المنتقى

گمرک راټولوونکی دی. بل حدیث د رویفع بن ثابت نه روایت دی کله چې هغه د مسلمه بن مخلد له لورې (چې د مصر والي وه) ورته د ټېکس د راټولوونکي په حیث د ټاکنې وړاندیز وشو هغه وویل: "سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: إن صاحب المکس في النار"[1]. د ټېکس را ټولوونکی په اور کې دی. بل حدیث کې راځي مالک بن عتاهیة وایي: سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول: «إذا لقیتم عاشرا فاقتلوه»[2]. ټېکس را ټولوونکې مو چې ولیده وه یې وژنئ. د عشر- د راټولوونکي ګناه دومره لویه ښودل شوې چې د یو زاني انسان څخه هم زیاته، په یو اوږد حدیث کې راځي کله رسول الله صلی الله علیه وسلم په غامدۍ ښځې باندې د رجم حکم وکړ، نو د رجم کولو په وخت کې حضرت خالد بن ولید یوه ډبره را واخیستله او په سر یې پرې وویشته چې له هغې د وینې څاڅکي د خالد بن ولید مخ ته را والوتل، نو خالد بن ولید هغې ته ښکنځل وکړل، نو پیغمبر علیه السلام د خالد بن ولید دا بد رد واورېدل، نو وه یې فرمایل: «مَهْلًا یَا خَالِدُ بْنَ الْوَلِیدِ لَا تَسُبَّهَا فَوَالَّذِي نَفْسِي- بِیَدِهِ لَقَدْ تَابَتْ تَوْبَةً لَوْ تَابَهَا صَاحِبُ مَکْسٍ لَغُفِرَ لَهُ»[3]. خالد بن ولیده لږ په قرار شه! دې ته ښکنځل مه کوه، په هغه ذات می قسم چې زما روح یې په لاس کې دی، دې داسې توبه ویستلې ده که د ټېکس راټولوونکی یې هم وباسي، نو بخښنه به ورته وشي. د حدیثو تقریباً ټول شارحین همدا وایي چې له دې څخه د زکات او د هغه پیسو راټولوونکي مراد نه دي چې په ذمیانو باندې د جزیې او یا هم د خراج په توګه اېښودل شوې وي، بلکې هغه ګمرک او مالیه مراد ده چې د سوداګرو څخه د زکات پرته اخیستل کېږي، په دې اړه د مشکاة شارح امام طیبي وایي: «وهو العشار أراد بصاحب المکس الذي یأخذ من التجار إذا مروا مکسا باسم العشر، وأما الساعي الذي یأخذ الصدقة، ومن یأخذ من أهل الذمة العشر الذي صولحوا علیه فهو محتسب ما لم یتعد فیأثم بالتعدي والظلم»[4]. د صاحب مکس څخه د سوداګرو څخه عشر- راټولوونکی مراد دی، صاحب مکس هغه څوک دی چې کله یې سوداګر له مخې تېرېږي، نو هغه ترې د عشر په نوم ټېکس او ګمرک (مکس) اخلي او هغه څوک ترې مراد نه دی چې زکات را ټولوي او یا د ذمیانو څخه هغه عشر راټولوي چې هغوی سره پرې سوله شوې وي، ځکه هغه خو د ثواب مستحق دی تر څو چې په خلکو تېری ونه کړي، نو که تېری او ظلم یې وکړي نو په هغه به ګناهکاېږي.

د مال د حرمت په اړه خو نور هم ډېر زیات نصوص شته چې دلته به یې راوړل د بحث د اوږدوالي لامل وګرځي، د دې نصوصو او دلایلو یادونې ته هم اړتیا نه لیدل کېده ځکه چې «حفظ المال» د دین له ضروریاتو څخه شمېرل کېږي او په ضروریاتو باندې یو څو دلایل وړاندې کول غلط فهمي را پیدا کولی شي چې دا به په همدې یادو شوو نصوصو او دلایلو باندې ثابت وي، سره له دې چې د دین ضروریات هغه شیان دي چې د ډېرو زیاتو دلایلو څخه ثابت وي، خو موږ د دې لپاره دلته د دې څو دلایلو یادونه وکړه چې همدا (په شریعت کې د فردي ملکیت حرمت او احترام) زموږ د بحث محور تشکیلوي.

د دې ترڅنګ د فقهي کتابونو د مالي معاملاتو اړوند بحثونه زیات د همدې موضوع سره تړاو لري، ټول د همدې موضوع شا او خوا را څرخېږي چې کومې لارې چارې د شریعت له نظره د تملک سمې لارې دي او کوم ډول معاملات د نورو په ملکیتونو تېری ګڼل کېږي چې له هغو لارو د بل چا په مال کې تصرف ناروا دی، همدا راز د غصب، لقطې او نور ډېر مباحث د همدې قضیې اړوند دي.

لنډه دا چې په اسلام کې شخصي ملکیت د هر چا له تصرف او تېري څخه باید محفوظ وي، هیڅ څوک باید د هغه د څښتن له خوښې او اجازې پرته د چا په مال کې لاس وهنه ونه کړي، څوک باید د چا مال په خپل ملکیت کې را نه وړي، هغه که فرد وي او که حکومت او که کومه اداره، دا د شریعت قاطع حکم دی او دا کار حرام دی. دا خو د فردي ملکیت اړوند یو څه احکام وو، اوس د ملکیت د دویم ډول چې ټولنیز ملکیت دی اړوند لنډ بحث کوو.

دویم: ټولنیز ملکیت

اسلام نه د کمونیزم په څېر دی چې فردي او شخصي ملکیت نفي کوي او هر څه ټولنیز ملکیت ګڼي چې اداره یې باید د ټولنې او حکومت په لاس کې وي او حکومت به په طبیعي توګه د کمونیست ګوند په لاس کې وي، چې په پایله کې به هر څه د کمونیست ګوند د مشرانو په ولکه کې وي، چې په پایله کې د برژوازي طبقې حیثیت غوره کوي او نه هم د سرمایه دارۍ په څېر دی چې هر څه په شخصي ملکیت کې منحصر- ګڼي او ټولنیز ملکیت یو استثنایي حالت ګڼي، بلکې اسلام هم شخصي ملکیت ته اجازه ورکوي او هم ټولنیز ملکیت ته، خو بیا د فقهاوو ترمنځ په دې اړه د نظرونو تفاوتونه شته دی چې یو شمېر شیان شخصي ملکیت وګڼل شي او که ټولنیز ملکیت، د بېلګې په توګه کانونه چې امام مالک رحمه الله یې (د یو قول پر بنسټ) ټولنیز ملکیت ګڼي او احناف او نور فقهي مذهبونه یې فردي ملکیت ګڼي[5]، همدا راز شاړې ځمکې ټولنیز ملکیت دی چې ابادول یې د حکومت او دولت اجازې ته اړتیا لري او که نه دې ډول اجازې ته هم اړتیا نه لري، بلکې چا چې اباده کړه د هغه ده[6].

---

(۳۳۹) کې د ابو یعلی په مسند (۱۷۵٦) طبراني په معجم کبیر کې ۸۷۸/۱۷، حاکم په مستدرک کې ۴۰۴/۱، بیهقي په السنن کې ۱٦/۷، روایت کړی دی، حاکم په مستدرک کې وایي چې دا حدیث د امام مسلم په شرط صحیح دی، خو دا خبره یې «وهم» دی، ځکه ابن اسحاق د صحیح مسلم د راویانو څخه نه دی، بلکې له هغه څخه یې په متابعاتو کې روایت کړی دی، بیا په دې حدیث کې هغه په عن سره روایت کوي او پخپله مدلس دی، نو بناء دا حدیث لذاته نه صحیح دی او نه حسن خو د متابعاتو او شواهدو په نظر کې نیولو سره دا حدیث حسن لغیره دی. د تفصیلي تخریج لپاره وګورئ: ما رواه الأساطین في عدم المجيء الی السلاطین (ذم القضاء وتقلد الأحکام، ذم المکس) ص ۹۹ د حدیث شمېره (۱۵۵) د امام جلال الدین السیوطي کتاب، تحقیق: مجدي فتحي السبت، خپرونکې اداره: دار الصحابة للنشر والتوزیع، طنطا- مصر، لومړی چاپ، کال: ۱۴۱۱هـ ق ۱۹۹۱م.

[1] - ما رواه الأساطین فی عدم المجيء الی السلاطین ص ۱۰۰، د حدیث شمېره (۱۵٦) د امام سیوطي کتاب (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی)، دې حدیث ته هم په مجموع کې حسن ویل شوی دی، د همدې کتاب محقق او معلق هم پرې د حسن حکم کړی دی.

[2]- ما رواه الأساطین في عدم المجيء الی السلاطین ص ۱۰۱ د حدیث شمېره (۱۵۷) دا حدیث ضعیف دی.

[3] - دا حدیث په صحیح مسلم کې روایات شوی دی، صحیح مسلم ج 3 ص 1323 د حدیث شمېره (1695) د شیخ فؤاد عبد الباقي نسخه.

[4] - شرح الطیبي علی مشکاة المصابیح المسمی بـ (الکاشف عن حقائق السنن) ج 8 ص2580، تألیف: شرف الدین الحسین بن عبد الله الطیبي (743هـ)، تحقیق: د. عبد الحمید هنداوي، خپرونکې اداره: مکتبة نزار مصطفی الباز (مکة المکرمة - الریاض)، لومړی چاپ، کال: 1417 هـ - 1997م

[5] - د کانونو د ملکیت په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی تفصیل به یې وروسته راشي.

[6] - د دې موضوع د بشپړې روښتیا لپاره د شیعه عراقي مرجع باقر الصدر کتاب اقتصادنا ته مراجعه وکړئ، هغه دا موضوع په ډېر تفصیل سره بحث کړی، او د اسلامي اقتصاد پرتله یې د غربی سرمایه دارانه اقتصاد او کمونستي اقتصاد سره کړې ده، چې دا یې د اسلامي اقتصاد بنسټیزه ځانګړتیا بللې ده.

دویم اصل: د مال په لاسته راوړلو کې د اسلام د اخلاقي او شرعي ارزښتونو رعایت

اسلام د مال د کسب لپاره څه اصول ټاکلي د مال په کسب کې دا اصول په دقت سره باید په پام کې وساتل شي، له همدې امله په اسلام کې د هرې هغه لارې څخه مال ګټل او لاسته راوړل ناروا او نا درست دي چې د دې اصولو سره په ټکر کې وي او اسلامي شریعت ترې منع کړې وي او دا په اجمالي توګه په دې لاندې اصولو کې خلاصه کېږي:

- هر هغه حالت چې په ظلم او تیري مشتمل وي او د چال مال د ظلم، غصب او د زور په پایله کې څوک د خپل واک لاندې راوړي، او د چا له خوښې پرته د هغه په مال کې څوک تصرف وکړي.
- په پټه او غلا د چا مال لاسته راوړل.
- له داسې لارو چارو نه مال لاسته راوړل چې د مال او پانګې د ملکیت بدلون په کې د ټولنې د پراختیا او پرمختګ لامل نه ګرځي، په عامه توګه د مال او پانګې د ملکیت بدلون د دې لپاره کېږي چې پراختیا په کې رامنځته شي، خو په کومو معاملاتو کې چې دا مقصد ترلاسه نه شي هغه شریعت حرام کړې دي، لکه سود (ربا) او جواري (قمار او میسر) په سود او جواري کې سره له دې چې د مال ملکیت بدلېږي، خو دا د ټولنې د پراختیا او پرمختګ لامل نه ګرځي.
- هغه لارې چارې چې د ټولنې د اړتیا وړ شیان په کې د یو څو محدودو کسانو په واک کې قرار ولري او په ټولنه کې یې د تداول (لاس په لاس کېدو) څخه مخنیوی وشي، لکه احتکار، همدا راز داسې انحصاري شرکتونه چې ټول بازار د هغوی په انحصار کې قرار ولري او هر وخت چې وغواړي د توکو بیه لوړه کړي او کله چې وغواړي دا بیه را کمه کړي، اسلام چا ته د خلکو د حالاتو څخه د ناوړه استفادې اجازه نه ورکوي.
- هغه ټول تړونونه او عقدونه چې ډېر زیات غرر، فریب او زیان په کې وي، ځکه دا د یو چا د نا پوهۍ او د بازار سره د نابلدتیا څخه ناوړه ګټه پورته کول دي او مسلمان استحصال کوونکی، فریب کار او دوکه باز نه وي.
- هغه ټول تړونونه او عقدونه چې نزاع او جنګ ترې رامنځته کېږي او دا هغه وخت کېږي چې د عقد د طرفینو (معقود علیه او ثمن) څخه یو او یا هم دواړه مجهول وي او په بشپړ ډول واضح او څرګند نه وي.
- معقود علیه او ثمن دواړه او یا له دواړو څخه یو د ملکیت قابلیت ونه لري او یا ثمن د داسې څه په مقابل کې تأدیه شي چې شریعت حرام کړې وي، لکه سحر، د ګډا او د نڅا د محافلو مصرف او قیمت او داسې نور.
- همدا راز هغه ټول حالتونه په دې کې شامل دي چې د تړون او عقد د اړخونو (عاقدینو) څخه یو او یا هم دواړه په عقد او تړون او د هغه په شرطونو باندې التزام ونکړي او عملي یې نه کړي.[1]

دا هغه بنسټیز اصول او مقاصد دي چې په اسلامي شریعت کې د مالي معاملاتو لپاره شریعت ټاکلي دي، همدا هغه ناروا او نادرست صورتونه دي او له دې امله چې په معاملاتو کې اصل اباحت دی، نو که له دې صورتونو پرته کوم بل صورت وه هغه به جواز لري سره له دې چې په شرعي نصوصو کې یې یادونه هم نه وي شوي، چې دې ته فقهاء عقود غیر مسماة وایي.

درېیم اصل: ټولنیز تکافل

د اسلامي مالي نظام یو اصل دا دی چې هر شتمن انسان باید د مالي واجباتو (چې شریعت پرې فرض کړي دي) تر څنګ یو اندازه هغه مال چې د هغه له ضرورت څخه زیات دی، د فقیرانو او غریبانو د ضرورتونو د پوره کولو لپاره مصرف کړي، په دې اړه ډېر نصوص راغلي چې په صدقه او خیرات باندې ټینګار کوي او د ډېرو ثوابونو وسیله یې ګڼي چې دلته یې یادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي.

د فقیرانو او مسکینانو د ضرورتونو د پوره کولو مسؤولیت په هره ټولنه کې په مجموعي توګه د هغه ټولنې د ټولو وګړو پر غاړه دی، چې دې ته موږ کفایي فرض وایو، خو دا په عیني شکل د هر چا په فرایضو کې شامل نه دی، له همدې امله د دې ایت په تفسیر کې چې الله متعال فرمايي: {وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (24) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ} [المعارج: 24، 25] او هغه حدیث چې فاطمه بنت قیس یې روایت کوي چې پیغمبر علیه السلام وفرمایل: "إِنَّ فِي هَذَا الْمَالِ حَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ"[2] سره له دې چې د دې حدیث په صحیح لفظ کې د محدثینو ترمنځ اختلاف دی چې درست لفظ یې همدا دی که سم لفظ یې "لیس في المال حق سوی الزكاة" خو که همدا د اثبات لفظ هم راجح وګڼو، نو له دې سره هم دا د ټولنیز تکافل په وجوب باندې دلالت نه کوي، همدا د جمهورو فقهاوو نظر دی.

په دې اړه امام نووي رحمه الله وایي: "وَقَدِ اخْتَلَفَ السَّلَفُ فِي مَعْنَى قول الله تعالى وفي أموالهم حق معلوم للسائل والمحروم فَقَالَ الْجُمْهُورُ الْمُرَادُ بِهِ الزَّكَاةُ وَأَنَّهُ لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ وَأَمَّا مَا جَاءَ غَيْرَ ذَلِكَ فَعَلَى وَجْهِ النَّدْبِ وَمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَلِأَنَّ الْآيَةَ إِخْبَارٌ عَنْ وَصْفِ قَوْمٍ أَثْنَى عَلَيْهِمْ بِخِصَالٍ كَرِيمَةٍ فَلَا يَقْتَضِي الْوُجُوبَ كَمَا لَا يَقْتَضِيهِ قَوْلُهُ تَعَالَى كَانُوا قَلِيلًا من الليل ما يهجعون وَقَالَ بَعْضُهُمْ هِيَ مَنْسُوخَةٌ بِالزَّكَاةِ وَإِنْ كَانَ لَفْظُهُ لَفْظَ خَبَرٍ"[3].

---

[1] - دې سره ورته مقاصدو او کلیاتو لپاره وګورئ: فقه المعاملات المالية (المال، الملكية، العقد) ص ۱۹ – ۲۱، لیکوال: أ. د. محمد عثمان شبير (كلية الشريعة – جامعة قطر) چاپوونکی اداره: دار النفائس للنشر والتوزيع، اردن، درېیم چاپ، کال ۲۰۱۰م ۱۴۳۰هـ.

[2] - السنن الكبير ج 8 ص 18، تأليف: أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (۳۸٤ - ٤٥۸ هـ) تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرونکې اداره: مركز هجر للبحوث والدراسات العربية والإسلامية – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ۱٤۳۲ هـ - ۲۰۱۱ م. دا حدیث نه په اثبات سره (في المال حق سوى الزكاة) ثابت دی، چې په اړه یې امام ترمذي وایي: چې دا امام شعبي د قول په حیث روایت شوی دی، نه د پیغمبر علیه السلام د حدیث په توګه، همدا راز په نفي سره (ليس في المال حق سوى الزكاة) هم صحیح نه دی لکه امام بیهقي چې وایي: د دې حدیث هیڅ سند (

[3] - المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج ج7ص71، تأليف: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت ٦٧٦هـ) چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دویم چاپ، کال: ۱۳۹۲هـ ق.

د دې ایت د تفسیر په اړه د سلفو ترمنځ اختلاف دی چې الله تعالی فرمایي: «د دوی په مالونو کې د سوال کوونکي او محروم (چې شتمن نه دی) یو ټاکلی حق دی» جمهور وایي چې له دې څخه زکات مراد دی او د زکات څخه پرته په مال کې بل کوم واجب حق نه شته او له دې پرته چې څه راغلي هغه په استحباب حمل دي او د ښو اخلاقو د غوښتنو څخه دي او داځکه هم په فرضیت او وجوب حمل نه دی چې دا خبر دی (د امر صیغه نه ده) په دې ایت کې الله تعالی د یو داسې ټولګي د ښه صفتونو خبر ورکوي چې الله تعالی یې ستاینه کړې او په ښه صفتونو یې د دوی یادونه کړې ده، نو دا د وجوب غوښتنه نه کوي، لکه له دې وروسته چې هغه بل وصف چې ﴿كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ﴾ [الذاریات: 17] د وجوب غوښتنه نه کوي، یو شمېر نور بیا وایي چې دا خو د وجوب غوښتنه کوي ځکه اصل لفظ یې د خبر دی خو معنی یې د امر ده، خو دا منسوخ دی. او یو شمېر نور علماء لکه شعبي، حسن بصري، طاووس، عطاء او مسروق دا په وجوب حمل کوي او منسوخ یې هم نه ګڼي او دا د تکافل کارونه واجب ګڼي.

کله چې د تکافل کارونه د امت د جمهورو علماوو (چې څلور واړه فقهي مذاهب په کې شامل دي) له نظره مستحب دي او د ښه او کریمه اخلاقو غوښتنه ده نو دا د مالیې (ټېکس) لپاره مبنی نه شي کېدلی، ځکه مالیه الزامي شی دی او دا مستحب او د هر چا د خوښې کار دی.

د دې اصولو په رڼا کې اوس ګورو چې په اسلامي حکومت کې مالیاتي سیاست باید څرنګه وي، د بودیجې د تمویل لپاره له کومو مواردو څخه استفاده کېدلی شي او کوم موارد داسې دي چې له هغوی څخه د دې اصولو په رڼا کې استفاده ناروا ده او یا په بل عبارت څنګه کېدلی شي چې هغه موارد چې په معاصر اقتصادي نظام کې ترې د هېوادونو د بودیجې د تمویل د مواردو په توګه استفاده کېږي، د مالي معاملاتو اړوند د اسلامي شریعت د دې اصولو سره برابر کړو؟ دا مسایل په لاندې کرښو کې د څېړنې لاندې نیسو.

دریم څپرکی

د اسلام مالیاتي سیاست

«Islamic Fiscal Policy»

له دې امله چې اسلام د ژوند یوه بشپړه تګلاره ده؛ له همدې امله د نورو ټولو میدانونو په څېر د حکومت او دولت په بېلابېلو برخو کې هم انسانانو ته لارښوونه کوي، چې له دې جملې څخه یو هم د یو اسلامي حکومت لپاره مالیاتي سیاست دی، لکه مخکې مو چې ولوستل مالیاتي سیاست په عامه توګه هغه فعالیتونو ته ویل کېږي چې دولت یې په ټولنه کې د اقتصادي او ټولنیزو ټاکل شوو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره تر لاس لاندې نیسي- او له دې لارې په اقتصادي او ټولنیز ژوند اغیز اچوي. دا سیاست هماغه برخې لري چې په معاصر اقتصادي فکر کې انسان ورته رسېدلی دی، چې په دې کې دا درې عناصر شامل دي:

- د حکومت د عایداتو موارد او سرچینې؛
- د هېواد عمومي او دولتي مصارف؛
- هغه ټولنیز او اقتصادي اهداف او مقاصد، چې د عوایدو او مصارفو د تنظیم له لارې باید ترلاسه شي.

له دې درې عناصرو څخه یوازې لومړی عنصر زموږ د څېړنې سره اړیکه لري، ځکه مالیه (ټېکس) په معاصر اقتصادي فکر کې له دې سرچینو څخه یوه سرچینه ده، موږ به په اسلام کې د عایداتو د سرچینو په ضمن کې دا وڅېړو چې ایا په اسلام کې هم مالیه د بودیجې د تمویل د سرچینو څخه یوه سرچینه شمېرل کېږي که نه؟

لومړی: په اسلام کې د بیت المال موارد او سرچینې

دلته باید یوې مهمې قضیې ته اشاره وکړو او هغه دا چې په اسلامي شریعت کې د بیت المال موارد یوازې هغه نه دي چې په شرعي نصوصو کې یې یادونه شوې، ځکه د خلفای راشدینو په زمانه کې او همدا راز په خیر القرون کې ډېر داسې موارد په هغه لیست کې اضافه کړی شوي دي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کې له هغوی څخه د بیت المال د مواردو په توګه استفاده نه کېدله، د بېلګې په توګه په ځمکو باندې خراج ټاکل او له دې څخه د بیت المال د تقویت لپاره استفاده کول، همدا راز د حربي کافرانو (چې د مستأمنینو په توګه دارالاسلام ته د خپل سوداګرۍ سره راځي) څخه عشر اخیستل او داسې نور په دې لړ کې د یادولو وړ دي.

د دې معنی دا ده چې د اسلام د مالیاتي سیاست دا برخه (د عایداتو سرچینې او موارد) د اجتهاد تابع ده، په یو اسلامي حکومت او نظام کې هر هغه څه د بودیجې مورد او سرچینه ګرځېدلی شي چې د پورته یادو شوو اصولو سره برابر وي او څه چې د دې اصولو سره موافقت ونلري هغه د اسلامي مملکت د عایداتو له مواردو څخه نه شي کېدلی.

د فقهې په کتابونو کې د حکومت د عایداتو موارد

د فقهې په کتابونو کې د همدې اصل پر بنسټ چې دا موارد اجتهادي موارد دي یو څو مواردو ته اشاره شوې ده، د دې تفصیلاتو یادونه په بېلابېلو کتابونو کې شوې ده، خو موږ یې دلته یوازې د امام کاساني د بدایع الصنایع څخه نقل کوو، هغه وایي: « وَأَمَّا مَا يُوضَعُ فِي بَيْتِ الْمَالِ مِنْ الْأَمْوَالِ فَأَرْبَعَةُ أَنْوَاعٍ: أَحَدُهَا زَكَاةُ السَّوَائِمِ، وَالْعُشُورِ وَمَا أَخَذَهُ الْعَشَارُ مِنْ تُجَّارِ الْمُسْلِمِينَ إذَا مَرُّوا عَلَيْهِمْ، وَالثَّانِي خُمُسُ الْغَنَائِمِ، وَالْمَعَادِنِ، وَالرِّكَازِ، وَالثَّالِث خَرَاجُ الْأَرَاضِي وَجِزْيَةُ الرُّءُوسِ وَمَا صُولِحَ عَلَيْهِ بَنُو نَجْرَانَ مِنْ الْحُلَلِ وَبَنُو تَغْلِبَ مِنْ الصَّدَقَةِ الْمُضَاعَفَةِ وَمَا أَخَذَهُ الْعَشَارُ مِنْ تُجَّارِ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَالْمُسْتَأْمَنِينَ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ، وَالرَّابِعُ مَا أُخِذَ مِنْ تَرِكَةِ الْمَيِّتِ الَّذِي مَاتَ وَلَمْ يَتْرُكْ وَارِثًا أَصْلًا، أَوْ تَرَكَ زَوْجًا، أَوْ زَوْجَةً»[1].

کوم مالونه چې په بیت المال کې ایښودل کېږي په څلور ډوله دي:

[1] - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج 2 ص 68، تالیف: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: 587هـ)، خپروونکې اداره: دار الكتب العلمية، دویم چاپ، کال 1406هـ - 1986م.

لومړی: د ځارويو زکات، د مسلمانو سوداګرو څخه اخيستل شوی عشر، چې کله د عشر راټولوونکو تر مخ تېرېږي او هغوی ترې چې کوم زکات[1] راټولوي.

دويم: پنځمه برخه (خمس) چې د غنيمتونو او کانونو او رکاز څخه اخيستل کېږي.

درېم: په ځمکو باندې ټاکل شوی خراج، د افرادو پر سر ټاکل شوې جزيه، د نجران اوسېدونکو سره چې په څومره لباسونو سوله شوې وه او د بنو تغلب سره چې د زکات په دوه چنده صدقې کومه سوله شوې وه او د عشر راټولوونکي چې د ذميانو[2] سوداګرو او د حربي کافرانو د مستأمنينو[3] سوداګرو څخه چې کوم مال د عشر په توګه اخيستل کېږي.

څلورم: هغه مال چې له مړي پاتې وي او تر شا يې هيڅ وارث نه وي پاتې او يا يې يوازې مېړه او يا يې هم يوازې مېرمن پرې ايښې وي.

دا خو ځرګنده خبره ده چې د بيت المال موارد او د اسلامي دولت د عوايدو سرچينې په همدې څلورو مواردو کې نه خلاصه کېږي، بلکې له هغو ټولو سرچينو څخه عوايد ترلاسه کولی شي چې د مال اړوند اسلامي اصولو سره په ټکر کې نه وي، دا سرچينې په لاندې مواردو کې خلاصه کولی شو.

د اسلامي حکومت د عوايدو سرچينې

د اسلامي دولت د عوايدو سرچينې چې د پورته يادو اصولو سره سمون خوري په لاندې ډول دي:

اول: زکات

زکات يو فرض عبادت دی چې په قرآن کريم کې په ډېرو آيتونو کې يې د فرضيت حکم راغلی دی، د مال په لحاظ او له دې لحاظه چې زکات يې دولت را ټول کړي او که د مال مالک يې پخپله مستحقينو ته ورسويتصرف وکړي، په دوه ډوله دی، لومړی: ځرګند او ظاهر مال زکات، دويم: د باطن او نا ځرګند مال زکات.

ځرګند مالونه لکه ځاروي، فصلونه (غله دانه) او هغه مالونه (نغدې پيسې وي او که د سوداګرۍ مالونه) چې د عاشر (عشر ټولوونکي) له مخه تېرېږي، که د دې مال زکات يې نه وي ورکړی، نو د هغه تفصيلاتو سره سم چې په فقهي کتابونو کې يې يادونه شوې ده عشر ټولوونکی (د دولت نماينده) ترې زکات[4] اخيستلی شي.

د دې ځرګندو مالونو د زکات د ټولولو حق د احنافو، مالکيانو او شافعيانو د مذهب د يو قول پر بنسټ حکومت ته ترلاسه دی، ځکه الله تعالی فرمايي: {خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً } [التوبة: 103] د دوی د مالونو زکات واخلئ. د زياتو مفسرينو نظر همدا دی چې په دې ايت کې د صدقې څخه مراد زکات دی او الله تعالی په قرآن کريم کې فرمايي: {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا...} [التوبة: 60] زکات د فقيرانو، مسکينانو او د هغه چا حق دی چې د دې په اداره کولو توظيف دي. په دې ايت کې د صدقاتو څخه مراد زکات دی او که د زکات مستحقينو ته رسول پخپله د مال د مالک حق شي، نو د والعاملين عليها د ذکر کولو به څه معنی وي؟ په دې اړه زيات تفصيلات شتون لري، چې دلته يې يادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي[5].

د باطني او ناځرګندو مالونو (لکه په کور کې د چا سره نغدې پيسې وي يا سره او سپين زر وي) د زکات په اړه چې دا د امام حق دی او که صاحب مال يې پخپله مستحقينو ته ورکولی شي، د احنافو مذهب دا دی چې دولت ته يې ورکول لازم نه دي، خو دولت يې غوښتلی شي او کله يې چې وغواړي بيا يې دولت ته ورکول واجب ګرځي، خو که وه يې نه غواړي بيا يې هغه ته ورکول واجب نه دي.

د مالکي او شافعي مذهبونو له نظره د باطني او نا ځرګندو مالونو زکات د هغه مالونو مالکانو ته سپارل شوی دی، چې پخپله يې د زکات مستحقو خلکو ته ورسوي.

د حنبلي مذهب له نظره او همدا د امام شافعي جديد او باوري مذهب هم دی چې هيڅ ډول مال (ځرګند او ظاهري مال وي او که نا ځرګند او باطني مال وي) زکات دولت او امام ته ورکول اړين او واجب نه دي، بلکې د مال مالکان اختيار لري چې په هر ډول يې مستحقينو ته رسول وغواړي وه يې رسوي، ځکه چې په دې توګه د مال د مالکانو له لورې مستحقو خلکو ته د هغوی حق رسول کېږي، نو په دې کې بايد کوم مانع شتون ونه لري او که دولت يې اخلي، نو هغه يې د مستحقو خلکو په نيابت اخلي، نو کله چې اصلي خلکو ته ورسېږي دا به د هغوی وکيل ته له ورکولو غوره وي، خو بيا د دوی ترمنځ هم اختلاف دی شافعي مذهبه علماء وايي چې که دولت ته يې ورکړي دا کار غوره دی؛ ځکه حکومت ته مستحق خلک ښه معلوم دي او حنبلي علماء وايي چې پخپله يې توزيع کړي دا غوره دی، خو د وجوب يې له دې مذهبونو څخه يو مذهب هم قايل نه دی[6].

په دې توګه زکات د هغه مذاهبو له نظره چې د هر ډول مال د زکات را ټولول او په شرعي مصارفو باندې يې مصرفول د دولت حق ګڼي او يا يې د غوښتنې په وخت کې د حکومت حق ګڼي، زکات د يو مسلمان هېواد د بوديجې يو مدرک او تر ټولو مهم مدرک هم کېدلای شي، خو په دې کې يوه ستونزه شتون لري، چې حکومت او دولت بيا د زکات له مال څخه په خلاص لاس مصرف نه شي کولی؛ ځکه د زکات مستحق خلک په قران کريم کې ټاکل شوي دي له هغوی پرته په بل چا له دې مال څخه مصرف نه شي کېدلی.

---

[1] - دلته مې دا ځکه داسې ترجمه کړ چې احناف چې د مسلمانو سوداګرو څخه د کوم مال اخيستل روا ګڼي هغه د هغه مالونو زکات دی چې د بندرونو څخه يې تېروي او زکات يې نه وي تأديه کړی، له همدې امله په کال کې يو ځل ترې اخيستل کېږي، او دا کار د هغه حديث سره په مخالفت کې واقع نه دی چې په کې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: «إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ» دا هغه عشور نه دي چې د ذمي کافرانو او يا هم حربي مستأمنينو څخه اخيستل کېږي.

[2] - ذمي هغه کافرانو ته ويل کېږي چې د دار الاسلام تابعيت ولري.

[3] - مستأمن هغه حربي کافر ته ويل کېږي چې په اجازه او ويزه دار الاسلام ته په مؤقت ډول داخلېږي.

[4] - له دې څخه هغه ګمرک مراد نه دی چې د عشر په نوم د ذمي کافرانو او يا مستأمنو حربي کافرانو څخه اخيستل کېږي، ځکه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: «إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ» دا حديث په بېلابېلو سننو او مسانيدو کې روايت شوی دی لکه سنن أبي داود (4/ 653)، تاليف: أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني (المتوفى: 275هـ)، تحقيق: شعَيب الأرنؤوط او محَمَّد كامِل قره بللي، خپرووونکې اداره: دار الرسالة العالمية، لومړی چاپ، کال 1430 هـ - 2009 م، او السنن الكبرى للبيهقي ت التركي (19/ 55) او سند يې ضعيف دی.

[5] - خو د نورو تفصيلاتو لپاره وګورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية ج 4 ص 148- 150 د (استيفاء حقوق الله) تر عنوان لاندې بيا (استيفاء الزكوات) په مبحث کې، د کويت د وزارت اوقاف له نشراتو څخه، دويم چاپ، کال ۱۴۰۴هـ ۱۹۸۳م.

[6] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج 23 ص 304-306 د «القسم الرابع: جمع الامام ونوابه للزكاة» تر عنوان لاندې.

دویم: کانونه او رکاز

په اسلام کې د بیت المال او د بودیجې د مواردو څخه بل مورد کانونه او رکاز دي.

د کانونو ملکیت

د کانونو د ملکیت په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی، د ظاهري کانونو (چې د ځمکې په سر وي او په راویستلو کې یې زحمت ته ځوک نه اړ کېږي) لکه اوبه او داسې نور دا عامه ملکیت دی، دولت یې باید تنظیم کړي.

باطني کانونه احناف او حنبلي علماء دا بیا په درې ډولو وېشي:

لومړی: هغه چې د فلزاتو له جملې څخه دي چې په اور باندې یې شکل بدلېږي لکه سره زر، سپین زر، اوسپنه او نور فلزات، همدا اصلي کانونه دي.

دویم: هغه کانونه چې مایع دي، لکه نفت او داسې نور...

دریم: هغه چې په اور باندې نه ویلې کېږي لکه قیمتي ډبرې لکه یاقوت، زبرجد، گوهرونه، ملغلرې، شوکانې او داسې نور...

د حنفي مذهب له نظره د کانونو ملکیت

نو د احنافو په مذهب کې دا وروستي دوه ډوله (مایع کانونو او هغه چې په اور نه ویلي کېږي) دا ټول د هغه چا ملکیت دی چې چا را پیدا کړل، په دې کې هیڅ ډول زکات او خمس نه لازمېږي، که خرڅ یې کړل او بیا پرې کال تیر شو، نو بیا د لاسته راغلی پیسې د سرو زرو او نورو مالونو په څېر حکم لري او په هماغه شکل یې باید زکات ورکړل شي.[1]

او لومړی ډول کانونه چې فلزي کانونه دي که په خراجي، عشري او داسې صحرا چې نه عشري ده او نه خراجي ځمکو کې که چا پیدا کړل، نو د احنافو د مذهب سره سم به له هغه څخه دولت یوازې خمس اخلي او نور به د پیدا کوونکي او راویستونکي ملکیت وي، که د چا په کور کې کان و موندل شو، د امام ابو حنیفه له نظره په هغه کې هیڅ هم نه لازمېږي او ټول د موندونکي دي او صاحبین وایي چې خمس به یې دولت ته ورکوي او نور یې خپل دي او که په خپله ځمکه کې یې کان ومونده، نو د امام ابو حنیفه رحمه الله څخه دوه روایتونه دي، د «اصل» په روایت سره په دې کې خمس واجب نه دی او د «جامع الصغیر» په روایت په کې خمس واجب دی.

لنډه خبره دا ده چې د کانونو ملکیت د احنافو د مذهب سره سم د هغه چا دی چې کان یې موندلی دی، بیا دا پوښتنه چې په دې کې څه حق شته؟ نو که دا کان فلزي و (نه په مایع کان کې او نه هم په هغه کانونو کې چې فلزي نه دي لکه، د ډبرو سکاره، قیمتي ډبرې، گچ او نورې هغه ډبرې چې لوړ قیمت لري خو فلزي نه دي په دې کې خو هیڅ هم نه لازمېږي) نو په یو لړ حالاتو کې په دې کې خمس لازم دی او په څه نور حالاتو کې خمس هم نه لازمېږي او ټول د موندونکي ملکیت دی، چې عامه قاعده (د امام صاحب په نزد، نه د صاحبینو په نزد) په کې دا ده چې دا د ځمکې تابع دی، که ځمکه یې خپل ملکیت وه، نو خمس په کې نشته او که ځمکه یې خپل ملکیت نه وه نو خمس په کې لازم دی.

ظاهري کانونو لکه مالگه، رانجه، قیر او نفت د عامې استفادې لپاره دي، یعنې د ټولو مسلمانانو ترمنځ مشاع حیثیت لري، دولت او حکومت ته د دې حق نشته چې چا ته یې د جاگیر په توگه ورکړي، که حکومت یې یو شخص ته ور وبخښي د دې بخښولو هم کوم شرعي حیثیت نه شته او لغوه بلل کېږي.[2]

د احنافو د مذهب لنډیز دا دی چې کانونه د دولت ملکیت نه دی او هیڅ ډول تصرف په کې نه شي کولی، دا یا د موندونکي ملکیت گرځي او یا د ځمکې د مالک ملکیت گرځي.

په مالکي مذهب کې د کانونو ملکیت

د مالکیه علماوو یو نظر دا دی چې کانونه د دولت ملکیت دي، چې باید د مصلحت سره سم تصرف په کې وکړي، یعنې د ځمکې تابع نه دي، که هغه ځمکه چې کانونه په کې را ښکاره شوي دي د چا په ملکیت کې وي او که نه وي، ټول د دولت ملکیت دی، حکومت او امام کولی شي چې د یوې مودې لپاره یې چاته د استفادې لپاره او یا هم د اجارې په توگه ورکړي، خو پرته له دې چې هغه د اصل کان مالک کړي، دا ورته روا نه ده چې څوک د کان مالک کړي، د یو وخت پورې یې ورته د اجارې په توگه ورکولی شي، خو په دې حالت کې چې چا ته یې د استفادې لپاره ورکړ له هغه څخه به په هر حال زکات اخلي.

د مالکیانو په مذهب کې بل قول دا دی چې کانونه د ځمکې تابع دي، نو که دا په ازاده ځمکه کې وي یا په هغه ځمکه کې چې په زوره مسلمانانو فتحه کړې وي او یا په صحرا کې وي چې د چا په ملکیت کې نه دي، نو هغه د دولت په واک کې دي او دولت یې چا ته د کار او استخراج لپاره ورکولی شي او چې په هر روا شکل وغواړي په هماغه شکل ورسره تعامل کولی شي، خو که امام چا ته ورکړ چې استفاده ترې وکړي، نو له هغه څخه به زکات اخلي (که کان د سرو او سپینو زرو وه) او که د چا په مملوکه ځمکه کې وي، نو بیا دا کانونه د ځمکې د مالک ملکیت دی، دې ته حق ترلاسه دی چې په خپل ملکیت کې هر ډول تصرف وکړي کولی یې شي.

او زکات هم چې په کومو کانونو کې لازمېږي هغه یوازې سره او سپین زر دي، په نورو کې د امام مالک د مذهب سره سم د کال له تېرېدو مخکې هیڅ ډول حق نه لازمېږي[3] خو که د سرو او سپینو زرو پرته له نورو کانونو څخه یې د تجارت له لارې پیسې لاسته راوړې نو بیا پرې په دې پیسو کې د کال له تېرېدو وروسته زکات لازمېږي.

د امام مالک رحمه الله په مذهب کې په یو قول کې حکومت او دولت یوازې د هغه کانونو مالک گرځي چې ځمکه یې د چا په ملکیت کې نه وي او په بل قول کې دولت د هر ډول کان مالک گرځي که په هر ډول ځمکه کې راووځي، هغه که د کوم شخص ملکیت وي او که صحرا او بې مالکه ځمکه وي.

د کانونو د ملکیت په اړه د امام شافعي مذهب

---

[1] - د تفصیل لپاره وگورئ: الهدایة مع شرح العلامة عبد الحي اللکنوي ج۳ ص ۲۰۳ د ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراچۍ چاپ.

[2] - رد المحتار علی الدر المختار ج 6ص434، تألیف: ابن عابدین، محمد أمین بن عمر بن عبد العزیز عابدین الدمشقي الحنفي (المتوفی: 1252هـ)، خپرونکې اداره: دار الفکر-بیروت، دویم چاپ: 1412هـ - 1992م.

[3] - وگورئ: الذخیرة د امام قرافي لیکنه ج۳ ص ۵۹، تالیف: شهاب الدین أحمد بن إدریس القرافي، تحقیق: محمد حجي، خپرونکې اداره: دار الغرب، بیروت، لبنان، د خپرېدو کال ۱۹۹۴م. همدا راز مختصر خلیل ص ۵۸، تالیف: خلیل بن إسحاق بن موسی، ضیاء الدین الجندي المالکي المصري (المتوفی: 776هـ)، تحقیق: أحمد جاد، خپروونکې اداره: دار الحدیث/القاهرة، لومړی چاپ، کال 1426هـ/2005مـ.

د امام شافعي په مذهب کې کانونه په دوه ډوله دي:

ظاهري کانونه: هغه دي چې راوېستل يې کار او زحمت ته اړتيا نه لري بلکې پخپله راوځي او يا د ځمکې په سر وي لکه گوگرد او نفت (په پخوا وخت کې).

باطني کانونه: دا هغه دي چې د زحمت او کار څخه پرته په لاس نه راځي لکه سره او سپين زر، اوسپنه، مس او داسې نور...

د ظاهري کانونو په اړه د امام شافعي رحمه الله مذهب دا دی چې په دې کې ټول خلک شريک دي، د چا په ابادولو او له هغه څخه دېوال کولو او موانعو په ايښودولو هغه د چا ملکيت نه گرځي او نه د حکومت له لورې چا ته په ورکولو د چا ملکيت گرځي، ځکه به دې کې ټول خلک شريک دي، خو څرنگه بايد تري استفاده وشي؟ دا کار بايد تنظيم شي او په دې اړه په شافعي مذهب کې تفصيلي احکام شتون لري.

د امام شافعي رحمه الله د مذهب سره سم که په داسې شاړه ځمکه کې چې يو سړي اباده کړه، که په دې ځمکه کې ظاهري کان و او دا پرې خبر هم و، نو دا سړی د دې کان مالک نه گرځي بلکې دا د عامو خلکو ترمنځ مشترک دی او که خبر پرې نه و، نو په مذهب کې راجح قول دا دی چې مالک يې گرځي.

د باطني کانونو په اړه لنډه خبره دا ده چې دا يا د عامو خلکو ملکيت دی او هر څوک تري گټه اخيستلی شي، او يا د پيدا کوونکي ملکيت گرځي، خو د دولت ملکيت نه دي، د امام شافعي رحمه الله په مذهب کې د کانونو د ملکيت د تفصيلي احکامو په اړه دوه قوله دي؛ لومړی دا چې که څوک ځمکه د دې لپاره کېندي چې کان ته ورسېږي او هغه راخپل کړي او د هغه مالک شي، نو په شافعي مذهب کې راجح قول دا دی چې په دې سره د باطني کان مالک نه گرځي او په دې مذهب کې دويم قول دا دی چې مالک يې گرځي او څوک چې شاړه ځمکه ابادوي او هلته يې کان ومومي نو مالک يې گرځي، ځکه د شاړې په ابادولو سره د هغې د ټولو برخو مالک گرځي چې دا کان هم په کې شامل دی.

که په دې پوهېده چې په يوه مشخصه ځمکه کې کان شتون لري او د دې لپاره چې هغه کان د نورو خلکو له استفادې وژغوري په هغه ځمکه يې کور جوړ کړ، نو د داسې چا په اړه په شافعي مذهب کې دوه نظره شتون لري، لومړی دا چې د دې کان مالک نه گرځي، ځکه نيت يې خراب و او دويم نظر دا دی چې مالک يې گرځي او بل احتمال په کې نشته.

د شافعي مذهب لنډيز هم همدا دی چې کانونه يا د ټولو خلکو مشترک مال دی او حکومت په کې تصرف نه شي کولی او يا هم د هغه چا ملکيت دی څوک يې چې بيامومي، نو د حکومت او دولت په کې کوم کار نشته يوازې به تري زکات اخلي او بس.

نو کله يې چې فرد مالک وگرځېده، نو دولت په کې هيڅ ډول حق نه لري، د احنافو په کتابونو لکه هدايه او نورو کې همدا د امام شافعي رحمه الله مذهب ښودل شوی دی.

د کانونو د ملکيت په اړه د امام احمد بن حنبل نظر

په حنبلي مذهب کې کانونه په دوه ډوله ويشل شوي دي:

لومړی: جامد کانونه، دې ته باطني کانونه هم ويل کېږي.

دويم: مايع او بهېدونکي کانونه دې ته ظاهري کانونه هم ويل کېږي.

بهېدونکي او ظاهري کانونه د ټولو خلکو ترمنځ مشترک دي او ټول خلک بايد تري استفاده وکړي، په دې کې فرق نشته چې دا کانونه د چا په مملوکه ځمکه کې وي او که غير مملوکه ځمکه کې، دوی دا بهېدونکي کانونه په اوبو باندې قياس کوي او د اوبو په اړه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: «المسلمون شركاء في ثلاث؛ الكلأ والماء والنار» مسلمانان په دريو شيانو کې شريک دي واښه، اوبه او اور، نو ټول مايع او بهېدونکي کانونه به هم د اوبو حکم لري.

د جامدو کانونو په اړه د حنبلي مذهب نظر دا دی چې دا که په داسې ځمکه کې وو چې چا په خپل ملکيت کې راوستله نو د ځمکې د ملکيت سره دا هم د هغه ملکيت گرځي.

که څوک کان په خپله ځمکه کې پيدا کړي او يا يې په شاړه ځمکه کې پيدا کړي، نو د پيدا کوونکي حق دی چې استفاده تري وکړي، خو د شاړې ځمکې کان د چا ملکيت نه گرځي چا چې پيدا کړ هغه تري د استفادې ډېر حق دار دی او کله چې هغه پرېښوده نور خلک تري بيا کان استخراجولی شي، د دې معنی دا ده چې جامد کانونه چې په شاړو ځمکو کې وي د خلکو ترمنځ گډ او شريک دي[1].

د حنبلي مذهب له نظره هم کانونه د دولت ملکيت نه دی او دولت حق هم نه لري چې تصرف په کې وکړي، بلکې دا عمومي ملکيت دی، ټول خلک تري استفاده کولی شي، خو د استخراج لومړی حقدار د هغه موندونکی دی او بيا که هغه پرېښوده نو نور خلک تري استفاده کولی شي.

په کان کې څه واجب دي؟

د حنفي مذهب له نظره يوازې په هغه کانونو کې چې په اور باندې ويلي کېږي (فلزي کانونه) کې خمس لازم دی او په نورو کانونو کې هيڅ شی هم واجب نه دی، يوازې په پاره «زئبق» کې هم خمس لازم دی، د خمس د ادا کولو نه وروسته نور ټول د موندونکي حق دی.

خمس په لږ او ډېر ټولو کې واجب دی، د کال د تېرېدو شرط هم نشته بلکې په فوري ډول واجب دی او دا د غنيمت حکم لري او په غنيمت کې پنځمه برخه د فقيرانو او مسکينانو ده چې بيت المال ته سپارل کېږي، نو د کانونو سره به همدا ډول تعامل کېږي.

د امام مالک او امام شافعي رحمهما الله له نظره په کان کې که د سرو او سپينو زرو له جملې څخه وي زکات لازم دی په دې تفاوت چې د مالکي مذهب د يو قول پر بنسټ کانونه د دولت ملکيت دی او امام په کې د شرعي مصلحت سره سم د تصرف حق لري، خو که چا ته يې ورکړ او هغه تري سره او سپين زر را وايستل، نو په دې کې زکات لازم دی او د امام شافعی رحمه الله له نظره دا د حکومت ملکيت نه دی، دا دواړه مذهبونه په دې کې نصاب هم شرط گڼي او د امام شافعي رحمه الله په مذهب

---

[1] - المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني ج2/ ص 620، تأليف: عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي أبو محمد، خپرونکی اداره: دار الفكر – بيروت، لومړی چاپ، کال 1405هـ ق. ورسره الموسوعة الفقهية الكويتية هم وگورئ: ج ۳۸ ص ۱۹۲ او له دې وروسته. همدا راز د شيخ وهبة الزحيلي كتاب الفقه الإسلامي وأدلته (3/ 213) طبع دار الفكر ـ دمشق، سوريه، څلورم چاپ.

کې د زکات په مقدار کې هم درې اقوال دي، لومړی دا چې دا مقدار «ربع العشر» دی، همدې باندې امام شافعي صاحب په خپل کتاب «الأم» کې تصریح کړې ده او بل قول دا دی چې په دې کې د زکات مقدار خمس دی او دریم قول دا دی چې که د زحمت څخه پرته په لاس ورغلی وي، نو د زکات مقدار به خمس وي او که په زحمت یې په لاس راوړی وي، نو د زکات مقدار ربع العشر وي. لنډه دا چې یوازې په سرو او سپینو زرو کې زکات واجب دی، او په نورو کانونو کې هیڅ شی هم واجب نه دی، مګر دا چې د تجارتي توکو په څېر ور څخه ګټه پورته کړی شي بیا د هغوی څخه په لاسته راوړل شوي مبلغ کې زکات واجبېږي چې کال پرې تیر شي، خو د دې مصارف به هم یوازې هماغه د زکات مصارف وي.

د امام احمد بن حنبل رحمه الله په مذهب په هغه ټولو کانونو کې چې په ځمکه کې الله تعالی پیدا کړي دي چې د ځمکې له جنس څخه نه وي، لکه سپین زر، سره زر، اوسپنه، یاقوت، بلور، رانجه، تر دې چې په بهېدونکو کانونو کې لکه نفت، ګوګرد، قیر او داسې نورو ټولو کې زکات لازم دی او د زکات مقدار ربع العشر دی[1].

لنډه دا چې کانونه په اسلام کې د هېواد د بودیجې یوه سرچینه کېدلی شي، د امام مالک رحمه الله په مذهب کې د یو قول سره سم خو دا د دولت په ملکیت کې وي، نو د ټول کان څخه د دولت د بودیجې د تمویل لپاره استفاده کېدلی شي او د نورو مذاهبو د ویناو سره سم په هغه کې د خمس او یا هم د زکات د مبلغ څخه د بودیجې د تمویل یو سرچینه جوړېدلی شي، په افغانستان کې اوس د امام مالک رحمه الله په مذهب باندې عمل کېږي.

په دې باندې لږ تفصیلي بحث د دې لپاره وشو چې دا په اوسنی زمانه کې په ځانګړې توګه په افغانستان کې د بیت المال د مهمو مواردو له جملې څخه شمېرل کېږي.

دریم: جزیه

جزیه هغه مال ته ویل کېږي چې د ذمیانو څخه اخیستل کېږي[2]، بیا په دې کې تفصیلات شته چې دا د ذمیانو له کومو ډلو څخه اخیستل کېږي، چې په لاندې ډول یې یادونه کوو:

جزیه له چا اخیستل کېږي؟

د ذمیانو هغه ډلې چې جزیه ترې اخیستل کېږي د فقهاوو له نظره اتفاقي نه دي، له دې امله دلته د ذمي کافرانو بېلابېلې ډلې او په اړه یې د فقهاوو نظریات په لنډ ډول په لاندې توګه وړاندې کوو:

لومړی: اهل کتاب

په دې د څلور واړو مشهورو فقهي مذاهبو اتفاق دی چې د اهل کتابو څخه جزیه اخیستل کېږي بیا دا فرق نه کوي چې اهل کتاب له عربو څخه وي او که له عجمو څخه. حسن بصري ته دا قول منسوب دی چې د عربو اهل کتابو څخه جزیه نه اخیستل کېږي. خو اهل کتاب څوک دي په دې کې د څلورو فقهي مذاهبو ترمنځ اختلاف دی؟ د احنافو له نظره اهل کتاب ټولو هغو خلکو ته ویل کېږي چې په کوم پیغمبر ایمان ولري او د منزل کتاب اقرار وکړي، په دې کې د یهودو او نصاراو سربېره هغه خلک هم شامل دي چې د حضرت ابراهیم علیه السلام په صحیفو او د حضرت داود علیه السلام په زبور ایمان لري.

او د جمهورو فقهاوو له نظره اهل کتاب یوازې په یهودو او نصاراو اطلاق کېږي، خو د دوی ټولې فرقې په کې شاملې دي.

د جمهورو (چې احناف، مالکیان، شوافع او حنابله ټول په کې شامل دي) له نظره اهل کتاب که عرب وي او که عجم له ټولو څخه جزیه اخیستل کېږي، یوازې حسن بصري څخه دا نقل شوي چې هغه د عربو اهل کتابو څخه جزیه اخیستل جایز نه ګڼي.

دویم: مجوسیان

د مجوسیانو څخه هم جزیه اخیستل کېږي هغوی که عرب وي او که عجم، په همدې اجماع نقل شوی، یوازې د حسن بصري څخه نقل شوی چې د عربي مجوسي څخه جزیه نه قبلېږي، هغه یا باید مسلمان شي او یا ووژل شي.

دریم: صابئة

صابئة فرقه د امام ابو حنیفه رحمه الله له نظره اهل کتاب دي، نو ځکه جزیه ترې اخیستل کېږي، صاحبین وایي چې دوی اهل کتاب نه دي، خو که غیر عرب وو، نو جزیه ترې اخېستل کېږي ځکه د صاحبینو په نزد د غیر عربو مشرکینو څخه جزیه اخیستل درست دي، د امام مالک رحمه الله له نظره دوی موحدین دي ځکه دوی د ستورو عبادت نه کوي بلکې د ستورو د تأثیر قایل دي او له دې امله چې د امام مالک له نظره د غیر اهل کتابو کافرانو څخه هم جزیه اخیستل درست دي، له دې امله له دوی څخه جزیه اخیستل صحیح دي.

د امام شافعي رحمه الله نظر دا دی چې که اهل کتابو دوی تکفیرول، نو له دوی څخه جزیه نه اخیستل کېږي او که اهل کتابو دا منل چې دوی د اهل کتابو برخه ده، نو بیا ترې جزیه اخیستل درست دي، ځکه د امام شافعي رحمه الله له نظره د اهل کتابو څخه پرته له نورو کافرانو څخه جزیه نه اخیستل کېږي او د امام احمد د مذهب سره سم دوی په یو قول نصارا دي او په بل قول یهود دي، نو له دې امله له دوی څخه جزیه اخیستل کېږي[3].

څلورم: مشرکین

د مشرکینو څخه د جزیې د اخیستلو په اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی:

امام شافعي، د امام احمد بن حنبل مشهور قول او د مالکیانو څخه ابن الماجشون وایي چې د مشرکانو څخه جزیه مطلقاً د منلو وړ نه ده، مشرکان که عرب وي او که عجم، دوی به یا اسلام مني او یا به قتل کېږي. او احناف او د امام مالک په هغه روایت چې ابن القاسم ترې نقل کړی او پخپله ابن القاسم او اشهب او ابن الماجشون

---

[1] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ٣٨ ص ١٩٧- ١٩٨.

[2] - البحر الرائق شرح كنز الدقائق (5/ 119)، تالیف: زين الدين ابن نجيم الحنفي (٩٢٦هـ ٩٧٠هـ)، خپرونکې اداره: دار المعرفة، بیروت، لبنان، ب – ت.

[3] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ١٥ ص ١٦٨ – ١٧٠.

غوره کړې او همدا راز د امام احمد بن حنبل یو قول چې الحسن بن ثواب ترې نقل کړی، د دوی ټولو نظر دا دی چې مشرکان که عرب نه وي، نو جزیه ترې اخیستل کېږي او د عربو د مشرکانو څخه جزیه نه اخیستل کېږي، هر یو خپل دلایل لري چې په فقهي کتابونو کې یې یادونه شوې ده.

لنډه دا چې جزیة د حنفي مذهب له نظره هغه مال ته ویل کېږي چې د عربو د مشرکینو څخه پرته له نورو ټولو کافرانو څخه اخیستل کېږي چې په سوله ییز ډول د یو مبلغ په بدل کې مسلمانانو ته تسلیم شي، که د تسلیمېدو په وخت کې دا مبلغ ونه ټاکل شي، نو وروسته بیا د هغوي مالي حیثیت ته په کتلو یو ټاکلی مبلغ ایښودل کېږي چې هر کال یې باید دولت ته ورکړي.

او د شافعي مذهب له نظره یوازې د اهل کتابو او مجوسو څخه اخیستل کېږي او د نورو کافرانو څخه نه اخیستل کېږي[1]، د احنافو له نظره مفهوم مخالف دلیل نه دی، د جزیې اړوند ایت کې د اهل کتابو یادونه شوې، خو نور کافران مسکوت عنه پرې ښودل شوي دي، همدا راز د مجوسو یادونه په حدیث کې شوې، شوافع مفهوم مخالف معتبر ګڼي، نو له دوی پرته له نورو ټولو څخه جزیه اخیستل درست نه بولي.

د جزیې مشروعیت

او د اخیستلو جواز یې د قرآن کریم د دې ایت پر بنسټ ولاړ دی، چې الله تعالی په کې فرمایي: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ} [التوبة: 29]. د اهل کتابو له جملې څخه د هغه کسانو پر ضد وجنګېږئ چې په الله تعالی او د آخرت په ورځ ایمان نه لري او کوم شیان چې الله تعالی او د هغه پیغمبر حرام کړي دوی یې حرام نه ګڼي او ریښتیني دین ته سر نه ټیټوي، تر څو په خپل لاس په داسې حال کې جزیه ور نه کړي چې دوی ذلیله وي.

که په یو مسلمان هېواد کې غیر مسلمانان ژوند کوي، نو اسلامي حکومت له دوی څخه په کلني ډول یو مبلغ اخلي، لکه څرنګه چې د مسلمانانو څخه زکات اخیستل کېږي او دا د اسلامي حکومت د بودیجې له مواردو څخه یو مورد دی، که دې ته د جزیې پر ځای بل نوم هم ورکړی شي شرعاً کومه ستونزه نه لري[2]، ځکه اصل قضیه هغه مال دی چې له دوی څخه د غیر مسلمان په توګه چې په دار الاسلام کې ژونه کوي اخیستل کېږي.

دلته یوې خبرې ته اشاره کول غواړم چې جزیه اخیستل د مسلمان حکومت حق دی، او دا کار ورته جواز لري[3]، نو که د خپل حق څخه تېرېږي نو کوم ممانعت نه لري، د دې اخیستل واجب او لازم نه دي.

سره له دې چې جزیه د بیت المال د مواردو څخه یو مورد دی، خو په اوسنی زمانه کې ترې ډېره استفاده نه کېږي، بلکه دا چې په افغانستان کې د غیر مسلمانانو شمېر هم دومره نه دی چې له دې مورد څخه زیاته استفاده وکړی شو.

څلورم: غنیمتونه او فئ

هغه مال چې مسلمان مجاهدین یې د محاربو کافرانو څخه په زور ونیسي هغه ته غنیمت ویل کېږي او که د محاربو کافرانو څخه مال له جنګ څخه پرته په لاس ورشي هغه ته فئ ویل کېږي، د غنیمت په اړه د امت اجماع ده چې پنځمه برخه یې بیت المال ته سپارل کېږي او نورې څلور برخې یې د غازیانو ترمنځ تقسیمېږي، لکه په قرآن کریم کې چې راغلي دي، الله تعالی فرمایي: {وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ } [الأنفال: 41].

پوه شئ هر څه چې د غنیمت په توګه ترلاسه کړئ، نو پنځمه برخه یې د الله تعالی، د پیغمبر، د خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو او مسافرینو (بیت المال) لپاره ده.

د فيء په اړه الله تعالی فرمایي: {مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ } [الحشر: 7]. د سیمو د خلکو کوم مالونه چې الله تعالی خپل پیغمبر ته وروګرځول، نو د هغه د الله او د هغه د پیغمبر او د (پیغمبر) د خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو او مسافرانو لپاره ده.

د فيء په اړه د جمهورو فقهاوو نظر دا دی چې دا ټول د رسول الله صلی الله علیه وسلم حق و، چې وروسته بیا د بیت المال حق ګرځي، دا د احنافو، مالکیانو، د امام شافعي پخوانی مذهب او د امام احمد یو نظر هم دی، دا د غنیمت د مال په څېر نه ویشل کېږي، د امام شافعي رحمه الله جدید مذهب او د امام محمد بن الحسن شیباني (د احنافو څخه) راجح نظر او د امام احمد بن حنبل یو قول دا دی چې د فيء مال هم تقسیمېږي، پنځمه برخه یې د هغه اصنافو ده چې د سورت حشر په دې ایت کې یې یادونه شوې ده او نور د امام حق دی چې د خپل اجتهاد سره سم په کې تصرف وکړي[4].

د غنیمتونو په اړه یوه قضیه د څېړنې وړ ده او هغه دا چې د اوسنی زماني جنګونه د پخوانیو سره توپیر لري، مخکې به هر مجاهد خپل مصارف پخپله ورکول، د خپلو وسلو، آسونو او نور اړتیاوو لپاره به یې د خپل مال څخه مصارف برابرول، کوم منظم نظامي ځواک شتون نه درلود، همدا راز داسې څه هم په غنیمت کې په لاس نه ور تلل چې تقسیم یې نا ممکن وي او یا داسې څه چې په ټولنه کې یې شتون د ټولنې لپاره د عدم استحکام لامل وګرځي، خو اوس حالت بالکل بدل دی د نظامي ځواکونو

---

[1] - د دې لپاره وګورئ: الهداية في شرح بداية المبتدي ج2 ص 401، تاليف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (ت ٥٩٣هـ) تحقيق: طلال يوسف، خپروونکې اداره: دار احياء التراث العربي - بيروت – لبنان.

[2] - لکه حضرت عمر رضي الله عنه چې د بني تغلب د نصاراو څخه د صدقې په نوم جزیه قبوله کړې وه، وګورئ: الأموال لابن زنجويه ج1 ص 130، تأليف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخرساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاكر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، چاپوونکې اداره : مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، لومړی چاپ، کال: 1406 هـ - 1986 م.

[3] - له همدې امله فقهاء له دې څخه په "يجوز أخذ الجزية" او "لا يجوز أخذ الجزية" یادونه کوي، د بېلګې په توګه د عالمګیري دا عبارت لولو:"الْكُفَّارُ أَصْنَافٌ صِنْفٌ لَا يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم وَلَا إعْطَاءُ الذِّمَّةِ لهم وَهُمْ الْمُشْرِكُونَ من الْعَرَبِ مِمَّنْ لَا كِتَابَ لهم فإذا ظَهَرْنَا عليهم لَا نَقْبَلُ من رِجَالِهِمْ إلَّا السَّيْفَ أو الْإِسْلَامَ وَنِسَاؤُهُمْ وَصِبْيَانُهُمْ فَيْءٌ وَصِنْفٌ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم بِالْإِجْمَاعِ وَهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ من الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى من الْعَرَبِ وَغَيْرِهِمْ كَذَلِكَ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ من الْمَجُوسِيِّ بِالْإِجْمَاعِ عَرَبِيًّا كان أو غير عَرَبِيٍّ وَصِنْفٌ اخْتَلَفُوا في جَوَازِ أَخْذِ الْجِزْيَةِ منهم وَهُمْ قَوْمٌ من الْمُشْرِكِينَ غَيْرُ الْعَرَبِ وَغَيْرُ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمَجُوسُ يَجُوزُ أَخْذُ الْجِزْيَةِ منهم عِنْدَنَا".العالمگیرية (2/ 193)، نشرونکی اداره: دار الفكر، د نشرېدو کال: 1411هـ - 1991م.

[4] - بداية المجتهد و نهاية المقتصد ج1 ص403، لیکوال: أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد (المتوفى : 595هـ)، خپروونکی اداره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، څلورم چاپ، کال: 1395هـ/1975م. همدا راز وګورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية (32/ 230).

ټول مصارف د ملت له لوري برابربږي، بلکې د پوځ عسکر د دفاع د خدمت په مقابل کې حق الزحمه هم ترلاسه کوي، همدا راز په غنيمت کې ټانکونه، طيارې، توپونه او لوی جنګي ماشينونه په لاس ورځي، د دې ترڅنګ خطرناکې وسلې هم د غنيمتونو برخه وي، که دا ټول د مجاهدينو ترمنځ تقسيم کړی شي، نو په ټولنه کې خطرناک حالت رامنځته کېدلی شي، له دې امله په دې اړه د اجتهاد اړتيا ده لکه د سواد عراق د ځمکو په اړه چې د صحابه کرامو ترمنځ اختلاف رامنځته شو او د هماغې اجتهاد پر بنسټ بيا د مجتهدينو نظريات هم مختلف شول.

پنځم: خراج

خراج هغه مال ته ويل کېږي چې دولت او مسلمان حاکم يې په هغه ځمکو باندې وضع کوي چې يا د سولې له لارې مسلمانانو ته په همدې شرط په لاس ورغلي وي او يا په زور مسلمانانو فتح کړې وي او يا هم ترې کافران تللي وي او ځمکې يې پاتې وي، په دې ټولو حالتونو کې د دې پر ځای چې ځمکه د مجاهدينو ترمنځ تقسيم شي، ځمکه د خپلو مالکانو سره پاتې کېږي او د ځمکې د حاصلاتو يوه برخه اسلامي دولت ته د خراج په توګه ورکوي، ماوردي او أبو يعلی يې همداسې تعريف کړی وايي: «ما وضع على رقاب الأرض من حقوق تؤدى عنها»[1].

خراج هغه مالي حقوقو ته ويل کېږي چې د ځمکې پر سر اېښودل کېږي او د ځمکې له پلوه حکومت ته ورکول کېږي.

خراج په لومړي ځل حضرت عمر بن الخطاب جاري کړ، ځکه د هغه په زمانه کې فتوحات زيات شول، د اسلامي خلافت مساحت پراخه شو، د حکومت او دولت مصارف هم زيات شول، د فتوحاتو لپاره د منظم لښکر اړتيا هم زياته شوه، نو د صحابه کرامو سره له مشورې وروسته يې هغه ځمکې چې مسلمانانو په عراق او شام کې فتحه کړې وې د مجاهدينو ترمنځ تقسيم نه کړې، بلکې هغه يې وقف کړې چې ټول مسلمانان ترې استفاده وکړي او څوک يې چې کري پر هغوی يې ټاکلی اندازه خراج وټاکه، له دې سره ډېر لږ شمېر صحابه کرامو مخالفت وښوده چې په دوی کې تر ټولو مخکښ حضرت بلال رضي الله عنه و[2].

خراج په هر هغه چا چې خراجي اباده ځمکه يې په لاس کې وي واجب دی، هغه که مسلمان وي او که کافر، وړوکی وي او که لوی، عاقل وي او که ليونی، ښځه وي او که سړی او دا ځکه چې خراج د آبادې ځمکې د حاصلاتو مقابل دی او دا ټول حاصلات لاسته راوړي او کوم تفاوت په کې نشته.

خراجي ځمکې هغه دي چې کومې مسلمانانو په زور فتحه کړې وي او بيا اسلامي خلافت هغه د فاتحينو او مجاهدينو ترمنځ نه وي تقسيم کړې، بلکې هغه يې وقف کړې وي چې د بيت المال لپاره يو مورد وګرځي او په هغه يې خراج لګولی وي او په هغه سيمه کې په غير مسلمانو اوسېدونکو باندې يې جزيه لګولې وي، نورې ځمکې ټولې عشري او نصف العشر په کې لازمېږي[3].

شپږم: په سوداګريز مالونو کې عشر

امام سرخسي وايي: عاشر هغه چا ته ويل کېږي چې حکومت يې په عامو لارو ټاکي ترڅو د سوداګرو څخه عشر را ټول کړي او د هغه د شتون له امله سوداګر د خپلو مالونو په اړه د غلو څخه ډاډ ترلاسه کوي او د امن احساس کوي[4].

عشر له چا اخيستل کېږي؟

سوداګريز عشر د غير مسلمانو سوداګرو له سوداګريزو مالونو څخه هغه وخت اخيستل کېږي چې کله هغوی خپل مالونه دار الاسلام ته راوړي، دا غير مسلمان سوداګر په څو ډولو ويشل شوي دي چې د هر يو حکم له بل څخه مختلف دی او تفصيل يې په لاندې ډول دی:

لومړی: مستأمنين

مستأمن هغه حربي کافر ته ويل کېږي چې دارالاسلام ته راځي، خو د اوسېدلو نيت او اراده يې په کې نه وي، لکه د نورو هېوادونو سفيران، سوداګر، پناه غوښتونکي او همدا راز د سياحت او يا کوم بل غرض لپاره راغلي غير مسلمانان. لنډه دا چې دوی حربي کافران دي، خو په امان او ويزه دارالاسلام ته داخلېږي، که دوی سوداګري کوي، نو له دوی څخه بايد څه واخيستل شي؟ په دې اړه د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی:

احناف وايي: که حربي کافر سوداګريز مال دار الاسلام ته داخل کړ او مال يې نصاب ته رسېده، نو که هغه مقدار معلوم و چې د هغه متبوع هېواد د مسلمانو سوداګرو څخه څومره برخه اخلي، نو موږ هم بايد په هماغه انداز ترې واخلو او که هغه اندازه معلومه نه وه، نو بيا به ترې عشر (لسمه برخه) اخيستل کېږي او که هغوی زموږ له سوداګرو څخه هيڅ هم نه اخيستل نو موږ يې هم بايد ترې وانه اخلو، د حربي کافرانو د ماشومانو د مالونو څخه هم موږ څه نه اخلو، خو که هغوی زموږ د ماشومانو له مالونو څخه يوه برخه اخيستله، نو بيا موږ هم د بالمثل معاملې پر بنسټ په هماغه اندزه د هغوی د ماشومانو له مالونو څخه اخلو[5].

د مالکي مذهب سره سم د حربي کافر د سوداګريز مال څخه چې دار الاسلام ته يې راوړي بايد هغه اندازه مال واخيستل شي چې په څومره مال ورته امان ورکړ شوی وي، هغه که ډېر وي او که لږ، خو که هغه ټاکلی نه وي، نو بيا به ترې عشر (لسمه برخه) اخيستل کېږي، خو که امام وغواړي نو له دې څخه لږ هم پرې ټاکلی شي.

---

[1] - الاحكام السلطانية ص 227، د أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ) دار الحديث – القاهرة، او همدا راز وګورئ: الأحكام السلطانية ص: 162، تأليف: القاضي أبو يعلى ، محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ابن الفراء (المتوفى : 458هـ) تصحيح او تعليق: محمد حامد الفقي، چاپوونکی اداره: دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان، دويم چاپ: کال 1421 هـ - 2000 م.

[2] - د دې لپاره وګوئ: الخراج ص 35، تأليف: أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفى : 182هـ) خپروونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد او سعد حسن محمد.

[3] - په دې اړه ډېر زيات تفصيلات شته چې د بېلګې په توګه لاندې مراجعو ته بايد مراجعه وشي: النظم المالية في الاسلام ص ۹۰ او له هغې وروسته ليکوال: قطب ابراهيم محمد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، څلورم چاپ، کال ۱۹۹۶م. او السياسة المالية في ظل الاقتصاد الاسلامي ص ٦٤ عوف محمود الكفراوي، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية مصر، دويم چاپ، کال ۲۰۰٦م. همدا راز الموسوعة الفقهية الكويتية د خراج د لفظ لاندې.

[4] - المبسوط ج 2 ص 199، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپروونکی اداره: دار المعرفة – بيروت، ب. ط. کال 1414هـ - 1993م.

[5] - رد المحتار على الدر المختار ج 2 ص 314، ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ) الناشر: دار الفكر-بيروت الطبعة: الثانية، 1412هـ - 1992م.

د امام شافعي د مذهب سره سم کله چې حربي دار الاسلام ته د يو ټاکلي اندازې مال په شرط داخل شي، نو د خپل سوداګريز مال څخه به په هماغه اندازه اسلامي حکومت ته ورکوي، دا که ډېر وي او که لږ، خو که کوم شرط پرې نه وه ايښودل شوی، نو بيا يې د مال څخه څه اخيستل ناروا دي، که دوی د مسلمانانو سره هر ډول معامله کوي مسلمانانو ته د هغوی د سوداګريز مال څخه څه اخيستل درست نه دي.

په حنبلي مذهب کې راغلي چې که حربي کافر اسلامي نړۍ ته داخل شو او دلته يې سوداګري پيل کړ، نو د هغه له سوداګريز مال څخه يو ځل عشر- (لسمه برخه) اخيستل کېږي، په دې کې وړوکي، مشر، نارينه او ښځينه ټول شامل دي، دا هم مهمه نه ده چې هغوی دمسلمانو سوداګرو سره څه تعامل کوي، ابن قدامه ذکر کړي چې امام کولی شي د حربي کافرانو څخه عشر وانه اخلي که مصلحت په دې کې وي.

دويم: ذميان

د احنافو او حنبليانو د مذهب سره سم به د ذمي کافرانو له مال څخه په کال کې يو ځل هغه وخت نصف العشر- (شلمه برخه) اخيستل کېږي کله چې خپل سوداګريز مالونه په دار الاسلام کې له يوې سيمې څخه بلې سيمې ته وړي، د امام مالک د مذهب له مخې بايد له دوی څخه عشر (لسمه برخه) واخيستل شي، خو که مکې او مدينې ته خوراکي توکي راوړي، نو بيا به ترې نصف العشر (شلمه برخه) اخيستل کېږي، د امام شافعي رحمه الله له نظره په ذمي کافر باندې د جزيې څخه پرته بل څه نه شته، خو که د جزيې څخه پرته بل څه پرې ايښودل شوي وو بيا به ترې اخيستل کېږي[1].

درېيم: مسلمان سوداګر

د مسلمانو سوداګرو څخه دا ډول عشر اخيستل نا درست دي، خو که خپل مالونه يې له يوې سيمې څخه بلې سيمې ته منتقل کول او د عاشر له مخې تېر شو او زکات يې نه وه تأديه کړی او د زکات شرطونه يې پوره وو، نو زکات به ترې اخيستل کېږي، امام سرخسي وايي: کله چې حضرت عمر رضي الله عنه عشر راټولوونکي وټاکل، هغوی ته يې وويل: مسلمان چې کوم مال وړي، له هغه څخه ربع العشر (څلوېښتمه برخه) واخلئ او ذمي چې کوم مال وړي له هغه څخه نصف العشر- (شلمه برخه) واخلئ، نو پوښتنه ترې وشوه چې کوم مال حربي کافر وړي له هغه څخه څومره اندازه واخيستل شي؟ وه يې ويل: هغوی زموږ څخه څومره اخلي؟ ورته وويل شو: له موږ څخه عشر (لسمه برخه) اخلي، نو وه يې ويل: له هغوی (حربي کافرانو چې په امان دار الاسلام ته راغلي وي) څخه عشر (لسمه برخه) واخلئ، په يو بل روايت کې راځي: له هغوی څخه په هماغه اندازه واخلئ چې زموږ له سوداګرو څخه يې اخلي، ور څخه پوښتنه وشوه که هغه اندازه معلومه نه وي، نو وه يې ويل: عشر- (لسمه برخه) ترې واخلئ[2].

لنډه دا چې دا ګمرک چې په دې عصر کې په سوداګريز مالونو باندې وضع کېږي او اخيستل کېږي، که د کافرانو د مالونو پورې ځانګړی شي، نو د حضرت عمر رضي الله عنه او ورسره د صحابه کرامو د پاليسۍ سره به برابر وي او جواز به ولري او د بيت المال د مواردو څخه به يو مورد وبلل شي، خو په دې زمانه کې ګمرک د شريعت د احکامو سره سم نه دی عيار ځکه ګمرک د کافر او مسلمان دواړو څخه اخيستل کېږي او په يوه اندازه اخيستل کېږي.

اووم: هغه مالونه چې پاتې وي او مالک يې معلوم نه وي

هغه مالونه هم د بيت المال برخه ګرځي چې پاتې وي او هيڅ کوم مالک يې معلوم نه وي، لکه د داسې چا ميراث چې ټاکلی وارث يې شتون ونه لري، همدا راز هغه پيدا شوي مالونه چې صاحب يې پيدا نه شي، همدا راز هغه غصب شوي مالونه، يا په بانکونو کې او نورو ځايونو کې په امانت ايښودل شوي مالونه چې مالکان يې پيدا نه شي، دا که نقدي وي او که ځمکې او جايدادونه وي دا ټول د بيت المال ملکيت ګرځي.

د دې ترڅنګ د غير معلومو اوقافو څخه ترلاسه شوې ګټې هم د بيت المال برخه ګرځي، خو په دې شرط چې که د واقف شرط معلوم شي، نو د هغه شرط سره سم بايد د هغه په عوايدو کې تصرف وشي.

اتم: مالي تعزيرونه او جرمانې

همدا راز مالي تعزيرونه او جرمانې چې د دولت له لورې د جزا په توګه ورکول کېږي د دولت د بيت المال د عوايدو يو بنسټيز مصدر دی، د مالي تعزير په اړه د فقهاوو مذاهب مختلف دي، د احنافو په مذهب کې د امام ابو حنيفه او امام محمد رحمهما الله له نظره مالي تعزير روا نه دی، تر دې چې امام محمد په خپل هيڅ کتاب کې د دې يادونه هم نه ده کړې، خو د امام ابو يوسف رحمه الله څخه يو روايت دا دی چې که مصلحت په کې وليدل شي، نو تعزير بالمال درست او روا کار دی[3].

د امام شافعي رحمه الله په مذهب کې دوه قوله دي، د هغه د پخواني مذهب سره سم تعزير بالمال روا دی، خو په نوي مذهب کې يې ناروا ګڼلی دی.

د امام مالک رحمه الله مشهور مذهب چې ابن فرحون مالکي نقل کړی دا دی چې تعزير بالمال روا دی، د تعزير او جزا په توګه د مجرم څخه مال اخيستل روا دي، خو تعزيرا داسې مال تلف کول چې د استفادې وړ وي درست نه ګڼي، لکه هغه خواړه چې درغلي په کې شوې وي او يا بل څه په کې ګډ کړی شوي وي.

په حنبلي مذهب کې تعزير بالمال ناروا ګڼل شوی دی، نه تعزيرا د مال اخيستل جواز لري او نه يې تعزيرا له منځه وړل، دوی وايي په دې اړه نه په شريعت کې کوم نص راغلی او نه د داسې چا (صحابه کرامو) څخه نقل شوی چې اقتدا ور پسې درسته ده، خو په دې اړه د حنبلي مذهب مشهورو علماوو امام ابن تيمية او د هغه شاګرد امام ابن القيم د دې مخالفت کړی دی او وايي چې تعزير بالمال که د مال د تلف کولو په شکل کې وي او که د اخيستلو په شکل کې وي دواړه روا دي[4].

په دې اړه چې د فقهاوو د نظرياتو په نظر کې نيولو سره اسلامي حکومت که هغه نظر غوره کړي چې تعزير بالمال د اخيستلو تر حده درست وګڼي او د له منځه وړلو په حد کې يې ناروا وګڼي، نو دا هم د بيت المال لپاره يو مهم او بنسټيز مورد کېدلی شي.

---

[1] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج٣ ص ١٠٣-١٠٤.

[2] - المبسوط للسرخسي (2/ 199) (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[3] - رد المحتار ج ٣ ص ١٨۴ (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[4] - د دې نظرياتو د تفصيل لپاره وګورئ: الموسوعة الفقهية الكويتية ج 12ص 269- 273.

نهم: د دولتي ممتلکاتو څخه لاسته راغلي عواید

اسلام لکه څرنګه چې څرګنده خبره ده او موږ ورته په دې لنډ بحث کې اشاره هم کړې ټولنیز ملکیت ته هم اجازه ورکوي لکه څرنګه چې فردي ملکیت ته اجازه ورکوي، دا ملکیتونه بېلابېل ډولونه لري، ځمکې، انحصاري شرکتونه، زراعتي پروژې، صنعتي پروژې او داسې نور، دا ټول د اسلامي حکومت د بیت المال لپاره عواید برابروي.

لسم: قرضونه

د اوسني سودي نظام سره سم اسلامي حکومت له دې مورد څخه استفاده نه شي کولی، خو که داسې کوم صورت رامنځته کړی شو چې د سود څخه پاک د مشارکت، مضاربت او یا نورو جایزو لارو څخه اسلامي حکومت تمویل په لاس راوړی شي، نو دا هم د بیت المال او په ځانګړي توګه د پراختیایي پروژو د تمویل لپاره یو مورد ګرځېدلی شي، ډېر مسلمان اقتصاد پوهان په دې ټینګار کوي چې داسې نړیوال اسلامي بانک باید رامنځته کړی شي چې مسلمانو اړمنو هېوادونو ته د سود څخه پاک قرضونه ورکړي، د سود څخه د پاکو قرضونو کوم نظام که اسلامي پراختیایي بانک جدة ولري هغه به وي، خو نور کوم بانک او یا هېواد شاید داسې کوم نظام ونه لري، له دې امله له دې مورد څخه د استفادې په مخ کې ستونزې شتون لري.

یوولسم: د نوو بانکنوټونو چاپ کول

د پیسو د انفلاسیون او نورو تخنیکي اړخونو په نظر کې نیولو سره دا هم د اسلامي حکومت د بیت المال د تقویې لپاره یو مورد کېدلی شي، په ځانګړې توګه د لویو پروژو د سرته رسولو او په لاره اچولو لپاره دا یوه لاره ده چې معاصر اقتصادي نظام هم ترې استفاده کوي او اسلامي حکومت هم ترې استفاده کولی شي ځکه کوم شرعي مانع یې په مخکې شتون نه لري.

لنډه دا چې په معاصرو اقتصادي نظامونو کې چې کومې سرچینې د بودیجې د تمویل لپاره ذکر شوي دي هغه ټول د یو مسلمان حکومت د عواید لپاره سرچینې ګرځېدلی شي، یوازې دوه هغه سرچینې دي چې د اسلام د اصولو سره په ټکر کې واقع دي، دا دوه سرچینې په لاندې ډول دي:

لومړی: قرضونه؛ چې په دې کې داخلي او بهرني دواړه ډوله قرضونه شامل دي، په دې کې بنسټیزه ستونزه د سود (ربا) ده، تر څو چې له دې سره سود ملګری وي تر هغه وخت پورې ترې اسلامي حکومت د عاید د منبع په توګه استفاده نه شي کولی او کله هم چې د سود څخه پاک د قرض نظام رامنځته شو بیا ترې استفاده کولی شي، ځکه دا لذاته ناروا کار نه دی، بلکې دا لغیره ناروا دی.

دویم: مالیه ده، په دې کې د ممانعت بنسټیز لامل د خلکو له خوښې پرته د هغوی د مال اخیستل دي او د بل چا په مال کې تصرف کول دي، چې دا کار لکه مخکې یې چې په تفصیل سره یادونه وشوه ناروا او نا درست دی.

څلورم څپرکی

د مالیې شرعي حکم څه دی؟

اوس چې دا څرګنده شوه چې هغه مالیه چې په معاصر اقتصادي فکر کې د هېوادونو د مالیاتي سیاست ډېره مهمه برخه تشکیلوي، یو بنسټیز مشکل لري چې هغه د خلکو له خوښې پرته د هغوی په مال کې تصرف دی، نو اوس دا پوښتنه مطرح کېږي چې ایا د مالیې د جواز لپاره په اسلامي شریعت کې کومه لاره شته؟ یو شمېر په اسلام کې د ټولنیز تکافل[1] اصل د مالیې لپاره بنسټ ګرځوي، ایا واقعاً د ټولنیز تکافل نصوص د مالیې لپاره بنسټ ګرځېدلی شي؟ که دا یې بنسټ نه شي ګرځېدلی، نو ایا نورې لارې چارې شته چې د مالیې لپاره په کې د جواز صورت پیدا شي؟ په دې راتلونکو کرښو کې دا قضیه لږ په تفصیل سره څېړو.

د ټولنیز تکافل اړوند نصوص د مالیې لپاره بنسټ ګرځېدلی شي؟

زیات شمېر بلکې ټول هغه معاصر لیکوالان چې د معاصر اقتصادي نظام په څېر د مالیې د جواز قایل دي یو زیات شمېر د دې بنسټ د اسلام د تکافل نظام ګرځوي او وایي چې په فقهاوو کې څه خلک د دې قایل دي چې په مال کې د زکات څخه پرته نور حق هم شته او کله چې دا ثابت شي چې په شتمنو خلکو د زکات سربېره نور حق هم شته، نو دا حق باید د مالیې په شکل له دوی څخه واخیستل شي او همدا باید د مالیې لپاره بنسټ وګرځي او په همدې بنسټ باید د مالیې فقهي تکییف (څرنګوالی) برابر کړی شي.

په لنډ ډول باید ووایم چې د زکات پرته د بل حق ثابتول یو مرجوح قول دی چې د امت د عامو علماوو د نظر سره مخالف دی او بیا درسته خبره دا ده چې څوک چې د زکات سربېره د بل حق قایل دي هغوی هم د کوم مبدیي او همېشني حق قایل نه دي، بلکې په اضطراري حالاتو کې د اړمنو حاجت او ضرورت د پوره کولو لپاره دا ډول حق لازم ګني، چې په دې معنی بیا دا مالیې لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی.

لومړی مذهب: د زکات سربېره په مال کې نور حق نشته

جمهور فقهاء وایي چې په دوی کې د څلورو واړو فقهي مذاهبو د امامانو ترڅنګ نور ډېر فقهاء شامل دي، دوی وایي چې د مسلمان په مال کې یوازې یو حق لازم او فرض دی او هغه زکات دی، له دې سربېره بل حق اسلام نه دی فرض کړی[2]، په دې اړه ابو بکر بن العربي المالکي وایي: «اختلف الناس هل في المال حق سوى الزكاة أم لا؟ فروي عن النبي، صلى الله عليه وسلم، أنه قال: (في الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ) وتلا قول الله تعالى {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ} إلى قوله: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي

---

[1] - د ټولنیز تکافل څخه مراد دا دی چې په شریعت کې ډېر نصوص شته چې په ټولنه کې د موجودو فقیرانو لاس نیوي او مرستې ته شتمن خلک هڅوي، او د دې غوښتنه ترې کوي چې دوی باید د غریبانو کفالت وکړي او د هغوی اړتیاوې پوره کړي، دې ته تکافل (یو د بل کفالت او یو د بل لاس نیوی) ویل کېږي.

[2] - التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد ج 3ص 306، تأليف: أبو عمر بن عبد البر النمري القرطبي (٣٦٨ - ٤٦٣ هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، وآخرون، خپرونکي مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي – لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٩ هـ - ٢٠١٧ م. همدا مذهب تقريباً ټولو علماو جمهمور ته نسبت کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: شرح النووي على مسلم ج ٧ ص ٧١، خپروونکی اداره: دار احياء التراث العربي بيروت، دويم چاپ، کال: ١٣٩٢هـ ق. همدا راز القبس شرح الموطا د ابن عربي مالکي، د بدر الدين عيني د سنن أبي داود شرحه او نور.

الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى} إلى آخر الآية .. ونزعوا بكل آية في القرآن تتضمن الإنفاق والعطاء والتصدق، والصحيح ما ذهب إليه فقهاء الأمصار من أن الزكاة طُهرة للمال وكفارته لا يبقى بعدها حق فيه»[1].

په دې اړه د خلکو ترمنځ اختلاف دی چې د زکات سربېره هم په مال کې حق شته؟ د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت شوی دی (د مجهول صیغه د روایت ضعف ته اشاره ده) چې هغوی فرمایلي دي: په مال کې د زکات سربېره هم حق شته او بیا یې د سورت بقرې دا یاد آیتونه ولوستل، دوی (څوک چې د زکات سربېره په مال کې د حق د شتون قایل دي) په هر هغه ایت استدلال کوي چې په انفاق او صدقې او خلکو ته په ورکړې مشتمل دی، خو درسته او صحیح خبره هماغه ده چې د ټولو سیمو فقهاوو کړې ده او هغه دا چې زکات د مال د پاکوالي وسیله ده او د مال کفاره ده، چې د هغه د اداء کولو وروسته په مال کې کوم حق نه پاتې کېږي.

دوی د لاندې دلایلو څخه استدلال کوي:

- د فرضیت لپاره قطعي دلیل ته اړتیا ده چې په دې اړه شتون نه لري او د کومو قرآني ایتونو څخه چې د دویم مذهب خپلوونکي استدلال کوي هغه فهم مسلّم نه دی.
- هغه ټول احادیث چې په دې دلالت کوي چې د زکات څخه پرته نور فرضي عبادت په مال کې نشته بلکې د زکات د ادا کولو وروسته یوازې نفلي او تطوعي عبادت پاتې کېږي، هغه حدیث چې په بخاري کې څو ځایه او مسلم شریف او نور کتابونو کې د طلحة بن عبید الله رضي الله عنه څخه روایت شوی دی چې په کې راځي: «جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، ثَائِرَ الرَّأْسِ، يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ، حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ) فَقَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (وَصِيَامُ رَمَضَانَ). قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الزَّكَاةَ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: (لَا إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ). قَالَ: فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ)»[2]. یو تن د نجد له منطقې څخه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راغی، ویښته یې ګډوډ وو، اواز یې اورېدل کېده، خو پوهېدل کېده نه چې څه وایي، تر دې چې را نږدې شو، نو (پوهه شول) چې د اسلام په اړه پوښتنه کوي، رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: په شپه او ورځ کې پنځه لمونځونه دي، نو هغه وویل: له دې سربېره هم په ما څه شته؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: نه، خو که نفل کول وغواړې او ورته یې وفرمایل چې د رمضان د میاشتې روژې در باندې دي، هغه وویل: له دې سربېره څه نورې هم را باندې شته؟ پیغمبر علیه السلام ورته وویل: نه، خو که نفل کول وغواړې، بیا ورته رسول الله صلی الله علیه وسلم د زکات یادونه وکړه، هغه وویل: په دې اړه څه نور هم پر ما لازم دي؟ بیغمبر علیه السلام ورته وفرمایل: نه، خو که نفل کول وغواړې، نو سړی بېرته راستون شو او ویل یې: په الله مې قسم چې له دې څخه به نه څه زیاتوم او نه به یې ترې کموم، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: که ریښتیا یې ویلي وي (یعنې دا خبره عملي کړي) نو کامیاب دی.
- همدا راز هغه حدیث چې د ابو هریرة رضي الله عنه نه مرفوعا روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي: "إِذَا أَدَّيْتَ زَكَاةَ مَالِكَ، فَقَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ"[3] چې د مال زکات دې ادا کړ، نو ټول هغه حق دې پوره کړ چې (د مال اړوند) پر تا لازم دي.

د دې نصوصو په نظر کې نیولو سره د امت جمهور علماء وایي چې په مال کې د زکات سربېره بل هیڅ ډول فرضي عبادت شتون نه لري.

دویم مذهب: په مال کې د زکات سربېره بل حق هم شته

د دې مسألې په اړه د پخوانیو فقهاوو نظریات په خپلو کې سره متفاوت دي، چې په لنډ ډول یې په لاندې ډول وړاندې کوو:

---

[1] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس 462، تأليف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (ت ٥٤٣هـ) تحقيق: الدكتور محمد عبد الله ولد كريم، خپرووونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، کال: ١٩٩٢ م.

[2] - دا حدیث صحاحو او سننو کې تقریباً ټولو محدثینو نقل کړی دی، د بېلګې په توګه وګورئ: صحيح البخاري ج1 ص 25، د مصطفی دیب البغا تحقیق، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[3] - سنن ابن ماجه ج 3 ص 8، تأليف: أبو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجة القزويني (٢٠٩ - ٢٧٣ هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او نورو، خپرونکې اداره: دار الرسالة العالمية، لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م. د سنن ابن ماجه تحقیق کونکي وایي: دا حدیث لکه امام ترمذي چې ویلي دي (ټولو سندونو، متابعاتو او شواهدو ته په کتلو سره) حسن دی، خو دا سند (چې په سنن ابن ماجه کی پرې حدیث روایت شوی دی) ضعیف دی، ځکه په دې کې درّاج أبي السمح چې د ابن حجيرة نه روایت کوي ضعیف دی، د ابن حجيرة نوم عبد الرحمن دی، دا حدیث ترمذي په (٦٢٣) شمېره د عمرو بن الحارث په روایت په همدې سند نقل کړی دی او حسن یې ورته ویلی دی، دا په صحیح ابن حبان کې په (٣٢١٦) شمېره هم شتون لري، وګورئ: الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، تالیف: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: 354هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: 739 هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت، لومړی چاپ، کال: 1408 هـ - 1988 م. د دې یو شاهد د ام سلمه رضي الله عنها په روایت په سنن ابي داود کې په (١٥٦٤) شمېره راغلی چې لفظ یې دی: «ما بلغ أن تؤدى زكاته، فزكي فليس بكنز» (کوم مال چې د زکات نصاب ته ورسېږي او زکات یې ادا کړی شي هغه کنز نه دی «یعنې هغه وعید چې د کنز په اړه په قرآن کې راغلی هغه پرې نه تطبیقېږي») یو بل شاهد یې په سنن ابن ماجه کې په (١٧٨٧) شمېرې باندې د ابن عمر حدیث دی، یو بل حدیث چې صحیح ابن خزیمة کې په (٢٢٥٨) او (٢٤٧٠) شمېرو باندې او په مستدرک کې په ج١ ص٣٩٠کې د جابر بن عبد الله نه د «إذا أديت زكاة مالك فقد أذهبت عنك شره» په لفظ روایت شوی دوی د مرفوع حدیث په توګه نقل کړی خو ابو زرعة رازي وایي چې صحیح خبره دا ده چې دا موقوف دی، بل شاهد یې د ابن عمر رضي الله عنهما روایت دی چې بهیقي مرفوعا په ج ۴ ص ۸۲-۸۳ کې او ابن ابي شیبة په ج۳ ص ١٩٠ او بیهقي په ج۴ ص۸۲ کې موقوفا روایت کړی، او بیهقي ویلي دي چې وقف یې درست دی، او د حدیث الفاظ دي: «ليس بكنز ما أدي زكاته» او امام مالک رحمه الله په موطا کې ج ١ ص ٢٥٦ کې د عبد الله بن دینار نه روایت کوي چې هغه د عبد الله بن عمر څخه واورېدل کله چې له هغه څخه د «کنز» په اړه پوښتنه وشوه چې کنز څه ته وایي؟ هغه وویل: کنز هغه مال ته ویل کېږي چې زکات یې ورنکړل شي. د ابن ماجه تحقیق کونکي بیا په آخر کې وایي چې دا ټول آثار په هغه حدیث سره تقویت مومي چې په دې مخکې فقره کې موږ د طلحة بن عبید الله څخه نقل کړل چې متفق علیه صحیح حدیث دی.

یوه مجموعه د فقهاوو وايي چې د زکات سربېره هم په مال کې حق شته چې شتمن خلک يې بايد ورکړي، دا د مجاهد بن جبر، حسن بصري، عبد الله بن نافع او عامر بن شراحيل الشعبي نظر دی، همدا راز عبد الله بن عمر ته يې هم نسبت کېږي[1].

دوی د بېلابېلو دلايلو څخه استفاده کوي، تر دې چې د ابوبکر بن العربي د وينا سره سم دوی د هر هغه نص څخه چې په قرآن کې راغلي وي او که په سنتو کې چې په صدقه، خيرات، خير ښېګڼې او فقيرانو او مسکينانو ته په ورکړې دلالت وکړي دوی ترې استدلال کوي او خلاصه تصور يې دا دی چې ټولنيز تکافل او يو د بل سره خېر ښېګڼه په اسلام کې يو لازمي امر دی، نو همدې ته دوی هغه حق وايي چې د زکات سربېره هم پر مسلمانانو لازم دی، په دې لړ کې دا لاندې تفصيلي دلايل د يادونې وړ دي.

لومړی دليل: د الله تعالی دا قول چې فرمايي: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} [البقرة: 177]. په دې ايت کې الله تعالی حقيقي نيکي په الله تعالی، د آخرت په ورځ، پرښتو، کتابونو او پيغمبرانو باندې ايمان درلودلو او د مال د محبت سره سره خپلوانو، يتيمانو، فقيرانو، مسافرانو، سوال کوونکو او د غلامانو په ازادولو کې د مال مصرفولو ته ويلې دی، چې دا دې غوښتنه کوي چې دا تکافل او يو د بل لاسنيوی په اسلام کې ډېر بنسټيز کار دی. په هغه حديث کې چې فاطمه بنت قيس روايت کړی دی دا استدلال په کې په صراحت سره ياد شوی دی، فاطمه بنت قيس په روايت کې راغلي: «عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ، وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ {» لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ "} [البقرة: 177] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ». چې پيغمبر عليه السلام وفرمايل چې په مال کې د زکات سربېره هم حق شته او بيا يې د دې خبرې د تاييد لپاره دا ايت ولوست[2].

دويم دليل: په بل آيت کې الله تعالی فرمايي: {وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (24) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ} [المعارج: 24، 25]. د مسلمانانو يو صفت دا دی چې د هغوی په مالونو کې د سوال کوونکي او فقير ټاکلی حق موجود وي. دا معلوم او ټاکلی حق د دوی له نظره همااغه حق دی چې د فقيرانو او مسکينانو سره د همدردۍ او مرستې لپاره په کار واچول شي او د زکات پرته وي.

دريم دليل: دوی د قرآن کريم له دې ايت څخه هم استدلال کوي چې الله تعالی په کې فرمايي: {وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} [آل عمران: 180]. هغه خلک چې د الله تعالی له لورې په ورکړل شوي فضل (مال) باندې بخل کوي، دوی دې دا ګومان نه کوي چې دا خبره د دوی لپاره غوره ده، بلکې دا ورته ډېره بده ده، هغه مال چې دوی پرې بخل کاوه دا به ورته د قيامت په ورځ د غاړې غاړګی شي. مسروق بن الأجدع د دې په تفسير کې وايي: «هو الرجل يرزقه الله المال، فيمنع قرابته صلته، فيُجعل حية يطوقها»[3]. دا د هغه چا په اړه دی چې الله تعالی ورته مال ورکړی وي، خو هغه يې خپلوانو ته نه ورکوي، نو دا به ورته مار وګرځي او هغه به ورته په غاړه کې ور واچول شي.

څلورم دليل: له هغه حديث څخه استدلال کوي چې حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه روايت کړی دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي:«مَا مِنْ صَاحِبِ إِبِلٍ، وَلَا بَقَرٍ، وَلَا غَنَمٍ، لَا يُؤَدِّي حَقَّهَا، إِلَّا أُقْعِدَ لَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَاعٍ قَرْقَرٍ تَطَؤُهُ ذَاتُ الظِّلْفِ بِظِلْفِهَا، وَتَنْطَحُهُ ذَاتُ الْقَرْنِ بِقَرْنِهَا، لَيْسَ فِيهَا يَوْمَئِذٍ جَمَّاءُ وَلَا مَكْسُورَةُ الْقَرْنِ» قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا حَقُّهَا؟ قَالَ: " إِطْرَاقُ فَحْلِهَا، وَإِعَارَةُ دَلْوِهَا، وَمَنِيحَتُهَا، وَحَلَبُهَا عَلَى الْمَاءِ، وَحَمْلٌ عَلَيْهَا فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَا مِنْ صَاحِبِ مَالٍ لَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ، إِلَّا تَحَوَّلَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ، يَتْبَعُ صَاحِبَهُ حَيْثُمَا ذَهَبَ، وَهُوَ يَفِرُّ مِنْهُ، وَيُقَالُ: هَذَا مَالُكَ الَّذِي كُنْتَ تَبْخَلُ بِهِ، فَإِذَا رَأَى أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْهُ، أَدْخَلَ يَدَهُ فِي فِيهِ، فَجَعَلَ يَقْضَمُهَا كَمَا يَقْضَمُ الْفَحْلُ"[4]. همداسې يو حديث د آسونو په اړه هم راغلی دی چې لفظ يې دی «لم يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي رِقَابِهَا وَظُهُورِهَا»[5].

د اوښانو، غواګانو او مېږو څښتن چې د دوی حق نه ورکوي، نو د قيامت په ورځ به په يو اوار ميدان واچول شي، د سُم لرونکی به يې د سُم لاندې کوي او ښکر لرونکی به يې په ښکر وهي، په دې ورځ به نه په کې بې ښکره وي او نه ښکر ماتی، موږ وويل: ای د الله پيغمبره! حق يې څه دی؟ وه يې فرمايل: نر حيوان يې د ماده حيواناتو سره د يو ځای کېدو لپاره په سوال ورکول، له کوهي څخه د اوبو راويستلو لپاره بوکه په عاريت ورکول، لنګ مال خلکو ته د شيدو د لوشلو لپاره ورکول، د ګودر سره د لنګو مالونو لوشل (او شيدې يې په فقيرانو تقسيمول، ځکه په دې ځای کې فقيران را ټولېږي) د الله په لار کې د سپرلۍ لپاره ورکول او کوم شخص چې د مال خاوند وي او زکات يې نه ورکوي، نو دا مال به يې د قيامت په ورځ د يو کل سري مار شکل غوره کړي او د هغه خپل مالک پسې به وي چې هر چېرته ترې ولاړ شي او هغه به ترې په تېښته وي، ويل کېږي به: دا ستا هغه مال دی چې تا به پرې بخل کاوه، کله چې وګوري چې بل چاره نشته، نو خپل لاس به د هغه په خوله کې ورکړي، نو هغه به يې لاس داسې وژوي (غاښ کړي) لکه يو خطرناک اوښ چې د چا لاس ژوي (غاښ کوي).

دوی وايي په دې حديث کې د زکات يادونه هم شوې او د نور حق يادونه هم شوې ده، نو له دې امله دا په دې دلالت کوي چې په مال کې د زکات سربېره هم حق شته.

---

[1] - د مذهب د تفصيل لپاره وګورئ: التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيدج 3 ص 307، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی). المصنف ج 6 ص 252 تأليف: أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي (ت ٢٣٥ هـ)، تحقيق: سعد بن ناصر بن عبد العزيز أبو حبيب الشثري، خپرونکې اداره: دار كنوز إشبيليا للنشر والتوزيع، الرياض – السعودية، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٦ هـ - ٢٠١٥ م.

[2] - د حديث دې الفاظو لپاره وګورئ: شرح معاني الآثار ج 2 ص 27، تأليف: بو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (ت ٣٢١هـ)، تحقيق او تقديم: محمد زهري النجار او محمد سيد جاد الحق، خپرونکې اداره: عالم الكتب، لومړی چاپ، کال ١٤١٤ هـ، ١٩٩٤ م. د حديث د تخريج يادونه مخکې وشوه، خلاصه يې دا ده چې دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ثابت نه دی، درسته خبره دا ده چې دا د امام شعبي قول دی.

[3] - شرح صحيح البخاري ج3 ص 402، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ)، تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، خپروونکې اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، کال: ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣م.

[4] - دا حديث متفق عليه دی، دا لفظ د صحيح مسلم دی ج 2 ص 685، د حديث شمېره (٩٨٨) د فؤاد عبد الباقي نسخه.

[5] - صحيح البخاري ج 3 ص 1333، د حديث شمېره (٣٤٤٦) تحقيق: د. مصطفى ديب البغا

پنځم دلیل: له هغه حدیث څخه استدلال کوي چې صراحت په دې معنی راغلی چې په مال کې د زکات سربېره نور حق هم شته، د فاطمه بنت قیس رضي الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: «إِنَّ فِي الْمَالِ حَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ»[1].

د دې ټولو دلایلو په اړه د حدیثو شارحینو اجمالي ځوابونه ورکړي دي چې لنډیز یې امام بدر الدین عیني په دې توګه راخېستې دی، وایي: «دا ټومره دلایل چې یاد شول، اکثره علماء په دې اند دي چې له دې ټولو څخه فرض زکات مراد دی او مال کې د زکات سربېره نور حق نشته او په هغه حدیث کې چې «لم ینس حقها» او یا هم «من حقها» الفاظ راغلي دی، له دې څخه کوم وجوبي حق مراد نه دی، بلکې د ښو اخلاقو او د سخاوت څخه ډکې خواخوږۍ حق مراد دی (هدف یې دا دی چې دا په وجوب حمل نه دی).

بیا د محمد بن علي بن عمر التمیمي المازري أبو عبد الله (۴۵۳هـ ۵۳۶هـ) (چې یو مالکي فقیه دی او د (المعلم بفوائد مسلم) په نوم یې د مسلم شریف شرحه لیکلې ده)، څخه نقل کوي چې هغه وایي: احتمال لري چې دا حق په هغه ځای کې وي چې هلته خبر ښکېله او خواخوږي فرض وي(یعنې د اضطرار حالت وي، د اضطرار په حالت کې دا خواخوږي فرض ګرځي) او قاضي عیاض وایي: کېدلی شي دا (حق چې په حدیث کې یې یادونه شوې «من حقها») د زکات د فرضیت څخه لړ مخکې خبره وي.

او د دې ایت په اړه چې الله تعالی فرمایي:{وَفي أمْوَالِهِمْ حَق معْلُوم للسائِلِ وَالمَحْرُوم} جمهور علماء وایي: چې د حق څخه زکات مراد دی او دا چې په مال کې د زکات څخه پرته بل کوم فرضي حق شتون نه لري او د نورو حقوقو کومه یادونه چې په نصوصو کې شوې ده له هغوی څخه استحبابي حقوق مراد دي او هغه د ښوو اخلاقو غوښتنه ده او په فرضیت دلالت نه کوي.

دا یاد شوی ایت له دې امله هم په فرضیت دلالت نه کوي ځکه چې په ایتونو کې الله تعالی د څه خلکو ښه صفتونه بیان کړي دي او دا په وجوب باندې دلالت نه کوي، لکه له دې ایت وروسته چې کوم صفت یاد شوی دی چې الله تعالی فرمایي: {كَانُوا قَلِيلاً من الليْلِ مَا يَهْجَعُون} هغه د هیڅ چا له نظره هم په وجوب دلالت نه کوي، ځکه د تهجدو لمونځ ته هیڅوک هم فرض نه وایي.

یو شمېر نور خلک وایي (چې بالفرض که دا نصوص په فرضیت دلالت هم ولري) چې دا حق د زکات په فرض کېدو منسوخ شو او دا ځکه چې دا په فرضیت دلالت کوي ځکه سره له دې چې لفظ یې د «خبر» خو معنی د امر ده (او امر په وجوب دلالت کوي)[2].

د دې تر څنګ دا ټول نصوص یا ظني الدلالة نصوص دي او یا هم ظني الثبوت نصوص دي او فرایض په داسې نصوصو نه ثابتېږي، بلکې د فرضیت د ثبوت لپاره د قطعي الدلالة او قطعي الثبوت نصوصو د شتون اړتیا ده او یا هم که ظني الثبوت وي، نو باید په معنی یې د امت اجماع متحققه شوې وي، چې په دې نصوصو کې دا ټول مفقود دي.

د دواړو مذهبونو ترمنځ توفیق

خو حقیقت دا دی چې د دې دواړو مذهبونو ترمنځ حقیقي تعارض نشته، ځکه چې کوم خلک چې د زکات سربېره بل فرض نفي کوي د هغوی هدف داسې دایمي فرض دی چې د زکات په څېر یې باید په همېشني ډول ادا کړي، دا ډول فرض نفي کوي، خو د اضطرار په وخت کې د اړمنو خلکو د لاسنیوي لپاره او د بل هر ډول اضطراري حالت د کنترول لپاره په مجموعي توګه د سیمې په ټولو خلکو او ځوک چې هلته موجود وي په هغوی په عیني توګه د پیسو د ورکولو، خیر او ښېګڼې کار او صدقه لازمه ګرځي، په دې کې ځوک اختلاف نه لري، د همدې اضطرار پر بنسټ فقهاء د حکومت لپاره د اضطراري ټېکس د لګولو اجازه هم ورکوي او ځوک چې د زکات سربېره په مال کې نور حق هم ثابتوي د هغوي هدف هم همدا ډول صدقه او خیرات دی، یعنې د اضطرار په وخت کې د اړمنو خلکو سره همکاري فرض ګرځي، خو په عادي توګه په همېشني ډول کومه صدقه او خیرات فرض نه دی، همدا خبره ډېرو شارحینو هم کړې ده، د بېلګې په توګه ابوبکر بن العربي وایي: مونږ (جمهور) سره له دې چې وایو چې په مال کې د زکات پرته بل کوم حق نشته، نو له دې څخه مو هدف اصل او مبدیي فرض دی، خو په عارضي او ځانګړو حالاتو کې د جهاد څخه پرته نور بدني حقوق لکه د مظلومانو مرسته او د ظالمانو دفع کول هم لازمېږي او په مالونو کې هم څه نور فرایض لازمېږي لکه د اړمنو ضرورتونه پوره کول او د کافرانو سره په بند کې پاتې د مسلمانو بندیانو ازادول، امام مالک رحمه الله ویلي دی: د کافرانو له بند څخه د مسلمانو بندیانو را ازادول په ټولو خلکو فرض دي، که یو درهم هم ورسره پاتې نه شي، په دواړو قضیو کې د امت ترمنځ هیڅ اختلاف شتون نه لري، نو د دې په تطبیقاتو ځان پوهه کړئ او د اختلاف په وجوهو ځان خبر کړئ[3].

دا د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی

لنډه دا چې امت په دې اتفاق لري چې په مال کې همېشنی فرض یوازې زکات دی، بل کوم فرض نه شته چې د زکات په څېر همېشه او په هر چا باندې لازم وي، له همدې امله دا د عادي او دایمي مالیې لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی.

د دې تر څنګ د مالیې مصارف هغه څه نه دي چې د اضطراري صدقاتو او عادي نفلي مالي عبادتونو لپاره په شریعت کې ټاکل شوي دي، ځکه مالیه په هر هغه ځای کې په مصرف رسېدلی شي چې حکومت یې وغواړي او خیراتونه او صدقات یوازې د ټولنیز تکافل لپاره تر سره کېږي او کله چې په اضطراري توګه واجب شي، نو بیا ترې یوازې د هغه حالت د معالجې لپاره ترې استفاده کېږي چې د کوم حالت د معالجې لپاره فرض شوي وي، په بل ځای کې ترې استفاده کول درست نه وي.

بله خبره دا ده چې د صدقاتو او خیراتونو او د ټولنیز تکافل لپاره را ټول شوي مال کې هغه ځانګړتیاوې شتون نه لري چې د مالیې لپاره بنسټیزې ځانګړتیاوې بلل کېږي او مونږ پرې د دې څېړنې په لومړي څپرکي کې بحث وکړ.

---

[1] - سنن الترمذي ج 2ص 41، تالیف: محمد بن عیسی بن سَوْرة بن موسی بن الضحاك، الترمذي، أبو عیسی (المتوفی: 279هـ)، تحقیق: بشار عواد معروف، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي – بیروت، د خپرېدو کال 1998 م، د حدیث په اړه مخکې به تفصیل سره خبره شوې ده، د دې حدیث پیغمبر علیه السلام ته سم نه دی، دا لکه ترمذي چې وایي صحیح خبره دا ده چې دا د امام شعبي قول دی.

[2] - شرح سنن أبي داود ج 6 ص 414، تألیف: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن حسین الغیتابی الحنفی بدر الدین العینی (المتوفی: 855هـ) تحقیق: أبو المنذر خالد بن إبراهیم المصري، خپروونکې اداره: مکتبة الرشد – الریاض، لومړی چاپ، کال: 1420 هـ -1999 م.

[3] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس (ص: 462) د ابوبکر بن العربي لیکنه (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

د ماليې بنسټ څه کېدلی شي؟

د تېرو بحثونو په پايله کې دا څرګنده شوه چې:

لومړی: د اسلامي حکومت د بوديجې سرچينې توقيفي نه دي بلکې دا اجتهادي دي، په دې معنی چې دا سرچينې په هغه کې محصورې نه دي چې په شرعي نصوصو کې يې يادونه شوې ده او يا د رسول الله صلی الله عليه وسلم په وخت کې ترې کار اخيستل شوی، بلکې د اړتيا په وخت کې په دې سرچينو کې زياتوالې راغلی دی، د بېلګې په توګه خراج او د مستأمنو سوداګرو څخه د عشر اخيستل.

دويم: له دې امله د معاصر اقتصادي نظام د نظر سره سمه ماليه په مبديي توګه د اسلامي حکومت د بوديجې منبع او مصدر ګرځېدلی شي.

درېيم: خو د دې کار په مخ کې بنسټيز خنډ او مانع دا دی چې اسلام د خلکو په مالونو کې د هغوی له خوښې پرته هر ډول تصرف حرام ګرځولی، دا کار په عادي حالاتو کې نه افرادو ته جواز لري او نه حکومتونو او نظامونه ته جواز لري.

څلورم: او تر څو چې دا خنډ له منځه نه وي تللی په عادي حالاتو کې د ماليې په نوم او يا هم په کوم بل نوم د خلکو په مالونو تېری او تعدي جواز نه لري.

اوس پوښتنه دا پيدا کېږي چې ايا داسې څه حالات پيدا کېدلی شي چې ماليه هم واخيستل شي او هغه شرعي مانع ولاړ شي چې د شريعت له نظره ماليه ناروا ګرځي او يا په بل عبارت هغه کوم حالات دي چې دا مانع او خنډ په کې له منځه تللی شي او حکومت او دولت ته په کې د ماليې اخيستل جواز پيدا کوي؟

ماليه يوه اړتيا

په اوسني عصر کې د هېوادونو او حکومتونو اړتياوې د پخوانيو نظامونو د اړتياوو سره توپير لري، هغه سرچينې چې مخکې يې د يو حکومت د مصارفو لپاره کفايت کاوه اوس کفايت نه کوي، ځکه مصارف هم متنوع دي او هم زيات او دا د اسلام مرونت (Flexibility) ده چې د ژوند په هر اړخ او هره ساحه کې يې اصول وضع کړي دي او نور يې خلک ازاد پرې ايښي دي چې د دې اصولو په دايره کې د خپلو ستونزو لپاره حللاره ولټوي.

په اسلام کې چې کوم مصادر او سرچينې د بيت المال او بوديجې لپاره ټاکل شوي دي لکه زکات، عشر او داسې نور هغه د ماليې (ټېکس) ځای هم نه شي ډکولی، ځکه د هغوی مصارف په شريعت کې مشخص دي، په بل ځای کې ترې استفاده سم کار نه دی او دولت او حکومت له دې مصارفو پرته نور مصارف هم لري چې تر ټولو مهم يې د خپلو کارمندانو معاشونه تأديه کول او داسې نور مصارف دي، د دې اړتياو د رفع کولو لپاره د دې اړتيا ده چې د بوديجې لپاره د يادو سرچينو تر څنګ نوې سرچينې ولټول شي.

د دې تر څنګ که موږ په اوسنۍ زمانه کې د اسلامي هيوادونو بوديجوي ستونزو ته وګورو دا ممکنه نه برېښي چې د بوديجې د پخوانيو تقليدي سرچينو له لارې دې دا ستونزې هوارې شي، له دې امله اسلامي هېوادونه اړ دي چې نوې سرچينې ولټوي او نويو مصادرو څخه استفاده وکړي، دا کار سم دی، خو په دې شرط چې د شريعت د ورکړو اصولو سره مناسبت ولري او مخالف يې نه وي، په دې ضمن کې تر ټولو بنسټيز شرط دا دی چې د چا په ملکيت باندې تعدي او تېری ونه شي.

د بوديجې د دې نويو سرچينو له جملې څخه تر ټولو لويه منبع ماليه دی، خو له دې څخه د استفادې په مخ کې تر ټولو لوی خنډ د خلکو په ملکيتونو تېری او تعدي ده چې شريعت يې نه د افرادو لپاره جايز ګڼې او نه د نظامونو او حکومتونو لپاره، دا مانع يوازې په لاندې دوه صورتونو کې له منځه تللی شي، له دې امله که په شريعت يو ملتزم نظام غواړي د ملت څخه ماليه واخلي، نو د هغې دا لاندې دوه صورتونه کېدلی شي.

د ماليې د جواز دوه صورتونه

دې شرعي خنډ او مانع ته په کتو اسلامي حکومت د خلکو څخه په لاندې دوو حالتونو کې ماليه اخيستلی شي:

لومړی: د اضطرار حالت

دويم: د ملت د افرادو له لورې په خپله خوښه د ماليې د ورکولو د وعدې او يا هم د عقد حالت

چې دا دواړه حالتونه بايد په تفصيل سره وڅېړل شي او ورسره يې شرطونه او مستلزمات هم په تفصيل سره څېړل اړين دي تر څو په څرګند ډول د ماليې د را ټولولو د جواز صورتونه په ګوته کړی شو.

لومړی: د اضطرار حالت

لومړی هغه حالت چې اسلامي حکومت په کې د رعيت څخه ماليه اخيستلی شي د اضطرار صورت دی، دا په مشهور فقهي اصل باندې ولاړ دی چې دا فقهي قاعده ترې تعبير کوي چې وايي: «الضرورات تبيح المحظورات».

د «الضرورة» په تعريف کې ويل شوي دي چې دا هغه حالت ته ويل کېږي چې انسان ورسره ځينې وخت مخ کېږي که رعايت يې ونشي نو په يقيني توګه او يا هم په غالب ګومان به «ضروري» ګڼې او مصالح له لاسه ورکړي[1]. دا ضرورتونه به کله فردي وي او کله به ټولنيز وي، په دې دواړو حالتونو کې د دې رعايت پکار دی، په دې د مسلمانو فقهاوو اتفاق دی.

د قاعدې لنډ مطلب دا دی چې کله يو انسان يا يو نظام د داسې حالت سره مخ شي چې که هغه رعايت نشي، نو خپل ضروري مصلحتونه او ګڼې به له لاسه ورکړي نو په دې حالت کې د حرامو سره داسې تعامل کولی شی لکه دمباحاتو سره يې چې کوي. د بېلګې په توګه په همدې قضيه کې چې موږ يې څېړنه کوو، د چا په مال کې تصرف حرام او شرعا نا سم کار دی خو که نظام داسې حالت سره مخ شي چې که علاج يې ونکړي، نو د انسانانو او ولسونو «ضروري» مصالح به له لاسه ورکړي په داسې حالت کې د خلکو د مال سره د مباحو په څېر تعامل کولی شي، د مال په اړه نور هم په صراحت سره فقهاء وايي: «لا توضع الأيدي على مال معصوم إلا لضرورة»[2].

---

[1] - د دې قاعدې د اهميت او شرحې لپاره وګورئ: معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج ۷ ص ۲۵۷ او له دې وروسته، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[2] - القواعد الصغرى (الفوائد في اختصار المقاصد) ص92، تاليف: عبد العزيز بن عبد السلام السلمي، تحقيق: اياد خالد الطباع، خپرونکې اداره: دار الفکر المعاصر , دار الفکر – دمشق، لومړی چاپ، کال ۱۴۱۶هـ ق.

دا یوازې یوه فقهي قاعده نه ده، بلکې دا د ډېرو شرعي نصوصو خلاصه ده، له دې امله څوک دا نه شي ویلی چې د فقهي قواعدو څخه استدلال درست نه دی، دا درسته خبره ده چې د فقهي قواعدو څخه استدلال سم نه دی، خو په هغه وخت کې چې پخپله فقهي قاعده د نصوصو څخه مستفاده نه وي، بلکې هغه یوازې د فقهي جزییاتو لپاره د عنوان او لنډیز حیثیت ولري، خو هغه قواعد چې پخپله د نصوصو څخه مستفادې وي له هغوی څخه استدلال سم دی، ځکه هغه استدلال په حقیقت کې د هغه قاعدې څخه نه دی بلکې د هغه ټولو دلایلو څخه دی چې دا قاعده یې لنډیز وړاندې کوي او دا قاعده همدا حیثیت لري.

دا قاعده په اطلاق باندې دلالت کوي، خو کله چې تفصیلاتو ته مراجعه وشي نو دا قاعده په نورو ډېرو قیدونو باندې مشتمله ده[1] چې له هغې جملې څخه دا لاندې مهم او بنسټیز دي:

- الحاجة تقدر بقدرها. أو "ما جاز لحاجة يتقدر بقدرها". (د دې معنی دا ده چې کوم حرام کار چې د ضرورت له امله مباح شوی دی، دا باید په هماغه اندازه مباح وي چې هغه ضرورت پرې رفع شي او له هغه پورته به په هماغه څېر حرام وي لکه په اصل کې چې وه، که د چا په ملکیت کې د حکومت او نظام لپاره تصرف د ضرورت لپاره مباح کړی شي دا باید د ضرورت په اندازه وي نه مطلق).
- ما جاز لعذر بطل بزواله. (کوم کار ته چې شریعت د عذر له امله جواز ورکړی وي هغه د عذر د له منځه تلو سره سم بېرته حرام ګرځي، زموږ په دې قضیه کې که حکومت ته د کوم عذر له امله د مالیې په نوم د خلکو د مالونو د اخیستلو جواز ورکړ شي نو دا به دایمي جواز نه وي بلکې موقت جواز به وي او دا به یو استثنایي حالت وي او د هغه عذر د له منځه تللو وروسته به بېرته له منځه ځي).
- الرخص لا يصار إليها إلا بيقين. (د دې معنی دا ده چې هغه څه له امله کوم حرام کار مباح ګرځول درست دي چې هغه یقیني وي، که وهمي او مشکوک وي هغه د حرام د مباح کېدو لامل نه شي ګرځېدلی، دا معنی د دې قاعدې په نورو الفاظو کې په صراحت سره ذکر شوی، لکه «أسباب الرخص لا يجوز أن تكون مقدرة او متوهمة» او یا «الرخصة لا بد فيها من تحقق سببها» او یا «يقتصر بالرخصة على مورد اليقين» زموږ د بحث لاندې مسأله کې د دې قاعدې معنی دا ده چې تر څو په یقیني توګه داسې ضرورت یا حاجت چې د ضرورت قایمقام وي شتون ونه لري تر هغه وخته د چا په مال کې د مالیې تر نوم لاندې تصرف جواز نه لري).
- "من سومح في مقدار يسير فزاد عليه فهل تنفي المسامحة في الزيادة وحدها أو في الجميع". (د دې معنی دا ده چې کله شریعت په یوه ټاکلې اندازه کې چا ته اجازه ورکړه (د حرامو د ارتکاب اجازه یې ورکړه) خو هغه چا چې دا اجازه ورکړ شوی وه له هغه اندازې څخه تجاوز وکړ، نو ایا هغه ټول جواز له منځه ځي که په هغه اندازه کې جواز له منځه ځي چې د اندازې څخه یې زیات تصرف کړی دی، د ټېکس په اړه د دې معنی دا ده چې شریعت یو نظام ته د دې اجازه ورکړه چې دومره مال د خلکو څخه واخلي چې د کفارو په مقابل کې د هېواد څخه د دفاع اړتیا پرې پوره شي خو حکومت له هغه اندازې زیات مال د خلکو څخه را ټول کړ نو دا ټول مال ورته ناروا ګرځي او که یوازې هغه اضافي مال حرام ګرځي چې د ټاکلې اندازې یې زیات را ټول کړی دی؟).
- "الحاجة تنزل منزلة الضرورة: عامة كانت أو خاصة". (د دې معنی دا ده چې کله حاجت هم د ضرورت په څېر د رخصت لامل ګرځېدلی شي هغه که عام حاجت وي او که خاص، د ټولنې او د افرادو د یوې مجموعې پورې تړاو ولري او که د فرد پورې، له همدې امله پخواني فقهاء په دې کې اختلاف لري چې اضافي ټېکس په کومو حالاتو کې اخیستل کېدلی شي، یو شمېر فقهاوو دا دایره تنګه کړې ده او یوازې ضروریات یې د دې رخصت لپاره سبب ګرځولي دي او یو شمېر نورو دا دایره حاجتونو ته هم پراخه کړې ده)[2].

د اضطراري ټېکس په اړه د فقهاوو نظریات

د اضطراري مالیې (ټېکس) په اړ د څلور واړو مذاهبو اتفاق دی چې د هغه ټولو شرایطو په نظر کې نیولو سره چې علماوو بیان کړي دي، دا ډول ټېکس اسلامي حکومت وضع کولی شي، په دې اړه د دې مذاهبو نظریات په لاندې ډول دي.

د حنفي فقهاوو نظر

حنفي فقه په دې تصریح کوي چې د اضطرار په وخت کې اسلامي حکومت کولی شي چې یو مقدار مال په خلکو مقرر کړي چې هغه حالت پرې معالجه کړي چې اسلامي حکومت ورسره مخ وي، خو که له هغه حالت پرته په دایمي توګه څه شیان په خلکو ټاکي هغه ناروا او حرام دي.

په دې اړه مشهور حنفي فقیه امام سرخسي وایي: که په بیت المال کې پیسې نه وي او اړتیا پیدا شي چې یو لښکر تیار کړی شي چې د مسلمانانو څخه دفاع وکړي، نو «حاکم» ته د دې حق شته چې خلکو ته د دومره مال د ورکولو امر وکړي چې د دې کار لپاره اړین وي؛ ځکه هغه د مسلمانانو د ګټو په ساتلو مأمور دی او که د مسلمانانو څخه د دفاع لپاره لښکر برابر نه کړي، نو مشرکان به په مسلمانانو برلاسي شي او مسلمانان؛ د هغوی مالونه او اولادونه به تر خپلې ولکې لاندې راوړي، نو د ښه اداري غوښتنه دا ده چې د مال په خاوندانو دومره مال وټاکي چې د لښکر د تیارولو لپاره اړین وي، تر څو له مال پرته د نورو شیانو په اړه خو ځان په امن کې کړي، له دې وروسته چې جریر بن عبد الله په اړه د څه یادونه شوې ده همدا ترې مراد دی، چې حضرت معاویة رضي الله عنه د کوفې په خلکو د یو لښکر د تیارولو لپاره پیسې واچولې او جریر (رضي الله عنه) او د هغه زوی یې ترې معاف کړل، جریر رضي الله عنه وویل: موږ دا «اعفاء» نه منو، خو خپل مال به کوم غازي ته پخپله ورکړو، (امام سرخسي د دې حدیث معنی بیانوي وایي) د «ضرب البعث» نه مراد دا دی چې د کوفې په خلکو یې د یو لښکر د تیارولو په اندازه پیسې په خلکو الزامي کړی او د بیګار په توګه یې پرې کېښودې، خو په حضرت جریر رضي الله عنه او د هغه پر زوی یې احسان وکړ او له دې څخه یې معاف کړل، ځکه هغه په دوی کې ډېر عزتمند انسان وه او رسول الله صلى الله عليه وسلم پخپله د هغه ډېر عزت کاوه، تر دې چې جریر رضي الله عنه پخپله وایي: چې رسول الله صلى الله به چې ما ته هر وخت کتل نو تبسم به یې کاوه هغه که به په لمانځه کې هم وه همداسې به یې کول، خو حضرت جریر رضي الله عنه دا احسان قبول نه کړ ځکه هغه په دې پوهېده چې په جهاد بالمال کې

---

[1] - کله چې وروسته د اضطراري مالیې (ټیکس) د جواز شرطونه ذکر کوو، هلته دا ټول ضوابط مراد دي او ورته به اشاره کېږي.

[2] - د دې ټولو قواعدو د تفصیل لپاره وګورئ: معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج ۷ ص ۱۵۱ نه وروسته تر ۴۵۹ د المشقة تجلب التيسير د قاعدې لاندې، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

ځومره اجر او ثواب دی او دا چې مؤمن هغه وخت د عزت او احترام وړ وي چې د خیر او طاعت په کارونو کې تر هر چا مخکې وي، خو دا یې وویل: چې دا مبلغ تاسې (حضرت معاویة) ته نه درکوم، بلکې پخپله خوښه یې د غازیانو څخه یو چا ته ورکوم تر څو دا څرګنده شي چې هغه د دې مبلغ په ورکولو مجبور نه دی بلکې په خپله خوښه یې ورکوي[1].

نورو حنفي فقهاوو د اضطراري مالیې مسأله د ضمانت او کفالې په باب کې ذکر کړې ده، کله چې د دې پوښتنه ځواب ورکوي چې د حاکم له لورې که په چا باندې یو څه مبلغ کېښودل شي ایا د هغه کفالت او ضمانت جواز لري که نه؟ د دې په ځواب کې فقهاوو لیکلي دي چې دا مبلغ چې د حاکم له لورې په خلکو ایښودل کېږي په دوه ډوله دی، یو هغه چې جایز دی او هغه د اضطرار په ډول په خلکو ایښودل شوی مبلغ دی، د دې کفالت او ضمانت خو بالاتفاق درست دی او هغه چې حاکمان یې په ظالمانه توګه له خلکو څخه اخلي (هغه دایمي مالیاتو (ټیکسونو) ته یې اشاره کړې چې په میاشتني ډول به د رنګمال، خیاط او نورو کسبه کارانو څخه اخیستل کېدل) دا ټیکسونه لګول او اخیستل حرام دي، خو د کفالت په اړه یې د فقهاوو ترمنځ اختلاف دی، یو شمېر یې کفالت او ضمانت جایز ګڼي او نور یې ناروا ګڼي.

په دې اړه د حنفي فقهې د اعتماد وړ کتاب هدایة کې وایي: «وأما النوائب فإن أريد بها ما يكون بحق ككرى النهر المشترك وأجر الحارس والموظف لتجهيز الجيش وفداء الأسارى وغيرها جازت الكفالة بها على الاتفاق وإن أريد بها ما ليس بحق كالجبايات في زماننا ففيه اختلاف المشايخ رحمهم الله»[2].

د نوایبو (مالیاتو) څخه که هدف هغه مال وي چې په حقه توګه اخیستل کېږي، لکه د ګډ او مشترک نهر کېندل، د څوکیدار تنخوا او هغه مال چې د لښکر د برابرولو او د کافرانو په بند کې بندیانو د خلاصولو او داسې نور څه لپاره په خلکو ایښودل کېږي، نو د دې ډول (مال) کفالت او ضمانت بالاتفاق جواز لري او که د «نوایبو» څخه هغه مال مراد شي چې په حقه نه اخیستل کېږي لکه هغه ټیکسونه او مالیات چې زموږ په زمانه کې اخیستل کېږي نو د دې د ضمانت او کفالت په اړه د شیوخو ترمنځ اختلاف دی.

د همدې عبارت په شرحه کې مشهور حنفي فقیه کمال بن الهمام وایي: "(وَأَمَّا النَّوَائِبُ فَإِنْ أُرِيدَ بِهَا مَا يَكُونُ بِحَقٍّ كَكَرْيِ النَّهْرِ الْمُشْتَرَكِ) لِلْعَامَّةِ (وَأُجْرَةِ الْحَارِسِ) لِلْمَحَلَّةِ الَّذِي يُسَمَّى فِي دِيَارِ مِصْرَ الْخَفِيرُ (وَالْمُوَظَّفِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ) فِي حَقِّ (وَفِدَاءِ الْأَسَارَى) إذَا لَمْ يَكُنْ فِي بَيْتِ الْمَالِ شَيْءٌ (وَغَيْرِهَا) مِمَّا هُوَ بِحَقٍّ (فَالْكَفَالَةُ بِهِ جَائِزَةٌ بِالِاتِّفَاقِ) لِأَنَّهَا وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ مُوسِرٍ بِإِيجَابِ طَاعَةِ وَلِيِّ الْأَمْرِ فِيمَا فِيهِ مَصْلَحَةُ الْمُسْلِمِينَ وَلَمْ يَلْزَمْ بَيْتَ الْمَالِ أَوْ لَزِمَهُ وَلَا شَيْءَ فِيهِ (وَإِنْ أُرِيدَ بِهَا مَا لَيْسَ بِحَقٍّ كَالْجِبَايَاتِ) الْمُوَظَّفَةِ عَلَى النَّاسِ (فِي زَمَانِنَا) بِبِلَادِ فَارِسٍ عَلَى الْخَيَّاطِ وَالصَّبَّاغِ وَغَيْرِهِمْ لِلسُّلْطَانِ فِي كُلِّ يَوْمٍ أَوْ شَهْرٍ أَوْ ثَلَاثَةِ أَشْهُرٍ فَإِنَّهَا ظُلْمٌ .فَاخْتَلَفَ الْمَشَايِخُ فِي صِحَّةِ الْكَفَالَةِ بِهَا"[3].

د نوایبو څخه که هغه مال وي چې په حقه اخیستل کېږي لکه د عامو خلکو لپاره د ګډ نهر د کېندلو مصرف او دکلي او محلې لپاره څوکیدار چې په مصر کې ورته «خفیر» ویل کېږي او هغه مال چې د حق په لار کې د یو لښکر د تیارولو لپاره مقررېږي او د بندیانو د فدیې لپاره په خلکو ایښودل کېږي، خو په دې شرط چې په بیت المال کې هیڅ شی هم موجود نه وي، همدا راز نور شیان چې حق وي، نو د دې ضمانت او کفالت په اتفاق سره جواز لري، ځکه د دې مال ادا کول په هر توان درلودونکي مسلمان باندې واجب دي، ځکه دا ولي الأمر د داسې کار لپاره لازم کړی چې په هغه کې د مسلمانانو مصلحت او ګټه ده او دا داسې څه دي چې مسؤولیت یې په بیت المال نه دی او یا که مسؤولیت یې په بیت المال وي هم خو په بیت المال کې څه شتون ونه لري او د «نوایبو» څخه هغه څه مراد وي چې نا حقه اخیستل کېږي لکه هغه مالیات (ټیکسونه) چې زموږ په زمانه کې په فارس کې په خلکو ایښودل کېږي لکه په خیاط، رنګمال او نورو باندې چې د حاکم له لورې ورځني، میاشتني او درې میاشتني کوم مالیات (ټیکسونه) ایښودل کېږي، نو دا ظلم دی او د دې د ضمانت او کفالت په اړه د شیوخو ترمنځ اختلاف دی.

په یو بل ځای کې ابن الهمام وایي: "إذا لم يكن في بيت المال فيء لا يكره أن يكلف الإمام الناس ذلك على نسبة عدل لأن به دفع الضرر الأعلى وهو تعدي شر الكفار إلى المسلمين بإلحاق الضرر الأدنى"[4].

که چېرته په بیت المال کې د غنیمت مالونه نه وي، نو په دې کې کراهیت نه شته چې امام (حکومت) په عادلانه تناسب سره خلک په دې (د غازیانو په تیارولو) مکلف کړي، ځکه له دې لارې د وړوکي ضرر د تحمل له لارې د لوړ ضرر چې هغه د کافران د شر دفع کول دی له منځه وړل کېږي.

دا مسأله په همدې توګه د ضمانت او کفالت په فصل کې تقریباً د حنفي فقهې په ټولو معتبرو شروحو او فتواګانو[1] کې یاده شوې ده، چې دلته یې یادونه د بحث د اوږدېدو لامل ګرځي او دوی ځکه په دې فصل کې یاده کړې ده چې امام محمد بن الحسن الشيباني په الجامع الصغیر کې په همدې سیاق کې یاده کړې ده، هغه وایي: "رجل ضمن عَن آخر خراجه ونوائبه وقسمته فَهُوَ جَائِز"[2]. یو چا د بل چا د خراج، د ټیکسونو او برخې[3] ضمانت او کفالت وکړ، نو دا کار درست دی.

---

[1] - المبسوط ج 10 ص 20، تألیف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ) خپرونکې اداره: دار المعرفة – بیروت، ب.ط، د خپریدو کال: 1414هـ - 1993م. د مبسوط عبارت داسې دی: «فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي بَيْتِ الْمَالِ مَالٌ وَمَسَّتْ الْحَاجَةُ إلَى تَجْهِيزِ الْجَيْشِ لِيَذُبُّوا عَنْ الْمُسْلِمِينَ فَلَهُ أَنْ يَحْكُمَ عَلَى النَّاسِ بِقَدْرِ مَا يَحْتَاجُ إلَيْهِ لِذَلِكَ لِأَنَّهُ مَأْمُورٌ بِالنَّظَرِ لِلْمُسْلِمِينَ وَإِنْ لَمْ يُجَهِّزْ الْجَيْشَ لِلدَّفْعِ ظَهَرَ الْمُشْرِكُونَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَيَأْخُذُونَ الْمَالَ وَالذَّرَارِيَ وَالنُّفُوسَ فَمِنْ حُسْنِ التَّدْبِيرِ أَنْ يَتَحَكَّمَ عَلَى أَرْبَابِ الْأَمْوَالِ بِقَدْرِ مَا يَحْتَاجُ إلَيْهِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ لِيَأْمَنُوا فِيمَا سِوَى ذَلِكَ وَهُوَ الْمُرَادُ بِمَا ذَكَرَ بَعْدَهُ عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ مُعَاوِيَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ضَرَبَ بَعْثًا عَلَى أَهْلِ الْكُوفَةِ فَرَفَعَ عَنْ جَرِيرٍ وَعَنْ وَلَدِهِ وَقَالَ جَرِيرٌ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -: لَا نَقْبَلُ ذَلِكَ وَلَكِنْ نَجْعَلُ أَمْوَالَنَا لِلْغَازِي وَمَعْنَى ضَرْبِ الْبَعْثِ التَّحَكُّمُ عَلَيْهِمْ فِي أَمْوَالِهِمْ بِقَدْرِ الْحَاجَةِ لِتَجْهِيزِ الْجَيْشِ فَكَأَنَّهُ مَنَّ عَلَى جَرِيرٍ وَوَلَدِهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - بِأَنْ رَفَعَ ذَلِكَ عَنْهُمْ فَقَدْ كَانَ مُوَقَّرًا فِيهِمْ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُوَقِّرُهُ حَتَّى قَالَ جَرِيرٌ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -: مَا نَظَرَ إلَيَّ إلَّا تَبَسَّمَ وَلَوْ فِي صَلَاتِهِ لَكِنْ لَمْ يَقْبَلْ جَرِيرٌ هَذِهِ الْمِنَّةَ مِنْهُ لِعِلْمِهِ أَنَّ فِي الْجِهَادِ بِالْمَالِ مَعْنَى الثَّوَابِ وَاسْتِحْقَاقُ الْمُؤْمِنِ التَّوْقِيرَ بِكَوْنِهِ مُسْتَبِقًا إلَى الْخَيْرَاتِ وَالطَّاعَاتِ وَلَكِنْ قَالَ: لَا أُعْطِي الْمَالَ إلَيْك بَلْ أَدْفَعُ بِنَفْسِي إلَى مَنْ أَخْتَارُهُ مِنْ الْغُزَاةِ لِيَتَبَيَّنَ بِهِ أَنَّهُ غَيْرُ مُجْبَرٍ عَلَى مَا يُعْطِي».

[2] - الهداية في شرح بداية المبتدي (3/ 95) تألیف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (المتوفى: 593هـ)، تحقيق: طلال يوسف، خپرونکې اداره: دار احیاء التراث العربي - بیروت – لبنان، ب. ت.

[3] - شرح فتح القدیر ج 7 ص 222، تالیف: كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي (ت 681هـ) خپرونکې اداره: دار الفکر، بیروت، لبنان.

[4] - شرح فتح القدیر ج 5 ص 443 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

لنډه دا چې اضطراري ماليه د حنفي فقهاوو له نظره درسته ده، خو د خپلو شرطونو سره، چې تر ټولو بنسټيز شرط يې دا دی چې په بيت المال کې هيڅ مال شتون ونه لري او هغه به واقعي اړتيا او ضرورت وي، د حق لپاره به ترې استفاده کېږي او د عامې ګټې لپاره به ترې استفاده کېږي او په دايمي شکل به نه وي بلکې د اضطرار په حالت کې به وي، بيا وروسته څه فقهاوو د حاجياتو څه حالتونه هم د ضرورت پورې ملحق کړي دي.

او د دې تصريح هم کوي چې کوم ظالمانه ټېکسونه (ماليات) چې د حاکمانو له لورې اخيستل کېږي د هغوی نه ورکول او له هغوی څخه تېرب او ځان بچ کول اړين او ضروري دي، ابن عابدين په دې اړه د فقهاوو څخه نقل کوي چې وايي: «فَإِنَّ أَكْثَرَ النَّوَائِبِ فِي زَمَانِنَا بِطَرِيقِ الظُّلْمِ فَمَنْ تَمَكَّنَ مِنْ دَفْعِ الظُّلْمِ عَنْ نَفْسِهِ فَذَلِكَ خَيْرٌ لَهُ». زموږ په زمانه کې اکثره ټېکسونه او ماليات په ظلم اخيستل کېږي، نو څوک چې د ځان څخه ظلم دفع کولی شي (نو دفع دې يې کړي) ځکه دا ورته غوره دی. بيا وروسته وايي: د کوم شي چې اخيستل حرام وي د هغه ورکول هم حرام دي، (لکه په اشباه کې چې راغلي) خو د ضرورت په حالت کې، که ظالم په هر حال د چا مال اخيسته، نو څوک چې د خپل مال څخه ظلم نه شي دفع کولی هغه به د مال په ورکولو ګناهکار نه وي، خو که څوک د دفع کولو توان ولري او بيا يې هم ورکوي نو دا د دې په ورکولو ګناهکار دی، ځکه دا په خپله خوښه په ظلم باندې د ظالم سره مرسته کوي[4].

بله کومه قضيه چې د حنفي فقهاوو سره مطرح ده هغه په دې اړه د حاکمانو او حکومتونو بې تفاوتي ده، ځکه په هر وخت او هره زمانه کې دوی د مالونو د را ټولولو حرص لري، نه يې له روا لارو را ټولوي او نه يې په روا مواردو په مصرف رسوي، نو فقهاء په دې اړه په فتوی کې د ډېر احتياط څخه کار اخلي د همدې احتياط له امله د حنفي فقه په کتابونو کې وروسته له دې چې د اضطرار په حالت کې د دې مالياتو (ټېکسونو) د ورکولو فتوی ورکوي، دا ورسره وايي چې حاکمانو ته بايد عامه فتوی ور نه کړی شي، ابن عابدين د الدر المختار د متن د دې عبارت چې وايي:«دَفْعُ النَّائِبَةِ وَالظُّلْمِ عَنْ نَفْسِهِ أَوْلَى إلَّا إذَا تَحَمَّلَ حِصَّتَهُ بَاقِيهِمْ وَتَصِحُّ الْكَفَالَةُ بِهَا وَيُؤَجَّرُ مَنْ قَامَ بِتَوْزِيعِهَا بِالْعَدْلِ وَإِنْ كَانَ الْأَخْذُ بَاطِلًا وَهَذَا يُعْرَفُ وَلَا يُعَرَّفُ كَفًّا لِمَادَّةِ الظُّلْمِ».

د ټېکس او ظلم څخه د ځان څخه بچ کول بهتر دي، خو که د هغه برخه بل څوک ورکړي بيا اشکال نه لري، د ټېکس ضمانت هم جواز لري او څوک چې د ټېکس څخه را ټول شوی مال په انصاف سره توزيع کړي هغه ته اجر شته، سره له دې چې اخيستل او را ټولول يې ظلم دی، په دې حکم ځان پوه کول په کار دي، خو نشرول يې درست نه دي، تر څو په دې توګه د ظلم څخه مخنيوی وشي.

ابن عابدين وايي: «(قَوْلُهُ: وَهَذَا يُعْرَفُ إلَخْ) الْمُشَارُ إلَيْهِ غَيْرُ مَذْكُورٍ فِي كَلَامِهِ وَأَصْلُهُ فِي الْقُنْيَةِ حَيْثُ قَالَ وَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَلْخِيّ مَا يضربه السُّلْطَانُ عَلَى الرَّعِيَّةِ مَصْلَحَةً لَهُمْ يَصِيرُ دَيْنًا وَاجِبًا وَحَقًّا مُسْتَحَقًّا كَالْخَرَاجِ، وَقَالَ مَشَايِخُنَا وَكُلُّ مَا يَضْرِبُهُ الْإِمَامُ عَلَيْهِمْ لِمَصْلَحَةٍ لَهُمْ فَالْجَوَابُ هَكَذَا حَتَّى أُجْرَةُ الْحَرَّاسِينَ لِحِفْظِ الطَّرِيقِ وَاللُّصُوصِ وَنَصْبِ الدُّرُوبِ وَأَبْوَابِ السِّكَكِ وَهَذَا يُعْرَفُ وَلَا يُعْرَفُ خَوْفُ الْفِتْنَةِ ثُمَّ قَالَ: فَعَلَى هَذَا مَا يُؤْخَذُ فِي خُوَارِزْمَ مِنْ الْعَامَّةِ لِإِصْلَاحِ مُسَنَّاةِ الْجَيْحُونِ أَوْ الرُّبَضِ وَنَحْوِهِ مِنْ مَصَالِحِ الْعَامَّةِ دَيْنٌ وَاجِبٌ لَا يَجُوزُ الِامْتِنَاعُ عَنْهُ، وَلَيْسَ بِظُلْمٍ وَلَكِنْ يُعْلَمُ هَذَا الْجَوَابُ لِلْعَمَلِ بِهِ وَكَفِّ اللِّسَانِ عَنْ السُّلْطَانِ وَسُعَاتِهِ فِيهِ لَا لِلتَّشْهِيرِ حَتَّى لَا يَتَجَاسَرُوا فِي الزِّيَادَةِ عَلَى الْقَدْرِ الْمُسْتَحَقِّ اهـ. قُلْت: (القائل هو ابن عابدين) وَيَنْبَغِي تَقْيِيدُ ذَلِكَ بِمَا إذَا لَمْ يُوجَدْ فِي بَيْتِ الْمَالِ مَا يَكْفِي لِذَلِكَ»[5].

په متن کې چې کوم عبارت راغلی دی (هذا يعرف ولا يعرف) دا د هغه (چا ته چې د متن ليکوال نسبت کړی) په عبارت کې نشته، اصل عبارت په القنية (قنية المنية لترميم الغنية د مختار بن محمود الزاهدي ليکنه) کې دی، هغه وايي: ابو جعفر بلخي[6] ويلي دي چې کومه ماليه چې پادشاه په رعيت باندې وضع کوي، د هغوی د مصلحت لپاره دا په هغوی قرض ګرځي او د خراج په څېر يو مستحق حق ګرځي، زموږ مشايخو ويلي: هر څه چې امام په خلکو د هغوی د مصلحت لپاره وضع کوي نو د هغې ځواب هم همداسې دی (يعنې لازم او اړين دی)، تر دې چې د لارې د ساتلو او د غلو څخه د حفاظت لپاره د څوکيدارانو اجرت، د لارو جوړولو او د کوڅو د دروازو د لګولو مصارف دا ټول لازم ګرځي، په دې باندې بايد فقهاء ځان پوه کړي خو د فتنې (چې حاکمان به ترې ناروا استفاده وکړي) د رامنځته کېدو له امله يې نشرول درست نه دي، نو پر دې بنسټ په خوارزم کې چې د عامو خلکو څخه د آمو سيند د غاړو د پخولو او د حيواناتو د پنډغالو د جوړولو او داسې نورو مصالحو لپاره چې کوم مال اخيستل کېږي هغه د خلکو په ذمه واجب ګرځي، د هغه څخه سرغړونه جايز نه ده او نه دا ظلم شمېرل کېږي، خو په دې فتوی باندې خلک بايد د دې لپاره پوه کړی

---

[1] - د بېلګې په توګه وګورئ: الاختيار لتعليل المختار ج ٢ ص ١٧٢، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تحقيق: الشيخ محمود أبو دقيقة (من علماء الحنفية ومدرس بكلية أصول الدين سابقا)، خپرونکی اداره: مطبعة الحلبي - القاهرة (وصورتها دار الكتب العلمية - بيروت، وغيرها) د خپرېدو کال: 1356 هـ - 1937 م. او البحر الرائق شرح كنز الدقائق ومنحة الخالق وتكملة الطوري (6/ 259) د البحر الرائق مؤلف: زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (المتوفى: 970هـ) د منحة الخالق مؤلف: ابن عابدين شامي، او د تکملې مؤلف: محمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري (ت بعد 1138 هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتاب الإسلامي، دويم چاپ، ب.ت.

[2] - الجامع الصغير وشرحه النافع الكبير لمن يطالع الجامع الصغير (ص: 379) جامع الصغير د امام أبو عبد الله محمد بن الحسن الشيباني (المتوفى: 189هـ) ليکنه ده، او شرحه د مولانا محمد عبد الحي بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي، أبو الحسنات (المتوفى: 1304هـ) ده، خپرونکې اداره: عالم الكتب – بيروت، لومړی چاپ، کال: 1406هـ.

[3] - د دې په تعريف کې د فقهاو ترمنځ اختلاف دی، يو شمېر وايي چې له دې څخه مراد همدا ټيکس دی او دا روايت درست نه دی بلکې دا د «أو قسمته» په روايت درست دی، نور وايي: چې د نائبة او قسمة ترمنځ تفاوت دا دی چې نائبة اضطراري غير راتب ټيکس ته ويل کېږي، او قسمة راتب او دايمي ټېکس ته ويل کېږي، نور وايي چې له دې څخه مراد دا دی چې يو شی د دوو تنو ترمنځ مشاع مشترک و، هغوی تقسيم کړ، هغه د يو برخه چې د بل سره پاتې شوه د هغه ضمانت درست دی، د قسمة د ټېکس (ماليې) سره کوم تړاو نشته.

[4] - د دې تفصيلاتو لپاره وګورئ: رد المحتار على الدر المختار ج 2 ص 336، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[5] - رد المحتار على الدر المختار ج 2 ص٣٣٦ -337، ابن عابدين، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

[6] - دا کوم معروف فقيه نه دی، د حنفي فقهاوو په تراجمو کې يوازې او يوازې په همدې مسأله پېژندل کېږي، په بل هيڅ کوم کتاب کې ترې کوم قول نه دی نقل شوی، له دې امله د مصلحت له امله داسې عامه فتوی چې د فردي ملکيت اړوند ټول نصوص ناليدلي نيسي درست کار نه دی او نه د اعتماد وړ فتوی ښکاري. د بېلګې په توګه عبد القادر بن أبي الوفاء محمد بن أبي الوفاء القرشي أبو محمد (٦٩٦ه – ٧٧٥ه) الجواهر المضية في طبقات الحنفية ج 2 ص 247، مير محمد کتب خانه، کراچی، پاکستان کې وايي: «أبو جعفر البلخي ذكر عنه فى القنية فى مسئلة ما يضرب السلطان على الرعية مصلحة لهم يصير دينا واجبا وحقا مستحقا كالخراج» همدا خبره د طبقاتو ټولو مؤلفينو هم ياده کړې او نور يې هيڅ هم نه دي اضافه کړي، له دې څخه څرګندېږي چې دا يو غير معروف شخص دی. له دې امله په داسې مطلقه فتوی يې اعتماد نه شي کېدلی.

شي چې عمل پرې وکړي او د پادشاه او د دې مال د راټولولو لپاره د ټاکلو خلکو په اړه د خلکو د خولو د بندلو لپاره په دې حکم پوهېدل اړين دي، خو دا فتوی بايد نشر نه کړی شي تر څو دوی (حاکم او د هغه استازي) د استحقاق له اندازې څخه زيات مال د خلکو څخه را ټول نه کړي.

له دې امله چې ابن عابدين د داسې عامې فتوی سره موافق نه دی، نو تبصره يې دا ده چې داسې عامه فتوی ورکول درست نـه دي، بلکې هغـه شرط بايـد پـه کـې حتما اضافه کړی شي چې نورو فقهاوو زيات کړی دی او هغه دا چې دا کار هغه وخت روا گرځي چې په بيت المال کې د دې لپاره کافي مال شتون ونلري.

دا ډول عامه فتوی چې د ابو جعفر بلخي څخه په القنية کې نقل شوی ده، زموږ فقهاوو نه ده ورکړې، ځکه دا د خلکو په ملکيتونو باندې د تجاوز لپـاره لار پرانيـزي او دا کار روا ځکه نه دی چې له دې سره د دين د ضرورياتو څخه يو چې حفظ مال دی د گواښ سره مخ کېږي، له بل پلوه دا کـوم پېژنـدل شـوی فقيـه هـم نـه دی چې پـه داسې عامه فتوا يې اعتماد وکړی شي.

د مالکيانو نظر

د امام مالک رحمه الله د مذهب يو اصل د مصالح مرسله څخه استدلال دی، له دې اصل له امله او د سد الذرائع د اصل له امله د ډېرې پراختيا لرونکی مـذهب دی، د مصالح مرسله څخه په استدلال د مالکي مذهب مقاصدي فقيه امام شاطبي د اضطراري ماليې (ټېکس) قايل دی، هغه وايي: کله چې موږ د يو مطاع امـام وجـود ومنـو (يعني په شرعي توگه يې دا منصب ترلاسه کړی وي) او هغه د سرحدونو د بندولو او د ډېر پراخه هېواد د ساتنې لپاره د لښکر زياتولو تـه اړ وي او پـه بيـت المـال (بوديجه) کې هيڅ هم شتون ونه لري او د لښکر مصارف دومره لوړ شي چې هغه ورته بسنه ونه کړي، نو امام (چې عادل وي) ته دا حق شـته چـې پـه شـتمنو بانـدې دومـره مـال (د ټېکس په توگه) وټاکي چې د وخت د اړتيا لپاره يې کافي گڼې او دا تر هغه وخته پورې چې په بيت المال کې مال پيدا شي، دا بيا د امام خوښـه ده چـې دا مـال پـه غلـو، دانو، مېوو او داسې نورو باندې وټاکي، تر څو په ټولو باندې وټاکل شي او د ټاکلو خلکو څخه وا نه اخيستل شي ځکه په دې صورت کې بيا د دې ټاکلو خلکو په زړونو کـې د ظلم او وحشت احساس را ولاړېږي او که په غلو دانو او مېوو باندې يې وټاکي، نو د ډېر شي څخه به لږ اخيستل کېږي، نه به په چا تېـری راځـي او هـدف بـه هـم ترلاسـه کېږي.

له دې وروسته بيا امام شاطبي د دې د جواز اړتيا څېړي او وايي چې دلته خو مصلت بالکل څرگند دی او هغـه دا چـې د امـام تـوان، عـزت او احـترام د همـدې نظـام پورې تړلی دی، که دا نه وي نو بيا هيڅ هم نه پاتې کېږي او بيا په خلکو داسې مصيبتونه را تللی شي چې د دفع کولو لپاره د خپل ټول مال قربانول هم کـم گڼـي دا خـو لا لږ مال دی[1].

سره له دې چې د امام مالک رحمه الله مذهب د مرسله مصالحو مذهب دی، خو د پخوانيو مالکي فقهاوو پـه کتـابونو کـې پـه دې اړه ډېـر بحـث نـه دی شـوی، يـوازې د کافرانو په بند کې د بنديانو د خلاصولو لپاره د ټېکس د وضع کولو خبره شوې ده، په دې اړه امام قرطبي مالکي وايي: «وَاتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّهُ إِذَا نَزَلَتْ بِالْمُسْلِمِينَ حَاجَةٌ بَعْدَ أَدَاءِ الزَّكَاةِ فَإِنَّهُ يَجِبُ صَرْفُ الْمَالِ إِلَيْهَا. قَالَ مَالِكٌ رحمه الله: يَجِبُ عَلَى النَّاسِ فِدَاءُ أَسْرَاهُمْ وَإِنِ اسْتَغْرَقَ ذَلِكَ أَمْوَالَهُمْ. وَهَذَا إِجْمَاعٌ أَيْضًا»[2].

علماء په دې اتفاق لري چې کله په مسلمانانو د زکات د اداء کولو نه وروسته يو مصيبت را پرېوځي (او زکات ورته کفايت ونکړي) نو د دې مصيبت د دفـع کولـو لپـاره مال خرڅول واجب دي، امام مالک رحمه الله وايي: په مسلمانانو باندې د خپلو بنديانو د را خلاصولو لپاره فديه ورکول واجب دي، کـه پـه دې کـې يـې ټـول مـال هـم پـه مصرف ورسېږي. دا هم اجماعي مسأله ده.

همدا خبره ابوبکر بن العربي د قرطبي څخه دمخه کړی ده، هغه وايي: «نحن وإن قلنا إنه ليس في المال حق سوى الزكاة فإنما ذلك ابتـداء فأمـا العـوارض والطـوارئ فقَد تتعين الحقوق في الأبدان بالنصرة للمظلومين ودفع الظالمين زائداً على الجهاد، وفي الأموال بإغناء المحتاجين وفكّ الأسرى مـن المسـلمين، وقـد قـال مالـك، رضي الله عنه: يجب على كافة الخلق أن يفكوا الأسرى ولو لم يبقَ لهم درهم، ولا خلاف بين الأمة في هذين الفصلين، فافهموا تنزيلهما واعلموا أوجه الخلاف فيهما»[3].

موږ سره له دې چې په دې نظر يو چې په مال کې د زکات څخه پرته بل کـوم واجـب حـق نشـته، دا خـبره د مبـديي او مسـتمر حـق پـه اړه ده او د عـارضي حـالاتو او مصيبتونو په وخت کې خو د جهاد څخه پرته نور بدني واجبات هم شته لکه د مظلومانو نصرت او د ظالمانو دفع کول او په مـال کـې هـم نـور حقـوق او واجبـات شـته لکـه محتاجو او په اضطرار کې د واقع خلکو اړتياوې پوره کول او د مسلمانو بنديانو ازادول، امام مالک رحمه الله وايي: په ټولو خلکو د مسلمانو بنديانو ازادول واجب وي ولـو کـه يو درهم هم ورته پاتې نه شي، په دې دواړو مسألو کې د امت ترمنځ اختلاف نشته، په واقعيتونو د دې احکامو تطبيق باندې ځان پوه کړئ او په دې کې چې کـوم اخـتلاف شته هغه هم زده کړئ.

د شافعي مذهبو فقهاوو نظر

په شافعي مذهب کې هم هغه فقهاء چې مقاصدي فکر لري هغوی د حکومت له لورې د اضطراري ټـېکس د وضـع کولـو پـه حـق کـې دي، پـه دې اړه امـام الحـرمين وايي: د داسې مالونو (مالياتو) ټاکل چې امام (حکومت) يې لازم گڼې اړين دي، دا بايد د (حکومت) د موجودو مصارفو او تکاليفو سره برابر وي او يا هـم ورتـه نـږدې وي او

---

[1] - الاعتصام ج 2 ص 619، تأليف: إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (ت ٧٩٠هـ)، تحقيق: سليم بن عيد الهلالي، خپرونکې اداره: دار ابن عفان، السعودية، لومړی چاپ، کال: ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، د امام شاطبي عبارت داسې دی: «إِنَّا إِذَا قَرَّرْنَا إِمَامًا مُطَاعًا مُفْتَقِرًا إِلَى تَكْثِيرِ الْجُنُودِ لِسَدِّ الثُّغُورِ وَحِمَايَةِ الْمُلْكِ الْمُتَّسِعِ الْأَقْطَارِ، وَخَلَا بَيْتُ الْمَالِ وَارْتَفَعَتْ حَاجَاتُ الْجُنْدِ إِلَى مَا لَا يَكْفِيهِمْ، فَلِلْإِمَامِ - إِذَا كَانَ عَدْلًا - أَنْ يُوَظِّفَ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ مَا يَرَاهُ كَافِيًا لَهُمْ فِي الْحَالِ، إِلَى أَنْ يَظْهَرَ مَالُ بَيْتِ الْمَالِ، ثُمَّ إِلَيْهِ النَّظَرُ فِي تَوْظِيفِ ذَلِكَ عَلَى الْغَلَّاتِ وَالثِّمَارِ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ، كَيْلَا يُؤَدِّيَ تَخْصِيصُ النَّاسِ بِهِ (إِلَى) إِيحَاشِ الْقُلُوبِ، وَذَلِكَ يَقَعُ قَلِيلًا مِنْ كَثِيرٍ بِحَيْثُ لَا يُجْحِفُ بِأَحَدٍ وَيَحْصُلُ الْغَرَضُ الْمَقْصُودُ.
وَإِنَّمَا لَمْ يُنْقَلْ مِثْلُ هَذَا عَنِ الْأَوَّلِينَ لِاتِّسَاعِ مَالِ بَيْتِ الْمَالِ فِي زَمَانِهِمْ بِخِلَافِ زَمَانِنَا، فَإِنَّ الْقَضِيَّةَ فِيهِ أَحْرَى، وَوَجْهُ الْمَصْلَحَةِ هُنَا ظَاهِرٌ، فَإِنَّهُ لَوْ لَمْ يَفْعَلِ الْإِمَامُ ذَلِكَ النِّظَامَ بَطَلَتْ شَوْكَةُ الْإِمَامِ، وَصَارَتْ دِيَارُنَا عُرْضَةً لِاسْتِيلَاءِ الْكُفَّارِ.وَإِنَّمَا نِظَامُ ذَلِكَ كُلِّهِ شَوْكَةُ الْإِمَامِ بِعَدْلِهِ، فَالَّذِينَ يَحْذَرُونَ مِنَ الدَّوَاهِي لَوِ انْقَطَعَ عَنْهُمُ الشَّوْكَةُ، يَسْتَحْقِرُونَ بِالْإِضَافَةِ إِلَيْهَا أَمْوَالَهُمْ كُلَّهَا، فَضْلًا عَنِ الْيَسِيرِ مِنْهَا. فَإِذَا عُورِضَ هَذَا الضَّرَرُ الْعَظِيمُ بِالضَّرَرِ اللَّاحِقِ لَهُمْ بِأَخْذِ الْبَعْضِ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، فَلَا يُتَمَارَى فِي تَرْجِيحِ الثَّانِي عَنِ الْأَوَّلِ. وَهُوَ مِمَّا يُعْلَمُ مِنْ مَقْصُودِ الشَّرْعِ قَبْلَ النَّظَرِ فِي الشَّوَاهِدِ».

[2] - الجامع لأحكام القرآن ج 2 ص 242، تاليف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى : 671 هـ)، تحقيق: هشام سمير البخاري، خپرونکې اداره: دار عالم الكتب، الرياض، المملكة العربية السعودية، د کال 1423 هـ/ 2003 م چاپ.

[3] - القبس في شرح موطأ مالك بن أنس ص: 462 ابوبکر بن العربي المالکي، (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

که امام (حکومت) دا مالیات (ټېکسونه) په غلو، دانو، مېوو او بېلابېلو ګټو او د اړتیا څخه په اضافي شیانو باندې کېږدي او له ډېر څخه لږ واخلي نو خلکو ته بـه یـې تحمـل اسان وي او د اسلام (اسلامي حکومت) وسایل او مال به پرېږ زیات شي، لښکر به یې پرېږ قوي شي، د حکومت او پادشاهۍ بنسټونه به منظم او حـالات او ظـروف بـه یـې سم وي.

که خلک داسې حکومت ونلري چې د هغوی د مالونو (کرهنې او مالدارۍ) څخه د تېري کونکو او تجاوز کونکو ظلم او تجاوز دفـع کـړي، نـو دوی بـه د خپلـو مـالونو د ساتلو لپاره د هغه مال څخه د دېر زیات د مصرف لپاره اړ شي چې موږ ورته اشاره وکړه (چې حکومت ته باید د ټېکس په توګه ورکړی شي)[1].

د امام جویني د عبارتونو څخه داسې څرګندېږي چې د دوی نظر د هغه قطعي تحریم پر ځای چې د مال په اړه په شرعي نصوصو کې راغلی، پر ځای په هغـه ضرورت او اړتیا باندې دی چې یو نظام یې د نظام د قایم ساتلو او په درست ډول پر مخ وړلو لپاره مال تـه لـري، لـه همـدې املـه د نـورو فقهـاوو سره پـه تـوپیر د امـام الحـرمین پـه عبارتونو کې حاکم او حکومت ته په دې اړه د زیاتو اسانتیاوو د ورکولو اشارې ډېرې دي، د امام الحرمین اسـتدلال دا دی چې وایـي: د دولـت او حکومـت اړتیـاوې دایمـي دي او د بیت المال او بودیجې لپاره چې کوم موارد شتون لري هغه موقت او موسمي دي، له دې امله دا امکان نه لري چې پـه موسـمي او موقتـو مـواردو دایمـي اړتیـاوې معالجه کړی شي، خو له دې سره هم په پای کې په دې ټینګار کوي چې دا کوم شرعي او توقیفي حکم نه دی بلکې دا یو اجتهادي حکم دی چې کلیاتو ته په کتلو مـو دا نظر ورکړی دی، له دې امله کله چې بیت المال قوي شي او تر یو وخته پورې د اړتیاوو د پوره کېدو امکانات پیدا شي، نو بیا دې دا مالیـات (ټېکسـونه) لـه منځـه یـوسي او که بیا اړتیا پیدا شوه بیا دې یې وضع کړي، وایي:"فَمَهْمَا اسْتَظْهَرَ بَيْتُ الْمَالِ وَاكْتَفَى حَطَّ الْإِمَامُ مَا كَانَ يَقْتَضِيهِ وَعَفَا، فَإِنْ عَادَتْ مَخَايِلُ حَاجَةٍ أَعَادَ الْإِمَامُ مِنْهَاجَهُ". نـو هـر وخت چې بیت المال قوي شي او اړتیا یې رفع شي نو امام (حکومت) دې هغه څه به یې چې اخیستل هغه دې معاف کړی، خو که بیا اړتیا پیدا شـوه امـام (حکومـت) دې بېرته خپله تګلاره تازه کړي یعنې بیا دې پر خلکو ټېکس ولګوي.

خو د دې تر څنګ بیا وایي چې د دې معنی دا نه ده چې امام (حکومت) دې د مسلمانانو په مالونو تېری وکړي، د هغوی مالونه واخلي تر څو هغـه ذخیـره کـړی او یـا یې د حکامو د عیش او عشرت او یا هم د دولتي تحسینیاتو لپاره ترې استفاده وکړي، د مسلمانانو مالونه یوازې د اړتیا او ضرورت په وخت کې اخیستلی شي[2].

د غیاث الأمم په یو بل فصل کې په صراحت سره د اضطرار دا حالت مشخص کوي او وایي چې دا د کفارو په مقابل کې د جهاد سره تړاو لـري او د دې لپـاره یـې درې حالتونه ټاکلي دي، لومړی دا چې کفار په اسلامي خاوره هجوم راوړي، دویم هغه حالت دی چې کفارو خو هجوم نه وي راوړی خو ګواښ یـې وي او دریـم هغـه حالـت دی چې نه یې هجوم راوړی وي او نه یې وېره وي خو د هجومي جهاد لپاره نور مالونو او وسایلو ته اړتیا وي، په دې حالتونو کې وایي: "والذي أختاره قاطعـا بـه أن الإمـام یکلـف الأغنیاء من بذل فضلات الأموال ما تحصل به الکفایة والغناء، فإن إقامة الجهاد فرض علی العباد"[3].

کوم نظر چې زه په قطعي توګه غوره کوم هغه دا دی چې امام یا خلیفه شتمن په دې مکلف کولی شي چې د خپلو اړتیاوو څخه لـه اضـافه مـالونو څخـه دومـره مالونـه ورکړي چې د جهاد د اقامې لپاره کفایت وکړي، ځکه د جهاد په بندګانو فرض دی.

خو په ټوله کې د امام جویني نظر د حاکمانو له لورې د اضطراري ټېکس په اړه لږ نرم دی، د دوی له نظره او د دوی پـه اتبـاع کـې د شـاطبي لـه نظـره د اضـطرار پـه ضمن کې یو لږ حاجیات هم شامل دي، چې دا حکومتونو ته لږ خلاص لاس ورکوي او د حفظ مال مقصد په ډېره ښه توګه په کې نه رعایت کېږي.

په دې اړه بیا امام غزالي رحمه الله خپل نظر په دوو کتابونو کې وړاندې کړی دی، خلاصه نظر یې په المستصفی او تفصیلي نظر یې شفاء الغلیل کې ذکـر کـړی دی، امام غزالي د المستصفی د دویم قطب په خاتمه کې د وهمي اصولو په ضمن کې د استصلاح د اصل یادونـه کـوي او د مثـالونو پـه ضـمن کـې وایـي: کـه څـوک ووایـي: د ټېکس لګول خو د مصلحت له جملې څخه دي ایا دا کار کوم جواز لري؟ موږ د دې په جواب کې وایو: تر څو چې د حکومت او حاکم په لاس کې ډېر مالونـه شـتون ولـري نو دا کار ناروا دی، خو کله یې که په لاس کې مال نه وه او په خزانه کې هم دومره مال نه وه چې د لښکر مصارف پوره کړي او حالـت هـم داسـې وي چـې کـه لښـکر تیـت شي او هر څوک په خپل کسب وکار پسې ولاړ شي نو د دې وېره به پیدا شي چې کافران اسلامي خاورې ته را ننوځي او یا د فتنـه ګـرو لـه لـورې د فتنـې د راپورتـه کېـدلو وېره وي، نو په داسې حالاتو کې امام (حکومت) ته دا جواز لري چې د لښکر د مصرف په اندازه په شتمنو او مال دارانو ټېکس ولګوي، بیا یې خوښـه کـه دا یـې پـه ځمکـه کېښوده او که په بل څه په دې کې کوم باک او حرج نشته، ځکه موږ په دې پوهېږو چې کله دوه مفسدې او دوه ضررونـه یـو د بـل پـه مقابـل کـې واقـع شي، نـو شریعـت د دواړو مفسدو او ضررونو څخه لوی او خطرناک ضرر او مفسده دفع کوي. او دا کوم مال چې د ټېکس په توګه شتمن خلک حکومت ته په دې حالـت کـې ورکـوي دا د هغـه ګواښ په مقابل کې ډېر کم او وړوکی دی چې د یو قوي حاکم د نه شتون په حالت کې یوې سیمې ته متوجه کېدلی شي[4].

د امام غزالي د ټولو عبارتونو څخه دا په څرګنده توګه معلومېږي چې کله په واقعي توګه یو مسلمان حاکم دې ته اړ شي چې د اسلامي خاورې څخه دفاع وکړي او په بیت المال کې نورې پیسې نه وي او د نورو مدارکو څخه یې تدارک هم ممکن نه وي نو بیا د اړتیا په اندازه په موقته توګه د مالیې (ټېکس) د لګولو لپـاره ګـام پورتـه کـولی شي، خو که د حاکمانو د عیش او نوش لپاره وي نو بیا دا کار ناروا دی، ځکه دا د خلکو په انفرادي ملکیت باندې تېری او تجاوز دی چې شریعت حرام کړی دی.

---

[1] - غیاث الأمم في التیاث الظلم ص: 283، تألیف: عبد الملك بن عبد الله بن یوسف بن محمد الجویني، أبو المعالي، رکن الدین، الملقب بإمام الحرمین (۴۱۹ هـ - 478هـ)، تحقیق: الدکتور عبد العظیم الدیب، دویم چاپ، کال 1401هـ د امام جویني اغېز په امام غزالي او شاطبي باندې ښه څرګند دی، شاطبي خو یې الفاظ تکراروي.

[2] - د دې تفصیلاتو لپاره وګورئ: غیاث الأمم في التیاث الظلم دویم فصل (إذا کثرت عساکر الإسلام ولم تف موارد بیت المال بمؤنتهم) دا عنوان د کتاب په سافټ نسخه کې شتون لري په چاپي نسخه کې نشته، خو ډېر مناسب عنوان دی، ص280 – 286.

[3] - غیاث الأمم ص 257- 261، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[4] - د دې لپاره وګورئ: المستصفی من علم الأصول ج ۲ ص ۴۹۵-۴۹۶، د امام ابو حامد محمد بن محمد الغزالي (۴۵۰هـ ۵۰۵هـ)، تحقیق: حمزة بن زهیر حافظ، بدون تفاصیل الطبع، دلته د امام غزالي عبارت په لاندې ډول دی: «فَإِنْ قِيلَ : فَتَوْظِيفُ الْخَرَاجِ مِنْ الْمَصَالِحِ فَهَلْ إلَيْهِ سَبِيلٌ أَمْ لَا ؟ قُلْنَا : لَا سَبِيلَ إلَيْهِ مَعَ كَثْرَةِ الْأَمْوَالِ فِي أَيْدِي الْجُنُودِ , أَمَّا إذَا خَلَتْ الْأَيْدِي مِنْ الْأَمْوَالِ وَلَمْ يَكُنْ مِنْ مَالِ الْمَصَالِحِ مَا يَفِي بِخَرَاجَاتِ الْعَسْكَرِ وَلَوْ تَفَرَّقَ الْعَسْكَرُ وَاشْتَغَلُوا بِالْكَسْبِ لَخِيفَ دُخُولُ الْكُفَّارِ بِلَادَ الْإِسْلَامِ أَوْ خِيفَ ثَوَرَانُ الْفِتْنَةِ مِنْ أَهْلِ الْعَرَامَةِ فِي بِلَادِ الْإِسْلَامِ , فَيَجُوزُ لِلْإِمَامِ أَنْ يُوَظِّفَ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ مِقْدَارَ كِفَايَةِ الْجُنْدِ , ثُمَّ إنْ رَأَى فِي طَرِيقِ التَّوْزِيعِ التَّخْصِيصَ بِالْأَرَاضِي فَلَا حَرَجَ ; لِأَنَّا نَعْلَمُ أَنَّهُ إذَا تَعَارَضَ شَرَّانِ أَوْ ضَرَرَانِ قَصَدَ الشَّرْعُ دَفْعَ أَشَدِّ الضَّرَرَيْنِ وَأَعْظَمَ الشَّرَّيْنِ وَمَا يُؤَدِّيهِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ قَلِيلٌ بِالْإِضَافَةِ إلَى مَا يُخَاطِرُ بِهِ مِنْ نَفْسِهِ وَمَالِهِ لَوْ خَلَتْ خُطَّةُ الْإِسْلَامِ عَنْ ذِي شَوْكَةٍ يَحْفَظُ نِظَامَ الْأُمُورِ وَيَقْطَعُ مَادَّةَ الشُّرُورِ».

په دې قضيه کې د امام غزالي تاکيد پر دې دی چې که د کفارو په مقابل کې د لښکر د تيارولو اړتيا وي او يا د هېواد داخلي نظم له منځه ځي او دا اړتيا واقعي او حقيقي وي او په بيت المال کې هيڅ مبلغ شتون ونلري، نو بيا دا ټېکس اېښودل روا دي، په يو عبارت کې وايي: "فنقول أولا: توظيف الخراج - في عصرنا هذا، وكل عصر- هذا مزاجه ومنهاجه - ظلم محض لا رخصة فيه؛ فإن آحاد الجند لو استوفيت جراياتهم، ووزعت على الكافة: لكفاهم برهة من الدهر، وقدرا صالحا من الوقت. وقد تشمخوا: بتنعمهم وترفههم في العيش، وتبذيرهم في إفاضة الأموال على العمارات، ووجوه التجمل على سنن الأكاسرة؛ فكيف نقدر احتياجهم إلى توظيف خراج لإمدادهم وإرفاقهم، وكافة أغنياء الدهر فقراء بالإضافة إليهم؟"[1]. لومړی خو خبره دا ده چې زموږ په زمانه کې او په هره هغه زمانه کې چې مزاج او تګلاره يې زموږ د زمانې په څېر وي ټېکسونه لګول او ماليات اخيستل خالص ظلم دی، هيڅ ډول رخصت په کې نشته، ځکه د هر لښکري (اوس د هر چارواکي) مالونه او استحقاقات که موږ په عامو خلکو تقسيم کړو نو د هغوی د ډېر وخت مصارف پوره کولی شي، دوی د همدې د نازونو او نعمتونو د ژوند له امله او د لوړو عمارتونو د جوړولو لپاره د زياتو مالونو د مصرفولو او کسرى په څېر په جماليتاتو باندې د مصارفو له امله له نورو خلکو ځان پورته ګڼي، په داسې حال کې څرنګه دا امکان لري چې موږ ګومان وکړو چې دوی سره د مرستې او په دوی باندې د آسانتيا راوستلو لپاره د ماليې لګولو اړتيا ده، حال دا چې د زمانې شتمن خلک د دوی په نسبت فقيران دي!.

په دې مسأله کې د حکم بنسټ

د دې مسألې د حکم د بنسټ په اړه د فقهاوو ترمنځ د نظر تفاوت شتون لري، په عامه توګه د دې د حکم د بيان په اړه دوه تګلارې غوره کړی شوی دي:

د استصلاح يا د مصالحو پر اصل باندې تکيه

يو شمېر فقهاء چې د دې مسألې د حکم د بيانولو لپاره چې د کوم اصل څخه استفاده کېږي هغه د «مصلحت» يا د «استصلاح» اصل دی، مصلحت د اصولو د علماوو له نظره په درې ډوله ويشل کېږي:

- معتبر مصالح؛ دا هغه مصالح دي چې په شرعي نصوصو کې معتبر ګڼل شوي وي، چې دا د ټولو علماوو له نظره د اعتبار وړ دي، خو دا په حقيقت کې د مصلحت له امله حجت نه دي بلکې د هغه نصوصو له امله حجت ګڼل کېږي چې دا ډول مصالح معتبر ګڼي.
- لغوه او غير معتبر مصالح؛ دا هغه مصالح او ګټې دي چې شريعت لغو او غير معتبر ګرځولي وي، لکه د حرامو لارو څخه د مال ترلاسه کول او يا د حرامو لارو څخه استمتاع کول او داسې نور، دا د ټولو له نظره لغوه او غير معتبر مصالح دي او هيڅ ډول حجيت نه لري.
- مرسله مصالح؛ دا هغه مصالح دي چې په شريعت کې يې په اعتبار او يا عدم اعتبار باندې هيڅ دليل شتون ونلري، د دې درېم قسم په اړه د علماوو ترمنځ اختلاف دی چې دا ډول مصالح حجت دي که نه؟ د امام مالک رحمه الله په مذهب کې دې ته د حجت په سترګه کتل کېږي او نور يې حجت نه ګڼي[2].

علماء چې کله دا قضيه بحث کوي دا مسأله ورسره مطرح ده، چې دا ډول مصلحت چې له امله يې د خلکو په فردي ملکيت باندې تجاوز لازمېږي ملغی مصالح شمېرل کېږي او که مرسله مصالح ګڼل کېږي، که ملغی مصالح وي، نو بيا بايد د هيڅ چا له نظره پرې د جواز حکم ونه شي او که د مرسله مصالحو له جملې څخه وي، نو د مالکيانو له نظره خو دا قضيه حل ده، ځکه هغوی يې حجت ګڼي، خو نور بيا په څه بنسټ دې ته جواز ورکوي؟

له همدې امله کله چې امام جويني او د هغه په اتباع کې امام غزالي او بيا وروسته امام شاطبي دا قضيه بحث کوي، هغوی سره دا خبره مطرح ده چې دا د شريعت د طبيعت سره يو نا آشنا مصلحت دی، ځکه په دې کې د خلکو د ممتلکاتو او مالونو مصادره ده او دا کار په شريعت کې ناروا دی او له همدې امله د خلفای راشدينو په وخت کې داسې کوم ټېکس نه وه، دا د بادشاهت د زمانې کار دی کله چې پادشاهان ډېر اصراف کوونکي او د شريعت د طبيعت څخه منحرف شول، نو دا ډول ټېکسونه او ماليې رواج شوي، خو له دې سره سره يې بيا هم د جواز خبره کوي، ځکه چې دوی ورته د شريعت له نظره د اعتبار يو څه دلايل لټوي، وايي چې د يتيم سرپرست د هغه په مال کې د هغه د مصلحت لپاره تصرف کولی شي او شريعت دا ډول تصرف درست ګڼي او د دې سرپرست ولايت هم تام ولايت نه دی، نو چا ته چې ولايت عامه ترلاسه وي هغه هم د همدې شرعي اصل پر بنسټ د خلکو په مالونو کې د شرطونو سره سم تصرف کولی شي.

څوک چې دې قضيې ته د مصالحو له نظره ګوري په دوی کې بيا څه خلک دې ته توسعه ورکوي او څه خلک ورسره په تنګه دايره کې تعامل کوي، لکه مخکې مو چې د فقهاوو په فتواګانو کې وليدل.

د اضطرار پر اصل باندې تکيه

خو يو شمېر خلک بيا دا قضيه د مصالحو پر بنسټ نه بحث کوي او تصور يې دا دی چې دا ډول مصلحت د ملغی مصلحت له جملې څخه دی، ځکه په شريعت کې د خلکو شخصي ملکيتونه د تجاوز او تعدي څخه ساتل او د مال ساتنه د ضرورياتو له جملې څخه دي او څه چې د ضرورياتو سره په ټکر کې وي هغه هيڅکله هم شرعي مصلحت نه شي کېدلی، خو د دې سره وايي چې د اضطرار په وخت کې د يو لړ شرطونو په رعايت کولو سره د ناروا شيانو سره د مباحاتو په څېر تعامل درست دی، نو کله چې د کفارو د تيري په پايله کې د مسلمانانو نفوس، دين او ناموس د ګواښ سره مخامخ وي، نو هلته بيا د مال قربانول درست کار دی، خو په دې کې هم بايد هغه شرطونه چې علماوو ياد کړي دي رعايت شي، په غياث الأمم في التياث الظلم کتاب کې د امام جويني رحمه الله استدلال همداسې يو استدلال دی چې د جهاد د لزوم په وخت کې چې کله په بيت المال کې مال موجودنه وي، نو دا د اضطرار حالت دی، په دې حالت کې حاکم ته د شتمنو څخه د مال اخيستل روا دي، همدا راز کله حاجت هم د ضرورت قايمقام ګرځي چې جهاد بالفعل قايم نه وي، خو اړتيا يې ليدل کېږي، نو په دې حالت کې هم ورته جواز لري لکه مخکې مو چې هغه درې حالتونه د امام جويني څخه نقل کړل.

---

[1] - شفاء الغليل في بيان الشبه والمخيل ومسالك التعليل، ص 234، تأليف: أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: 505 هـ)، تحقيق: د. حمد الكبيسي، خپرونکي اداره: مطبعة الإرشاد – بغداد، لومړی چاپ، کال: 1390 هـ - 1971 م.

[2] - د دې د تفصيلاتو لپاره وګورئ: المستصفى ج ۲ ص ۴۷۸ او له هغې وروسته، د څلورم قطب خاتمه (الأصل الرابع من الأصول الموهومة: الاستصلاح). (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی).

سمه خبره څه ده؟

سمه خبره دا ده چې کله د حاکم له لورې په خلکو باندې اجباري ماليه وضع کېږي، دا ډول ماليه د اضطرار د احکامو تابع ده او دلته د موازناتو هغه قواعد د تطبيق وړ دي چې د دوو مفسدو ترمنځ موازنه کوي او کمه مفسده د لوې مفسدې د دفع کولو لپاره د تحمل وړ ګڼي، څکه دلته دوه مفسدې شتون لري:

لومړی مفسده: د خلکو په ملکيت کې تصرف او د هغوی مال د هغوی له خوښې پرته اخيستل چې دا کار شريعت حرام ګرځولی او دا يوه لويه مفسده ده.

دويمه مفسده: د کفارو برلاسي بله مفسده ده، که د شتمنو څخه د هغوی يوه اندازه مال د ماليې (ټېکس) په صورت کې وانخيستل شي، نو په اسلامي نړۍ د کفارو د غلبې او برلاسي قطعي ويره رامنځته کېږي.

نو له دې امله چې د کفارو د غلبې او برلاسي په پايله کې دين، ازادي او تر دې چې د خلکو ناموس او مال ټولو ته زيان رسېږي، نو له دې امله دا ډېره لويه مفسده ده، چې د دين ډېر ضروريات ورسره د تهديد سره مخامخ کېږي او په بل اړخ کې مال دی چې په عامه توګه د لومړې مفسدې د دفع کولو لپاره ترې کار اخيستل کېږي او د مال مصرفول خلک د هغو مفاسدو په مقابل کې ډېره وړه مفسده ګڼي چې د کفارو د غلبې په پايله کې خلک ورسره مخامخ کېدلی شي.

همدا راز د دين ټول ضروريات د اهميت له نظره په يوه سويه کې قرار نه لري، لکه د مقاصدو علماوو چې ويلي دي، په لومړۍ درجه کې د دين حفاظت دی، په دويمه درجه کې د نفس ساتنه ده او بيا د عقل او بيا وروسته ناموس او په آخر کې بيا مال راځي، له دې امله کله چې دوه ضروريات د تهديد سره مخامخ شي، نو بيا بايد د موازناتو د فقهې پر بنسټ يو ته ترجيح ورکړی شي، چې په دې حالت کې د دين او نفس ساتنې ته د مال په ساتنه ترجيح ورکړل شوې ده.

له دې امله کله چې د اضطرار حالت وي او کوم بل علاج نه وي، نو بيا د شرعي او مطاع حاکم له لورې د خلکو د مال سره د اضطرار د شرطونو په نظر کې نيولو سره د مباح مال په څېر تعامل کېدلی شي او عادل حاکم ته ترې د اړتيا په اندازه استفاده کول جواز لري.

د امام عز بن عبد السلام فتوا هم په همدې بنسټ ولاړه وه، امام ذهبي چې په کومو کلماتو دا فتوا نقل کړې ده هغه په لاندې ډول دي: "إذا طرق العدو البلاد وجب على العالم كلهم قتالهم، وجاز أن يؤخذ من الرعية ما يستعان به على جهادهم، بشرط أن لا يبقى في بيت المال شيء، وأن تبيعوا ما لكم من الحوائص والآلات، ويقتصر كل منكم على فرسه وسلاحه، ويتساووا في ذلك هم والعامة. وأما أخذ أموال العامة مع بقاء ما في أيدي الجند من الأموال والآلات الفاخرة فلا"[1].

کله چې په بغداد کې د خليفه له لورې کمال الدين بن العديم د تاتاريانو پر ضد د مرستې د غوښتنې سره راغی، نو سيف الدين قطز د هېواد مشران او مسؤولين را ټول کړل، نو عز الدين بن عبد السلام او قاضي بدر الدين سنجاري هم راغلل، (په دې وخت کې سيف الدين قطز رسمي سلطان نه و، بلکې سلطان د هغه د استاذ کوچنی زوی علي بن المعز و، چې د همدې لپاره يې عزل کړ چې په دې ستونزمن حالت کې د دولت چارې پرمخ نه شي وړلی) نو همدا وړوکی سلطان علي بن المعز الملک المنصور په دربار کې ناست و، د قطز له لورې پوښتنه دا مطرح وه چې د تاتاريانو پر ضد د جهاد لپاره د خلکو څخه اضافي مال اخيستل جواز لري که نه؟ په دې اړه ټول خلک د سلطان العلماء عز بن عبد السلام خبرې ته منتظر وو، په دې اړه د هغه د خبرو لنډيز داسې وو: کله چې دښمن په يوې خاورې باندې بريد وکړي پر ټولو باندې جهاد فرض ګرځي او د رعيت څخه د هغه مال اخيستل روا دي چې د دوی پر ضد په جهاد کې ترې کار واخيستل شي، خو په دې شرط چې په بيت المال کې هيڅ شی هم شتون ونه لري او په دې شرط چې تاسې (د مصر مملوکي اميران) خپل د شان او شوکت د ښودلو لپاره جوړ کړي لباسونه او وسايل وپلورئ او ستاسې څخه هر يو سره يوازې د هغه آس او وسله پاتې شي او دوی (اميران) او عام خلک سره برابر شي او په داسې حال کې چې د پوځ د مشرانو مالونه او ټول وسايل د هغوی سره پاتې شي، نو په داسې حالت کې د عامو خلکو څخه مال (ټېکس) اخيستل روا نه دي.

د همدې لپاره يو شمېر علماوو په دې اړه ډېر شديد او سخت دريځ درلوده، د امام نووي رحمه الله څخه هم بالکل همداسې يوه فتوا نقل شوې ده چې رکن الدين الظاهر بيبرس چې د تاتاريانو پر ضد د جهاد لپاره د خلکو څخه مال اخيستلو په اړه فتوا وغوښتله، نو امام نووي رحمه الله ورته تقريباً د عز بن عبد السلام سره په ورته الفاظو فتوا ورکړه[2].

دا چې اصل د خلکو په مالونو او ملکيتونو کې حرمت دی، خو د شرعي اړتيا او ضرورت په وخت کې د امام او حاکم لپاره ترې استفاده کېدلی شي، د هغه فتوا څخه هم ځرګندېږي چې تسولي د ابن منظور[3] څخه نقل کړې دی، هغه وايي: اصل دا دی چې پر مسلمانانو بايد د شرعي واجبو مصارفو څخه پرته نور اضافي تاوانونه وضع نشي، بايد زکات ترې وغوښتل شي او څه چې په قرآن او سنتو کې واجب کړی شوي دي لکه فيء، غنيمت، کانونه او رکاز، هغه مال چې وارث ونه لري، خو که بيت المال

---

[1] - تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام ج 48 ص 45، تأليف: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، تحقيق: د. عمر عبد السلام تدمري، خپرونکې اداره: دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، لومړی چاپ، کال: 1407هـ - 1987م

[2] - حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة ج 2 ص 105، تأليف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى : 911هـ)، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، خپرونکې اداره: دار إحياء الكتب العربية - عيسى البابي الحلبي وشركاه – مصر، لومړی چاپ، کال: 1387 هـ - 1967م. ويل کېږي چې د همدې فتوا په نتيجه کې امام نووي رحمه الله د دمشق څخه وشړل شو، خو بيا چې کله علماوو بيبرس ته وويل چې دا خو د لويو علماو او صلحاوو له جملې څخه دی، نو هغه بېرته وغوښتل چې راشي، خو امام نووي رحمه الله وويل: چې تر څو په دمشق کې بيبرس وي زه هلته نه ځم، همدا وه چې د يوې مياشتې په دننه کې بيبرس مړ شو او امام نووي رحمه الله ته دمشق ته د ورتګ شرط له منځه ولاړ.

[3] - دا أبو عمر، عثمان بن يحيى بن محمد بن منظور، القيسي، المالقي، نومېړی، امام سيوطي يې په اړه وايي: د غرناطې په تاريخ کې راځي: هغه د علم او عقل لپاره په يوې مشهورې او آبادې کورنۍ کې پيدا شوی و، د خپلې سيمې د علماوو د مشرانو څخه و، ډېر مفيد استاذ و، د اجتهاد، استدلال او تحقيق خاوند او ذهين انسان و، د «بلش» او «مالقة» قاضي تير شوی، د تأليفاتو څخه يې «بغية المباحث فى معرفة الموارث» او «اللمع الجدلية في كيفية التحدث فى علم العربية»، په مالقه (اندلس) کې په کال ۷۳۵هـ کې وفات شو. د ژوند د حالاتو لپاره يې وګورئ: بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، ج ۲ ص ۱۳۶-۱۳۷، تاليف: جلال الدين عبد الرحمن السيوطي (سنة الولادة 849هـ/ سنة الوفاة 911هـ) تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار الفكر، دويم چاپ، کال ۱۳۹۹هـ ۱۹۷۹م. الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب، ص ۱۹۲، المؤلف: إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، برهان الدين اليعمري (المتوفى: 799هـ)، تحقيق اوتعليق: الدكتور محمد الأحمدي أبو النور، خپرونکې اداره: دار التراث للطبع والنشر، القاهرة، مصر. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون ج ۲ ص ۱۵۶۱، المؤلف: مصطفى بن عبد الله كاتب جلبي القسطنطيني المشهور باسم حاجي خليفة أو الحاج خليفة (المتوفى: 1067هـ) الناشر: مكتبة المثنى - بغداد (وصورتها عدة دور لبنانية، بنفس ترقيم صفحاتها، مثل: دار إحياء التراث العربي، ودار العلوم الحديثة، ودار الكتب العلمية)، تاريخ النشر: 1941م.

د لښکر د تنخواګانو او د جنګي سامان او جنګ لپاره د امادګۍ د مصارفو څخه عاجز شي، نو بیا ځومره چې اړتیا ده په خلکو وویشل شي او د ټیکس په توګه باید له هغوی څخه واخیستل شي او دا حکم د قرآن کریم له دې ایت څخه استنباط کېږي چې الله فرمايي: (هغه خلکو) وویل: ای ذو القرنین! یأجوج او مأجوج په ځمکه کې فساد کوونکي دي، نو ایا موږ تاسې ته یوه مالیه، خراج او ټیکس تعین نکړو؟[1]. خو دا مالیه اخیستل د څه شرطونو پرته روا نه ده:

لومړی: چې بیت المال په واقعیت کې عاجز وي او حاجت او ضرورت متعین وي (واقعا د اضطرار حالت متحقق وي).

دویم: چې کوم مال د خلکو څخه د مالیې په توګه اخیستل کېږي امام (حکومت) هغه مال په انصاف سره مصرف کړي، دا روا نه دي چې مسلمانان پرېږدي او ټول مال د ځان لپاره مختص کړي او دا هم روا نه دي چې اسراف وکړي او یا یې داسې چا ته ورکړي چې هغه یې حقدار نه وي او حقدار ته له هغه زیات ورکړي چې هغه یې حقدار دی.

دریم: چا باندې چې دا تاوان (ټیکس) اچول کېږي هغه باید د دې توان ولري، هغه باندې نه باید ظلم وشي او نه ورته ضرر متوجه کړی شي او څوک چې هیڅ هم نه لري او یا لږ مال لري هغه باندې دا تاوان (مالیه) کېښنبودل شي.

څلورم: دا چې هر وخت دا کار وشاري، کېدلی شي حالت داسې بدل شوی وي چې بیت المال په ځان بسیا شوی وي او په بیت المال کې د موجود مال څخه زیات مال ته اړتیا نه وي پاتې[2].

په کوم ځای کې چې ابو العباس الونشریسي دا فتوا نقل کړې، هلته یې لیکلي دي چې د ابن منظور د فتوا لاندې د یو عالم چې محمد المواق نومېږي تصدیق هم شتون لري[3].

ابن خلکان نقل کړی چې کله د موحدینو ستر حاکم یوسف بن تاشفین په اندلس کې د جهاد لپاره مال ته اړ شو، نو ښلابېلو ولایتونو ته یې په دې اړه مکتوبونه ولېږل چې د علماوو نظر واخلي، یو مکتوب یې (المرية)[4]ته هم ورسېده او په هغه کې لیکلي وو چې د علماوو یو جماعت ورته د حضرت عمر رضي الله عنه په اقتداء کې د خلکو څخه د مال د راټولول (ټیکس اخیستلو) فتوا ورکړې ده، ځکه حضرت عمر رضي الله عنه هم دا کار کړی و، دا مکتوب د (المرية) خلکو د هغه ځای قاضي چې ډېر دیندار او متقي انسان و او ابو عبد الله محمد بن یحیی الفراء نومېده وروړ، نو هغه یوسف بن تاشفین ته ولیکل: اما بعد؛ امیر المؤمنین چې د کومې مرستې غوښتنه کړې او د هغه په ځواب کې زما تاخیر او دا چې ابو الولید باجي او په (العدوة) او اندلس کې ټولو فقهاوو ورته د دې (مال) د مطالبې فتوا ورکړې او دا یې ویلي چې حضرت عمر رضي الله عنه همداسې د خلکو څخه غوښتنه کړې وه، نو حضرت عمر رضي الله عنه د پیغمبر صحابي او هغه سره په یو ځای کې دفن دی او په عدالت کې یې هم هیڅ شک نه شي کېدلی او تاسې (امیر المؤمنینه) نه خو د پیغمبر صحابي یې، نه یې وزیر او مشاور یې او نه داسې څوک یې چې په عدالت کې یې شک نشي۔ کېدلی، نو که فقهاوو په عدل او انصاف کې د حضرت عمر حیثیت درکړی وي، نو الله به د هغوی څخه پوښتنه وکړي او ورسره به حساب هم وکړي.

او حضرت عمر رضي الله عنه د (ټیکس/ اضافي مال) غوښتنه تر هغه نه وه کړې تر دې چې مسجد نبوي ته داخل شو او هلته یې قسم وخوړ چې د هغه سره د بیت المال یو درهم هم نشته چې په مجاهدینو یې مصرف کړي، نو ته هم باید په خپل ځای کې د علماوو په شتون کې جامع مسجد ته ولاړ شې او قسم وخورې چې تاسې سره یو درهم هم نشته او نه په بیت المال کې یو درهم شتون لري، نو بیا به ته د دې مال غوښتنه کولی شې[5].

د اضطراري مالیې لپاره شرطونه

د دې ټولو علماوو د تصریحاتو څخه دا معلومېږي چې درسته خبره همدا ده چې دا دولت (مالیه) اضطراري مالیه او ټیکس و او یوازې د اضطرار په حالت کې علماوو د اضطرار د قاعدې سره سم (چې مخکې یې یادونه وشوه) د دې اجازه ورکړې وه، دا داسې کوم دایمي او مستمر حالت نه دی، دا حالت که اوس هم رامنځته شي د علماوو دا فتوا پر خپل ځای درسته او صحیح ده، خو د عادي ټیکسونو او مالیاتو لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی چې حکومت یې په مستمر ډول د خلکو څخه اخلي، ځکه هغه شرطونه چې د دې اضطراري ټیکس د جواز لپاره علماوو ټاکلي دي هغه په دې عادي مالیاتو (ټیکسونو) کې شتون نه لري او نه دا عادي مالیات (ټیکسونه) د اضطرار د حالت د معالجې لپاره اخیستل کېږي او یا داسې کوم حاجت علماوو مشخص کړی چې د ضرورت قایمقام وګرځي او د خلکو په مالونو کې دې د هغوی له خوښې پرته د تصرف د جواز لامل شي.

---

[1] - له دې ایت څخه استدلال هم عجیب دی، ځکه دلته ذو القرنین د خلکو مالونه په زور نه اخلي بلکې خلک پخپله خوښه ورته د مال پشنهاد کوي او هغه یې ترې نه قبلوي.

[2] - أجوبة التسولي عن مسائل الأمير عبد القادر في الجهاد ص 288، تأليف: علي بن عبد السلام بن علي، أبو الحسن التُّسُولي المالكي (المتوفى: 1258هـ)، تحقيق: عبد اللطيف أحمد الشيخ محمد صالح، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، کال: 1996م. د تسولي عبارت په لاندې ډول دی: «" الأصل: أن لا يطالب المسلمون بمغارم غير واجبة بالشرع، وإنما يطالبون بالزكاة، وما أوجبه القرآن والسنّة، كالفيء، والركاز، و إرث من ورثه بيت (المال)، لكن إذا عجز بيت المال عن أرزاق الجند، وما يحتاج إليه من آلة حرب وعدّة، فيوزع على الناس ما يحتاج إليه من ذلك، ويستنبط هذا الحكم، من قوله تعالى: { قَالُوا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا ...} [الكهف: 94]. لكن لا يجوز ذلك إلاّ بشروط:

أحدها: أن يعجز بيت المال، وتتعيّن الحاجة.

وثانيها: أن يصرفه الإمام بالعدل، فلا يجوز: أن يستأثر به دون المسلمين، ولا ينفقه في سرف، ولا يعطي من لا يستحق، ولا أكثر ممّا يستحق.

وثالثها: أن يكون المغرم على من كان قادراً من غير ضرر ولا إجحاف، ومن لا شيء له أو له شيء قليل لا يغرم شيئاً.

ورابعها: أن يتفقّدها في كل وقت، فربما جاء وقت لا يفتقر فيه لزيادة على ما في بيت المال)"»

[3] - وګورئ: المعيار المعرب والجامع المغرب عن فتاوى أهل إفريقي/ والأندلس والمغرب ج 11 ص 129، تأليف: أبو العباس أحمد بن يحيى الونشريسي (ت 914هـ) چاپوونکې اداره: د المغرب د اوقافو او شؤون اسلامي وزارت، کال ۱۴۰۱هـ ۱۹۸۱م. دا کتاب بیا نشر او علمي تحقیق ته اړتیا لري، بې شمېره طباعتي غلطۍ په کې دي، تر څو یې نص تصحیح نه شي د درستې استفادې وړ نه دی، ځکه چا بې له اهتمام څخه چاپ کړی دی.

[4] - المرية د میم په فتحې او یا مشدده ده، د اندلس د «البيرة» سیمې یو ولایت دی.

[5] - وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان ج 7 ص 118-119، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان (608هـ 681هـ) تحقيق: إحسان عباس، چاپوونکې اداره: دار صادر بیروت، ب. ت.

څه شرطونه چې د ابن منظور په عبارت کې مخکې یاد شول دلته یې بیا ټول د دې لپاره ذکر کوم چې څوک د دې اضطراري ټیکس څخه د عادي ټیکس د جواز لپاره استدلال ونه کړي، ځکه د فتوا شرط دا دی چې باید د ټولو شرطونو سره واخیستل شي، که څوک شرطونه پریږدي او فتوا اخلي دا ناروا کار کوي، دا شرطونه په لاندې ډول دي:

لومړی شرط: د مشروع او عادل حاکم شتون

د شرعي عادل حاکم شتون د دې لپاره اړین دی چې ټول هغه تصرفات چې حاکم یې کوي او کومو ته چې په فقهي قواعدو کې اشاره شوې ده له هغوی څخه شرعي حاکم مراد دی، هغه حاکم چې شرعاً یې حکومت منعقد ګڼل کېږي، د دې شرط یادونه د امام جویني، امام غزالي او امام شاطبي او نورو په فتواګانو کې شوې ده.

فقهي قاعده وایي: "لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلا سبب شرعي"[1]. د چا په مال کې د شرعي سبب څخه پرته د هیچا لپاره تصرف جایز نه دی. ورسره بله قاعده دا ده چې وایي: "لا يصح التصرف في ملك الغير إلا بولاية شرعية، أو نيابة عرفية"[2]. د بل چا په مال کې د شرعي یا عرفي ولایت څخه پرته تصرف صحیح نه دی. همدا راز هغه ټولې قاعدې چې د امام د تصرف په اړه راغلي دي او د السياسة الشرعية قواعد بلل کېږي، لکه " تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة"[3] په دې ټولو کې د امام څخه مراد شرعي امام دی او شرعي امام هغه دی چې د عقد له لارې او په شرعي طریقه د امامت مقام ته رسېدلی وي.

نو د شرعي حاکم تر ټولو بنسټیز شرط دا دی چې په خلکو باندې به په زور نه وي مسلط، بلکې د خلکو په خوښه او د مسلمانانو ترمنځ د مشورې په پایله کې به دې منصب ته رسېدلی وي، د دې تر څنګ باید هغه ټولې ځانګړتیاوې ولري چې علماوو د دې منصب لپاره ذکر کړي، دي، په نورو ځانګړتیاوو کې ډېر اختلاف نشته، ځکه مسلمان، پرهېزګاره، عاقل، بالغ، مذکر، د دې منصب په غوښتنو پوهه (د اجتهاد شرط د علماوو په تصریح اوس ساقط دی) د حواسو له پلوه سالم هغه شرطونه دي چې تقریباً ټول پرې اتفاق لري.

خو د خلکو په خوښه دې منصب ته رسېدل هغه قضیه ده چې اسلام ورته ډېر بنسټیز اهمیت ورکوي، خو له بده مرغه څوک د اسلام دا بنسټیز اصل په نظر کې نه نیسي، د شوراییت اړوند ټول نصوص د دې لپاره دلیل دي، همدا راز هغه زیات احادیث چې د مسلمانانو له مشورې پرته د حاکم ټاکل ناروا ګڼي ټول په دې دلالت کوي[4].

د دې تر څنګ اوس علماء په دې اتفاق لري چې په اسلامي هېوادونو کې د موجودو حاکمانو څخه هیڅ یو هم د مسلمانانو د امام او خلیفه حکم نه لري، بلکې اوس باید د هغه سیمې د خلکو په مشوره لنډمهاله اداره جوړه کړی شي او کله چې اسلامي خلافت رامنځته شي بیا دې ورسره یو ځای شي.

لنډه دا چې حاکم که رسمي امام او خلیفه وي او که په اوسنی زمانه کې د هېوادونو مشران وي ټول هغه وخت اضطراري مالیه له خلکو څخه اخیستلی شي چې مشروعیت ولري او د خلکو په مشوره دې منصب ته رسېدلی وي او خلکو یې په ټاکنه کې ګډون لرلالی وي.

د دې ترڅنګ دا شرط هم ډېر اړین دی چې حاکم به د اهلیت خاوند وي، لکه څرنګه چې د یو مسلمان حاکم مسؤولیتونه له یوې زمانې څخه بلې زمانې ته بدلون مومي، ځکه د هرې زمانې خپلې غوښتنې وي، نو د ارزښتونو تر څنګ باید د دې منصب اړونده مسؤولیتونو باندې پوه وي او په ورته وخت کې د دې مسؤولیتونو د سرته رسولو توان هم ولري.

د عدالت شرط علماوو ځکه ایښی دی چې دا مالیات (ټیکسونه) په ظالمانه توګه وانه اخلي، کله چې حاکم عادل وي بیا به په ظلم د چا مال نه اخلي.

دویم شرط: د اضطراري مالیې د لګولو لپاره باید د اضطرار شرط رامنځته شي

د دې شرط معنی دا ده چې حکومت باید واقعي اړتیا ولري، چې د دې اړتیاوو مثالونه د امام جویني، امام غزالي، شاطبي او نورو فقهاوو په اقوالو کې مخکې ذکر شول، چې د کفارو یرغل او برید دفع کول ور په غاړه وي او یا د مسلمانانو څخه کوم لوی ګواښ دفع کول ورته په مخ کې وي چې که هغه دفع نه شي، نو مسلمانان به ضروریات له لاسه ورکړي، که داسې حالت نه وي بیا اضطراري مالیه نه شي اخیستلی، دا درسته خبره ده چې فقهاوو کله حاجیات هم د ضروریاتو قایمقام ګرځولي دي، په دې معنی چې که کله حاجیات هم له لاسه ورکول کېږي هلته هم د حرامو ارتکاب جواز لري، لکه د ضروریاتو د ضایع کېدو په صورت کې، خو دا هم مطلق نه دی بلکې د دې لپاره هم اجتهاد ته اړتیا ده، له همدې امله په وروسته یو شرط کې دا راځي چې باید دا د اهل شورا په مشوره تشخیص شي چې دا حاجت د ضرورت قایمقام دی که نه؟.

همدا راز په دې کې علماوو دا هم په نظر کې نیولې ده چې باید په بیت المال کې هیڅ ډول مال شتون ونه لري، ځکه که په بیت المال کې مال شتون ولري بیا د اضطرار حالت نه رامنځته کېږي.

دا شرط علماوو له دې امله ایښی دی چې د حکومت او حاکم لپاره اصلاً د ولس او عامو خلکو په مال کې تصرف او مداخله ناروا ده، لکه مخکې مو چې په تفصیل سره د شرعي نصوصو په رڼا کې ولوستل، یوازې د اضطرار په حالت کې دا کار درست دی، ځکه فقهي قاعده چې د ډېرو نصوصو لنډیز دی وایي: "الضرورات تبيح المحظورات" (شرعي) ضرورتونه او اړتیاوې حرام شیان او حرام کارونه مباح ګرځوي، له همدې امله دې ته اضطراري مالیه ویل کېږي.

د دې شرط د اپښودلو بل لامل دا دی چې حاکم باید نورې ټولې لارې چارې وسنجوي، خپل مصارف راکم کړي، دا اړتیاوې او ضرورتونه له نورو لارو پوره کړي، که دا کار ممکن نه شو بیا دې د خلکو څخه د هغوی مال د اضطراري مالیې (ټیکس) په توګه واخلي، علماوو په دې ډېر ټینګار له دې امله کړی چې دا د دولتي چارواکو د

---

[1] - مجلة الأحكام العدلية قاعدة رقم: 97. مَجَلَّةُ الْأَحْكَامِ الْعَدْلِيَّةِ، د قاعدې شمېره (۹۷)، تالیف: د عثماني خلافت د علماو او فقهاو د یو کمیسیون له لورې تالیف شوی کتاب، نشرونکې اداره: نور محمد کتابخانه تجارت کتب، آرام باغ کراچي.

[2] - معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية ج 14 ص 96.

[3] - الْأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ عَلَى مَذْهَبِ أَبِيْ حَنِيْفَةَ النُّعْمَانِ ص 123، تالیف: الشَّيْخ زَيْنُ الْعَابِدِيْنَ بْنِ إِبْرَاهِيْم بْنِ نُجَيْمٍ (926-970هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية،بيروت،لبنان، د چاپ کال 1400هـ=1980م. همدا راز مجلة الأحكام العدلية د مادې شمېره: ۵۸

[4] - د دې قضیې تفصیلات دلته اوس ممکن نه دي، په یو بل بحث کې باید په دې اړه په تفصیل سره بحث وشي.

لوړو مصارفو او د حاکمانو د عیش او عشرت وسیله ونه ګرځول شي او د دې مصارفو د پوره کولو لپاره په ولس او خلکو بې ځایه فشار رانشي. او ولسونه د حکومتونو د ظلم ښکار نه شي.

دریم شرط: دا باید یو استثنایي عمل وي

د دې معنی دا ده چې دا ډول مالیه به په موقت ډول اخیستل کېږي، یوازې هغه وخت به اخیستل کېږي چې کله اضطرار رامنځته شي، ځکه همدا یې علت دی، خو کله چې د اضطرار حالت له منځه ولاړ شي بیا حکم هم لغو کېږي، ځکه قاعده دا ده چې "الحکم یدور مع علته وجودا وعدما"[1] نو کله چې د اضطرار علت له منځه ولاړ شي د مالیې د اخیستلو د جواز حکم هم ورسره له منځه ځي.

ځلورم شرط: دا اضطراري مالیه باید په عادلانه توګه واخیستل شي

د دې شرط معنی دا ده چې دا ټېکسونه او مالیات باید ډېر ظالمانه هم نه وي، داسې باید نه وي چې یو انسان پخپله د خپلو بنسټیزو اړتیاوو د پوره کولو توان نه لري او دولت ترې مالیه وغواړي، ځکه دا یو ډول صدقه ده او رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: "خَیْرُ الصَّدَقَةِ مَا کَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًی، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ"[2]. تر ټولو غوره خیرات هغه دی چې د شتمنۍ په حالت کې وشي او په خیرات کې له هغو خلکو پیل وکړه چې نفقه یې پر تا لازمه وي.

له دې امله د فقیرانو څخه یې اخیستل درست نه دي، دا خبره د امام الحرمین، امام غزالي او شاطبي په فتواګانو کې په صراحت سره یاده شوې ده، همدا راز دا مالیات باید د هر چا څخه د هغه د عایداتو په تناسب واخیستل شي، ځکه که په ولس زیات فشار راوړل شي، نو دا د هېواد اقتصاد له منځه وړي، خلک په اقتصادي فعالیتونو کې رغبت له لاسه ورکوي.

پنځم شرط: دا چې د مالیې را ټولول او مصرفول په روا او سمه توګه وي

د دې معنی دا ده چې د دې اضطراري مالیې را ټولول د دولتي چارواکو له لورې په خلکو د ظلم وسیله نشي. په داسې توګه ترې واخیستل شي چې خلک د مظلومیت احساس ونکړي، د دې لپاره د دې ډول اضطراري ټېکس د لګولو څخه د مخه د خلکو د قانع کولو پروسه باید په لاره واچول شي او دا ورته باید څرګنده کړی شي چې دا د ملت او هېواد د یو حیاتي ضرورت او اړتیا لپاره اخیستل کېږي، کله چې قناعت رامنځته شي بیا د خلکو څخه دا مال را ټولول زیاته ستونزه نه جوړوي.

همدا راز دا راټول شوی مال باید په هغه شیانو کې مصرف شي چې د څه لپاره راټول شوی دی، دا باید د دولتي چارواکو د تجملاتو وسیله نشي، دا باید مسؤولین او دولتي چارواکي په خپلو منځونو کې د کورونو د اخیستلو، نوو ماډل موټرو رانیولو او د تعیش نورو لوازماتو په اړه د مسابقې وسیله نشي. او نه هم د خپلوانو، اندیوالانو او چاپلوسانو د خوشحاله کولو او شتمن کولو وسیله وګرځول شي. بلکې یوازې په هغه څه کې مصرف شي چې شریعت یې امر کوي، په دې اړه د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت علي بن أبي طالب او نورو راشده خلیفه ګانو سیرت او تعامل د مطالعې وړ دی[3].

شپږم شرط: دا ډول مالیه باید په مشوره او د اهل شورا په توافق واخیستل شي

د دې شرط معنی دا ده چې د ټولو ټولنیزو قضیو په څېر د مالیې لګول هم مشورې او شورابیت ته اړتیا لري، ځکه همدا د الله تعالی حکم دی، د شورا په پایله کې دا باید وڅېړل شي چې ایا حکومت په واقعي توګه په اضطرار کې قرار لري او که نه؟ دا هم باید فیصله شي چې اړتیا څومره ده، ځکه د اضطراري عملونو لپاره قاعده دا ده چې "ما أبیح للضرورة یقدر بقدرها"[4]. کوم څه چې د ضرورت پر بنسټ مباح وګرځول شي، د هغه اباحت به د همدې ضرورت په اندازه وي.

بله قضیه دا ده چې که دا یوازې حکومت او تنفیذي جهت ته پرېښودل شي، نو دا به د ځان لپاره د قضاء او فیصلې کولو او د فتوا ورکولو په معنی وي چې دا کار ناروا دی، ځکه حکومت پخپله دا مال په مصرف رسوي، نو باید یو بل جهت داسې وي چې دا اړتیا وګوري چې واقعاً شتون لري او که نه؟ که شتون لري، نو څومره ده؟ دا ټول د شورا په پایله کې ټاکل کېږي.

دویم: په عادي حالاتو کې مالیه (ټېکس)

دویم حالت چې د دولت او حکومت لپاره په کې د ولس او خلکو څخه د مالیې (ټېکس) اخیستل جواز لري هغه یوازې یو حالت دی چې خلک په خپله خوښه د مالیې (ټېکس) د ورکولو التزام وکړي، دا التزام په دوو صورتونو کې کېدلی شي:

لومړی: د وعدې پر بنسټ مالیه اخیستل

کله چې د ټولنې عام وګړي وعده وکړي چې کله حکومت او دولت د ټولنې او د هېواد د اړتیا وړ کارونه سرته رسوي او د ټولنې د ستونزو د هوارولو لپاره کار کوي، نو موږ د خپلو عوایدو څخه یو څه فیصدي د مالیې په توګه د حکومت خزانې او بیت المال ته ورکوو، نو په دې حالت کې دا وعده الزامي ګرځي او په دې توګه د مالیې د اخیستلو لپاره یو شرعي مبنی او بنسټ برابرېږي، په دې اړه موږ په فقه کې قاعده لرو چې وایي: "من التزم معروفا لزمه". دا قاعده په بېلابېلو الفاظو نقل شوې ده، لکه دا لاندې الفاظ:

- "من ألزم نفسه معروفا لزمه". چا چې پر ځان یو ښه کار لازم کړ هغه پرې لازم شو.
- "کل من ألزم نفسه شیئا لله فقد تعین علیه فرض الأداء فیه". چا چې د الله لپاره پر ځان څه لازم وګرځول، نو د هغه سرته رسول پرې فرض عین ګرځي.
- "الطاعة یلزم منها المکلف ما ألزم نفسه". په طاعتونو کې هغه څه پر مکلف باندې لازم ګرځي چې پر ځان لازم کړي.

---

[1] - دا قاعده یوه اتفاقي قاعده ده، ټولو فقهي مذاهبو پرې تصریح کړې ده، یوازې د امام سرخسي په مبسوط کې په ډېرو زیاتو ځایونو کې په بېلابېلو سیاقاتو کې یاده شوې ده، د بېلګې په توګه وګورئ: أصول السرخسي ج 2 ص 180.

[2] - صحیح البخاري (2/ 112) د مصطفی دیب البغا تحقیق.

[3] - په دې اړه د امام ابو یوسف رحمه الله د کتاب الخراج مقدمې ته باید مراجعه وشي چې د خلفای راشدینو او ورسره د عمر بن عبد العزیز رضي الله عنهم جمیعا سپارښتنې یې په دې اړه په کې ذکر کړې دي.

[4] - معلمة زاید للقواعد الفقهیة والأصولیة ج 7 ص 268 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

- "المعروف من أوجبه على نفسه لزمه". هر د خير کار چې څوک پر ځان واجب وګرځوي هغه پرې لازمېږي.
- "كل من التزم شيئا وأوجبه على نفسه يكون لازما له وإن كان من المعروف المحض"[1]. چا چې د يو شي التزام وکړ، او پر ځان يې واجب وګرځاوه، هغه پرې لازمېږي سره له دې چې هغه يو عادي ښه کار هم وي.

د دې قاعدې اجمالي معنى دا ده چې چا يو روا کار چې مخکې په هغه باندې لازم نه و پر ځان باندې لازم کړ هغه پرې لازمېږي او د هغه سرته رسول پرې واجب ګرځي. دا قاعده درې ډوله امور لازم ګرځوي:

۱- نذر

که چا د کوم داسې کار نذر ومانه چې هغه شرعاً د خير کار و او د الله د دين مخالفت په کې نه و، نو د دې قاعدې پر بنسټ هغه لازم ګرځي. په دې اړه ټول فقهاء اتفاق لري، په الاختيار کې وايي: "وَلَوْ نَذَرَ نَذْرًا مُطْلَقًا فَعَلَيْهِ الْوَفَاءُ بِهِ، وَكَذَلِكَ إِنْ عَلَّقَهُ بِشَرْطٍ فَوُجِدَ"[2]. که چا مطلق نذر ومانه او که کوم شرط پورې يې معلق کړ، په هغه يې پوره کول لازم دي.

۲- عقود التبرعات

د دې قاعدې په ضمن کې هغه عقود هم راځي چې د تبرع حيثيت لري؛ لکه هديه، وقف او عارية او داسې نور، نو دا ډول عقود پر چا لازم نه دي، خو که التزام يې وکړ، نو بيا پرې لازمېږي، د دې تفصيلات هم زموږ د موضوع سره ډېر تړاو لري، له دې امله دې ته به لږ په تفصيل سره د عقد په ضمن کې اشاره ولرو.

۳- وعده

که چا د بل چا سره وعده وکړه چې د هغه سره به مرسته کوي، يا به ورته هديه ورکوي، دې په ځان باندې دا مباح کار واجب وګرځاوه، په دې اړه د جمهورو علماوو (احنافو، مالکيانو او شافعيانو) نظر دا دی چې که وعده په سبب پورې تړل شوې (معلقه) وه نو وفاء پرې لازمه ده، په البحر الرائق کې وايي: "أَنَّ الْمَوَاعِيدَ بِاكْتِسَابِ صُوَرِ التَّعَالِيقِ تَكُونُ لَازِمَةً"[3].

وعدې چې کله د تعليق شکل غوره کړي، نو بيا هغه لازمي ګرځي[4].

نو که داسې حالت رامنځته شي چې ملت د خپل مال څخه په خپله خوښه، پخپله او يا هم د خپلو وکيلانو له لارې مشروطه وعده وکړي چې که حکومت، هېواد او ټولنې ته عامه خدمات وړاندې کوي، نو موږ به د خپلو عوايدو څخه يو څه فيصدي د ماليې په توګه حکومت ته ورکوو، نو په دې توګه دا وعده معلقه ده او لازمه هم ګرځي او له دې امله چې دا ماليه د ملت وګړي په خپله خوښه هم ورکوي چې په دې حالت کې هغه شرعي محظور له منځه ځي چې د ماليې (ټېکس) اخيستل ناروا کوي او هغه د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف دی.

دويم: د عقد پر بنسټ د ماليې اخيستل

په عادي توګه دولت او حکومت ماليه د ملت سره د يو تړون او عقد په پايله کې اخيستلی شي، ځکه کله چې عقد رامنځته شي په دې صورت کې د ماليې په مخ کې موجود يوازينی شرعي خنډ له منځه ځي چې د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف کول دي.

د عقد حالت هغه وخت رامنځته کېږي چې کله ماليه د يو داسې قانون پر بنسټ واخيستل شي چې د ملت له پلوه پرې د هغوی د وکيلانو[5] له لورې توافق شوی وي او د حاکم جهت له پلوه پرې د حکومت د نماينده ګانو له لورې توافق شوی وي، همدې ته عقد ويل کېږي.

چې عقد سرته ورسېږي، شرطونه يې پوره وي، د عاقدينو په خوښه سرته ورسېږي او د جبر، اکراه، غبن، غرر او غلطی او داسې نورو خنډونو څخه خالي وي، نو دا عقد نافذ دی، په ده باندې مرتب حکم لازم دی او د تړون او عقد دواړه اړخونه پرې ملزم دي[6].

اوس دا پوښتنه چې دا عقد او تړون څرنګه رامنځته کېدلی شي؟ او د دې کار لپاره څه کول په کار دي چې د مالياتو او ټېکسونو د نظام لپاره يو فقهي بنسټ برابر شي؟

په لنډ ډول بايد وويل شي چې موږ چې اوس په کوم حالت کې ژوند کوو هغه د مسلمانانو د ارماني نظام يا يو عمومي اسلامي خلافت د نه شتون زمانه ده، کومې زمانې ته چې امام جويني رحمه الله د «زمن الفترة» وايي، نو په داسې زمانه کې مسلمانان بايد څه وکړي؟ او څرنګه دا تړون او عقد رامنځته شي چې ماليه اخيستل روا شي؟ په لنډ ډول بايد ووايم چې د ماليې او د دې ډول دولتي او حکومتي کارونو او اقداماتو د مشروعيت لپاره بايد دوه تړونونه رامنځته شي:

لومړی: په هره سيمه او هر هېواد کې بايد د چارو د تنظيم لپاره حکومتونه د خلکو د ګډون او مشارکت په پايله کې رامنځته شي چې دا ګډون بايد د عقد او تړون حيثيت ولري، چې په دې تړون کې ملت په اجمالي توګه د ماليې د ورکولو عقد کوي.

دويم: د ماليې د اخيستلو لپاره بايد د ملت د وکيلانو او نماينده ګانو سره ځانګړی تړون رامنځته شي، چې د دې ډول تړون لپاره دا اړينه ده چې د ملت د نماينده ګانو يو مجلس بايد شتون ولري او هر هغه قانون چې د عقد او تړون حيثيت ولري په هغه باندې بايد د دوی له لورې د ملت د وکيلانو په توګه موافقه وشي، ځکه عقد د دوو لورو ترمنځ سرته رسېږي چې يو لورې يې بايد امام او خليفه وي او دويم لورې يې بايد خلک او وګړي وي، ټول وګړي د تړون برخه نه شي ګرځېدلی له دې امله له

---

[1] - معلمة زايد ج 10 ص 407.

[2] - الاختيار لتعليل المختار ج 4 ص 77، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تعليق: الشيخ محمود أبو دقيقة، چاپوونکی اداره: مطبعة الحلبي – القاهرة، د چاپ کال: 1356 هـ - 1937 م. امام ابو حنيفه رحمه الله معلق بالشرط نذر د قسم په څېر ګڼي.

[3] - البحر الرائق (3/ 339) د ابن نجيم (مخکې په تفصيل سره ذکر شوی). همدا خبره په مجلة الأحكام العدلية په (۸۴) ماده ص 26 کې هم ذکر شوی.

[4] - د مذاهبو د تفصيل لپاره وګورئ: معلمة زايد ج ۱۰ ص ۴۱۲.

[5] - په دې شرط چې وکالت هم درست وي او د خلکو له لورې ټاکل شوي خلک وي، نه په انتصابي ډول را ټول کړی شوي خلک، ځکه څوک چې هر څومره لوی عالم او پرهېزګاره وي، خو چې څوک يې د وکيل په توګه و نه ټاکي هغه فضولي شمېرل کېږي، چې تصرف يې د موکل په اجازه بيا هم موقوف وي.

[6] - د عقد د تفصيلاتو او د عقد د اغېزو لپاره وګورئ: المدخل الفقهي العام ج ۱ ص 377 نه وروسته، شپږم باب.

هماغه طريقې څخه بايد كار واخيستل شي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د بيعة العقبة په وخت كې ترې كار واخيست چې له انصارو صحابو څخه يې وغوښتل چې خپل نقباء معرفي كړي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ورسره تفاهم او بيعت وكړي او دا به بيا ټولو ته ملزم وه، پيغمبر عليه السلام دا كار ځكه وكړ چې دې د تړون او عقد حيثيت درلوده، نو هر كار چې د تړون او عقد حيثيت لري د هغه لپاره د وكيلانو او نقيبانو اړتيا ده، دا په انتصابي خلكو نـه كېـږي سره لـه دې چې هغـوى ډېـر لـوى علماء او صلحاء هم وي.

د اوسنۍ زمانې حكومتونه

په اوسنۍ زمانه كې چې د نړۍ په كچه د مسلمانانو يو نظام او حكومت شتون نه لري، چې د مسلمانانو عام خلافت او امامت و بلل شي، بلكې پـه هـر هېـواد او هـره سيمه كې سيمه ييز حكومتونه قايم دي، دا حكومتونه څرنګه د عقد او تړون په پايله كې ماليه اخيستلى شي؟ يا په بل عبارت هغه كوم شرايط دي چې په پوره كولو يـې دا سيمه ييز (قُطري) حكومتونه د كوم شرعي خنډ پرته د ولس څخه ماليه اخيستلى شي؟ دا خبره د لاندې څو مقدماتو په ضمن كې څرګندول غواړم:

لومړۍ: دا سيمه ييز حكومتونه د خلافت حكم نه لري

له دې سيمه ييزو حكومتونو څخه يو ته هم د خلافت حيثيت ترلاسه نه دى، ځكه د فقهاوو د تعريف سره سم خلافت او امامت هغـه نظـام تـه ويـل كېـږي چـې د نـړۍ ټول مسلمانان پرې راټول وي او د نړۍ په كچه د ټولو مسلمانانو نماينده نظام وي، له همدې امله د كراميانو نه پرته د مسلمانانو ټولې ډلې په دې اتفاق لري چې پـه ټولـه نړۍ كې بايد د مسلمانانو يو امام او يو خليفه وي، تر دې چې امام نووي په دې خبره د علماوو اتفاق او اجماع نقل كړى، هغـه وايـي: «وَاتَّفَـقَ الْعُلَمَاءُ عَـلَى أَنَّـهُ لَا يَجُوزُ أَنْ يُعْقَدَ لِخَلِيفَتَيْنِ فِي عَصْرٍ وَاحِدٍ سَوَاءٌ اتَّسَعَتْ دَارُ الْإِسْلَامِ أَمْ لَا»[1] د علماوو په دې اتفاق دى چې په يو وخت كې د دوه تنه خليفه جوړول جواز نه لري، د دار الاسـلام مسـاحت پراخه وي او كه تنګ.

دا د اهل سنتو ترمنځ اتفاقي نظر دى، يوازې امام جويني يو قول لري چې كه مناطق سره ډېر لرې وي او يو امام ورته ونه شي رسېدلى، نو په داسې لـرې سـيمو كـې دوه امامان كېدلى شي، هغه هم فكر كوم دا خبره د واقعيتونو تر تأثير لاندې كړې ده، ځكه د هغه په وخت كې يو خلافت په شرق كې شتون درلوده او بل په غـرب انـدلس كې، خو نور ټول فقهاء همدا خبره تأييدوي، د دې معنى دا ده چې دې سيمه ييزو هېوادونو څخه هيڅ يو ته هم هيڅوک د خلافت درجه نه وركوي او نـه پـه دې هېوادونـو كې د حاكمانو حكم د امام او خليفه په څېر دى، په دې خبره (چې د دې حكومتونو حكم د اسلامي خلافت په څېر نه دې) باندې ډېر فقهي احكام مرتبېږي چې پـه كـوم بل فرصت كې بايد پرې تفصيلي بحث وشي.

دويم: د دې حكومتونو شتون اړين دى

د دې معنى دا نه ده چې كه اسلامي خلافت شتون ونلري، نو خلک دې په بې نظمۍ كې ژوند وكړي، بلكې هغـوى بايـد راټـول شي او د خپـل ځـان لپـاره بايـد امير وټاكي، خو هغه به د خليفه او امام حكم نه لري[2]، امام جويني په دې اړه وايي: كه امامت د امام يو مستحق ته ثابـت شـو او كلـه چـې ورسره د امامت تـړون كېـده پـه هغـه وخت كې د نړۍ ټول مسلمانان د هغه تر رهبرۍ لاندې وو، خو بيا د هغه د حكومت شموليت راكم شو او په مخكې يې كوم مانع راولاړ شـو، نـو هغـه خلـک چـې د هغـه د حاكميت څخه بهر پاتې دي هغوى بايد مهمل بې مكلفيته پاتې نه شي، بلكې هغوى به د ځان لپاره امير ټاكي چې د هغه نظر ته به ورګرځي او د هغـه پـه خـبره بـه عمـل كوي او كوم كارونه چې كوي او يا يې پرېږدي په ټولو كې به د محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم په شريعت التزام كوي، خو دا امير (چې دوى د ځان لپاره ټاكلى) بـه د امام حيثيت نه لري او كله هم چې خنډونه لرې شول دوى به د امام اطاعت كوي.

كه مخكې امام شتون نه درلود او زمانه د امام څخه خالي وه، نو دې زمانې ته د «انقطاع او فترة» زمانه وايي او هغه داسې چې په هره سيمه او هـر منطقـه كـې د هغـه سيمې د خلكو له لورې د هماغه سيمې او هېواد لپاره امير وټاكل شي، خو داسې يو امام شتون ونلري چې د ټولې نړۍ د مسلمانانو امام وي، نو په دې حالت كې صـحيح او درسته خبره دا ده چې له دوى څخه يو هم د امام حيثيت نه لري، ځكه امام هغه يو شخص ته ويل كېږي چې د نړۍ ټول مسلمانان ورسره تړلي وي، پـه دې حالـت كـې په هره سيمه كې د خلكو له لورې د خپل ځان لپاره د امير ټاكل روا دي او د شريعت سره بايد د هغه امر هم نافذ وي، خو دا امام نه دى[3].

درېم: د دې حكومتونو د رامنځته كولو لاره د خلكو ګډون دى

كله چې په دې مختلفو سيمو او هېوادونو كې خلک د خپلو ستونزو د حل لپاره او د خپلو كارونو د تنظيم لپاره يوه اداره ټاكي، چې هغـه د اسـلامي خلافـت حكـم نـه لري، دا هم بايد د يو تړون په پايله كې او د هغه سيمې د مسلمانانو ترمنځ د مشورې په پايله كـې رامنځتـه شي، ځكـه همـدا د الله تعـالى حكـم دى، الله تعـالى فرمـايي: {وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} [الشورى: 38] او په بل ايت كې فرمايي: {وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ} [آل عمران: 159] دلته د «الأمر» او «أمرهم» څخه مراد لكه شيخ الطاهر بن عاشور چې وايي هغه مهمې قضيې دي چې بايد مشوره ورته وشي او بيا وروسته وايي:"فَتَعَيَّنَ أَنَّ الْمُشَاوَرَةَ الْمَأْمُورَ بِهَا هُنَا هِيَ الْمُشَاوَرَةُ فِي شؤون الْأُمَّةِ وَمَصَالِحِهَا"[4].

---

[1] - شرح النووي على مسلم (12/ 232) د دار احياء التراث العربي، بيروت چاپ، دويم چاپ كال ۱۳۹۲هـ.

[2] - په دې ډېر فقهي احكام مرتب دي.

[3] - غياث الأمم في التياث الظلم (ص: 176- 177) مخكيني مصدر. عبارت په لاندې ډول دى: "وَأَنَا أَقُولُ فِيه: مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ تَعَالَى: إِنْ سَبَقَ عَقْدُ الْإِمَامَةِ لِصَالِحٍ لَهَا، وَكُنَّا نَرَاهُ عِنْدَ الْعَقْدِ مُسْتَقِلًّا بِالنَّظَرِ فِي جَمِيعِ الْأَقْطَارِ، ثُمَّ ظَهَرَ مَا يَمْنَعُ مِنِ انْبِثَاثِ نَظَرِه، أَوْ طَرَأَ، فَلَا وَجْهَ لِتَرْكِ الَّذِينَ لَا يَبْلُغُهُمْ أَمْرُ الْإِمَامِ مُهْمَلِينَ، وَلَكِنَّهُمْ يُنَصِّبُونَ أَمِيرًا يَرْجِعُونَ إِلَى رَأْيِه وَيَصْدُرُونَ عَنْ أَمْرِه وَيَلْتَزِمُونَ شَرِيعَةَ الْمُصْطَفَى فِيمَا يَأْتُونَ وَيَذَرُونَ، وَلَا يَكُونُ ذَلِكَ الْمَنْصُوبُ إِمَامًا، وَلَوْ زَالَتِ الْمَوَانِعُ، وَاسْتَمْكَنَ الْإِمَامُ مِنَ النَّظَرِ لَهُمْ، أَذْعَنَ الْأَمِيرُ وَالرَّعَايَا لِلْإِمَامِ، وَأَلْقَوْا إِلَيْهِ السَّلَمَ، وَالْإِمَامُ يُمَهِّدُ عُذْرَهُمْ، وَيَسُوسُ أَمْرَهُمْ، فَإِنْ رَأَى تَقْرِيرَ مَنْ نَصَّبُوهُ فَعَلَ، وَإِنْ رَأَى تَغْيِيرَ الْأَمْرِ، فَرَأْيُهُ الْمَتْبُوعُ، وَإِلَيْهِ الرُّجُوعُ. وَإِنْ لَمْ يَتَقَدَّمْ نَصْبُ إِمَامٍ كَمَا تَقَدَّمَ تَصْوِيرُهُ، وَلَكِنْ خَلَا الدَّهْرُ عَنْ إِمَامٍ فِي زَمَنِ فَتْرَةٍ، وَانْفَصَلَ شَطْرٌ مِنَ الْخِطَّةِ عَنْ شَطْرٍ، وَعَزَّ نَصْبُ إِمَامٍ وَاحِدٍ، يَشْمَلُ رَأْيُهُ الْبِلَادَ وَالْعِبَادَ، فَنُصِبَ أَمِيرٌ فِي أَحَدِ الشَّطْرَيْنِ لِلضَّرُورَةِ فِي هَذِهِ الصُّورَةِ، وَنُصِبَ فِي الْقُطْرِ الْآخَرِ مَنْصُوبٌ، وَلَمْ يَقَعِ الْعَقْدُ الْوَاحِدُ عَلَى حُكْمِ الْعُمُومِ، إِذَا كَانَ يَتَأَتَّى ذَلِكَ، فَالْحَقُّ الْمُتَّبَعُ فِي ذَلِكَ أَنَّ وَاحِدًا مِنْهُمَا لَيْسَ إِمَامًا، إِذِ الْإِمَامُ هُوَ الْوَاحِدُ الَّذِي بِهِ ارْتِبَاطُ الْمُسْلِمِينَ أَجْمَعِينَ. وَلَسْتُ أُنْكِرُ تَجْوِيزَ نَصْبِهِمَا عَلَى حَسَبِ الْحَاجَةِ، وَنُفُوذَ أَمْرِهِمَا عَلَى مُوجَبِ الشَّرْعِ، وَلَكِنَّهُ زَمَانٌ خَالٍ عَنِ الْإِمَامِ، وَسَيَأْتِي فِي خُلُوِّ الزَّمَانِ عَنِ الْإِمَامِ أَكْمَلُ شَرْحٍ وَتَفْصِيلٍ، فَهُوَ أَحَدُ غَرَضَيِ الْكِتَابِ اللَّذَيْنِ عَلَيْهِمَا التَّعْوِيلُ. فَإِنِ اتَّفَقَ نَصْبُ إِمَامٍ، فَحَقٌّ عَلَى الْأَمِيرَيْنِ أَنْ يَسْتَسْلِمَا لَهُ لِيَحْكُمَ عَلَيْهِمَا بِمَا يَرَاهُ صَلَاحًا أَوِ اسْتِصْلَاحًا. وَهَذَا بَيَانُ مَضْمُونِ الْبَابِ، وَإِيضَاحُ سِرِّه".

[4] - التحرير والتنوير (4/ 147)، المؤلف : الشيخ محمد الطاهر بن عاشور، دار النشر : دار سحنون للنشر والتوزيع - تونس - 1997 م.

نو دا خبره مشخصه شوه چې په دې ایت کې چې د کومې مشورې حکم ورکړل شوی دی هغه د امت د مصالحو په اړه مشوره ده.

شیخ الطاهر بن عاشور په خپل تفسیر کې د سورت آل عمران د ۱۵۹ ایت په تفسیر کې وایي چې مالکیان په دې نظر دي چې د مشورې حکم یو عام حکم دی او دا د وجوب لپاره دی، په دې معنی چې د ټولو هغو کارونو په اړه باید مشوره وشي چې شرعي نصوص په کې نشته او د امت د مصالحو او ګټو پورې تړاو لري او دا چې دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم پورې ځانګړې نه دی.

د امام شافعي د مذهب ستر شخصیتونه لکه امام نووي او امام رازي هم په دې نظر دي چې د شوافعو صحیح مذهب دا دی چې دا امر د وجوب لپاره دی او همدا راجح هم دی[1] او امام رازي وایي سره له دې چې امام شافعی د «و شاورهم» صیغه په استحباب حمل کړی، خو څرګنده همدا ښکاري چې دا د وجوب لپاره دی[2].

او سره له دې چې احنافو ته د شورا په اړه کوم مذهب نه دی منسوب شوی، خو د امام جصاص رازي حنفي د تصریحاتو څخه څرګندېږي چې د احنافو له نظره هم د شورا حکم د وجوب دی، امام جصاص وایی: «وقَوْله تَعالَى: {وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} يَدُلُّ عَلَى جَلَالَةِ مَوْقِعِ الْمَشُورَةِ لِذِكْرِهِ لَهَا مَعَ الْإِيمَانِ، وَإِقَامَةِ الصَّلَاةِ، وَيَدُلُّ عَلَى أَنَّا مَأْمُورُونَ بِهَا»[3].

دا ایت د شوراییت په ډېر ستر حیثیت باندې دلالت کوي، ځکه چې په دې کې د شوراییت یادونه د ایمان او د لمانځه د اقامې ترڅنګ شوې ده او دا په دې هم دلالت کوي چې موږ پرې مأمور یو. او په طبیعي توګه هغه څه چې شریعت پرې امر وکړي، نو هغه واجب وي.

کله چې د شورا حکم عام شو او دا د ټول امت لپاره حکم شو او د رسول الله صلی الله علیه وسلم پورې ځانګړې نه دی، همدا راز د «امر» لفظ هم هغه ټولو قضیو ته شامل دی چې منصوصي نه وي او د مسلمانانو د ګټو او مصالحو پورې تړاو ولري، هغه که فردي وي، که کورنۍ قضیې وي او که د ملتونو په کچه قضیې وي، ټولو ته شامل دی، نو د هېواد په کچه د قیادت د ټاکلو قضیه حتماً په دې کې شامله ده.

همدا د فقهاوو د څرګندو عبارتونو څخه هم معلومېږي، امام الحرمین جویني د اهل سنت والجماعت مذهب همدا بیانوي چې امام د خلکو له لورې غوره کېږي، هغه وایي: "اتَّفَقَ الْمُنْتَمُونَ إِلَى الْإِسْلَامِ عَلَى تَفَرُّقِ الْمَذَاهِبِ، وَتَبَايُنِ الْمَطَالِبِ، عَلَى ثُبُوتِ الْإِمَامَةِ، ثُمَّ أَطْبَقُوا عَلَى أَنَّ سَبِيلَ إِثْبَاتِهَا النَّصُّ أَوْ الاخْتِيَارُ، وَقَدْ تَحَقَّقَ بِالطُّرُقِ الْقَاطِعَةِ وَالْبَرَاهِينِ اللَّامِعَةِ بُطْلَانُ مَذَاهِبِ أَصْحَابِ النُّصُوصِ، فَلَا يَبْقَى بَعْدَ هَذَا التَّقْسِيمِ وَالِاعْتِبَارِ إِلَّا الْحُكْمُ بِصِحَّةِ الاخْتِيَارِ"[4].

اسلام ته ټول منتسبین د مذاهبو د اختلاف او نظریاتو د تعارض سره په دې اتفاق لري چې امامت لازم دی او بیا په دې هم اتفاق لري چې د امامت د رامنځته کېدلو طریقه به یا شرعي نص (یا د مخکې امام له لورې نص د شیعه ګانو له نظره) وي او یا به د خلکو له لورې غوره کول وي او دا په قطعي او څرګندو دلایلو ثابته شوه چې د نص له لارې د امامت د رامنځته کېدلو نظر باطل دی، نو د دې سبر او تقسیم د دلیل وروسته دا ثابتېږي چې یوازې همدا د امت له لورې د غوره کولو مذهب صحیح او درست دی.

همدا خبره د هغه شاګرد امام ابو حامد غزالي هم په ډېرو لنډو ټکو کې داسې کوي: "لَا ماخذ للامامة الا النَّص أَوْ الِاخْتِيَار وَنحن نقُول مهما بَطل النَّص ثَبت الِاخْتِيَار"[5].

د امامت د رامنځته کېدو لپاره د نص او د خلکو له لورې له غوره کولو او ټاکلو پرته بله لار نشته او موږ وایو کله چې دا باطل شو چې نص د امام د ټاکلو وسیله ده، نو د خلکو له لورې د ټاکلو او غوره کولو لار ثابته شوه.

نو کله چې امامت او خلافت عقد او بیعت شو چې د خلکو له لورې باید ورسره سرته ورسېږي، په پخوانیو وختونو کې داسې امکانات نه وو چې د ټولو خلکو نظر یې په اړه واخیستل شي او نه دا ممکن وو چې د خلکو څخه د هغوی د نقیبانو او وکیلانو د ټاکلو غوښتنه وشي، نو له دې امله د خلیفه او امام د انتخاب لپاره په تخمیني توګه هغه خلک راټولېدل چې په غالب ګومان یې د خلکو نماینده ګي او وکالت کولی شو او غالباً یې خلکو د نظر مخالفت نه کاوه او دوی ته «اهل الحل والعقد» ویل کېدل، لکه د حضرت عمر رضي الله عنه د هغه وینا څخه چې څرګندېږي چې په هغه اوږد اثر کې یې یادونه شوې چې د زخمي کېدو وروسته یې د وصیتونو په شکل کې صحابه کرامو ته کړې وه[6]، خو اوس چې د خلکو حقیقي وکیلان انتخابول ستونزه نه لري، نو باید د خلکو حقیقي وکیلان وټاکل شي، تر څو دا تړون او عقد نور هم دقیق شي.

امام ماوردي په دې سیاق کې وایي چې که یوازې یو تن هم شتون ولري چې د امامت شرطونه په کې پوره وي او بل څوک داسې نه وي، نو د هغه امامت هم تر هغه وخته پورې منعقد نه دی تر څو چې ورسره عقد ونه شي، لامل دا بنایي چې امامت د یو تړون نوم دی، د هغه عبارت داسې دی: «لِأَنَّ الْإِمَامَةَ عَقْدٌ لَا يَتِمُّ إِلَّا بِعَاقِدٍ»[7]. ځکه چې امامت د عقد او تړون نوم دی او دا د تړون کوونکی پرته نه شي رامنځته کېدای.

---

[1] -«شرح النووي على مسلم» (4/ 76).

[2] - «مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير» (9/ 410)، تاليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دريم چاپ، کال ۱۴۲۰هـ. عبارت یې په لاندې ډول دی: «الْمَسْأَلَةُ الرَّابِعَةُ: ظَاهِرُ الْأَمْرِ لِلْوُجُوبِ فَقَوْلُهُ: وَشاوِرْهُمْ يَقْتَضِي الْوُجُوبَ، وَحَمَلَ الشَّافِعِيُّ رحمه الله ذَلِكَ عَلَى النَّدْبِ». داسې برېښي چې امام شافعي رحمه الله دا خبره ځکه کړې چې هغه د وشاورهم مخاطب یوازې رسول الله صلی الله علیه وسلم ګڼي او د هغه له نظره په دې حالت کې غوره دا ده چې دا په استحباب باندې حمل شي، خو دا درست نظر نه دی، امام جصاص رازي دا مناقشه کړې دی، د امام جصاص رازي د مناقشې لپاره د هغه احکام القرآن ته مراجعه پکار ده.

[3] - «أحكام القرآن . أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1415هـ/1994م.

[4] - غياث الأمم في التياث الظلم ص 54، د عبد العظيم الديب تحقيق.

[5] - فضائح الباطنية ص ۱۷۶، تاليف: محمد بن محمد بن محمد الغزالي أبو حامد، تحقيق: عبد الرحمن بدوي، خپرونکې اداره: مؤسسة دار الكتب الثقافية – الكويت.

[6] - مصنف عبد الرزاق (5/ 480). أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.

[7] - الأحكام السلطانية ص ۲۸، تأليف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (ت ٤٥٠هـ) چاپوونکې اداره: دار الحديث، القاهرة، مصر.

همدا خبره قرافي په خپل کتاب الذخیرة[1] کې او ابن الرفعة الشافعی په خپل کتاب کفایة النبیه في شرح التنبیه[2] کې کړې ده، ابـن الرفعـة پـه یـو بـل ځـای کـې د استخلاف په اړه وایي: "یعتبر [في] تولیة الإمام إماما رضا أهل الحل والعقد، ... وإن علی هذا لو استخلف من لم یعلم به أهل الحل والعقد لم تنعقد إمامته"[3].

د یو چا د امام په توګه په ټاکلو کې د اهل حل و عقد (هغه مشران چې په لاس کې یې د فیصلو واک وي) موافقت معتبر دی، نو پر دې بنسټ که چـا داسـې ځـوک د خپل ځان نه وروسته د خلیفه په توګه پشنهاد کړ چې اهل حل وعقد پرې خبر نه ؤ نو د هغه امامت منعقد نه دی.

ابو منصور عبد القاهر البغدادي الاسفرایني د خلیفه او امام د ټاکلو په اړه وایي: "واختلفـوا في طریـق ثبـوت الإمامـة مـن نـص أو اختیـار: فقـال الجمهـور الأعظـم مـن أصحابنا ومن المعتزلة والخوارج والنجاریة أن طریق ثبوتها الاختیار من الأمة باجتهاد أهل الاجتهاد منهم واختیارهم من یصلح لها"[4].

د امامت د ثبوت د وسایلو په اړه د امت د ډلو ترمنځ اختلاف دی؛ چې د شرعي نص له لارې د یو امام امامت ثابتېږي او که د ټـاکنو لـه لارې، د امـت لویـه برخـه چـې اهل سنت، معتزله، خوارج او نجاریه فرقې هم په کې شاملې دي، دوی وایي: چې د امام د امامت د ثبوت لار د امت لـه لـورې ټـاکـل او غـوره کـول دي، چـې د اجتهـاد وړ خلک اجتهاد وکړي او داسې ځوک مشخص کړي چې ځوک د دې منصب وړتیا لري.

د اسفرایني د خبرې مطلب دا دی چې اهل اجتهاد (اهل الحل والعقد) به لومړی داسې خلک مشخص کوي چې ځوک د دې منصب وړتیـا لـري، کـه یـو تـن و، خـو هغه به بیا په ځانته ځان د عام بیعت لپاره وړاندې کړی شي او که له یو څخه زیات کسان وو، نو د اوسني عصر د ظروفو او حالاتو سره سم به ټول د خلکـو مـخ تـه وړانـدې کېږي چې د هر چا سره ډېرو خلکو موافقه وکړه هماغې ته به د قیادت مسؤولیت ورسپارل کېږي.

د اهل سنت والجماعت علماوو دا نظر ځکه غوره کړی چې په احادیثو او آثارو کې ډېر داسې دي چې په مشوره بانديې د مسلمانانو د قیادت د ټاکلو حکـم کـوي او لـه مشورې پرته پر مسلمانانو باندې مسلط کېدل ناروا ګڼي، تر دې چې د هغه پر ضد د پاڅون امر کوي، له دې احادیثو او آثارو څخه لاندې د یادونې وړ دي:

۱: په یو اوږد حدیث کې چې بخاري او مسلم روایت کړی چې حضرت عمر رضي الله د خپل اخیري حج په ورځو کې د څه خلکو د دې خبرې په رد عمل کې چې کـه عمر مړ شو، نو موږ به د فلاني سره د خلافت بیعت وکړو، دا خبره یې واضحه کړه چې د مسلمانانو د مشورې څخه پرته داسې کـار نـاروا دی او د حضـرت ابـو بکـر رضي الله عنه په بیعت دې ځوک استدلال نه کوي ځکه هغه یو ناڅاپي قضیه وه او د اړتیا او ضرورت حکم و او هغه یو استثنایي عمل و او د حضرت ابوبکر په څېر انسـان شـتون هـم نه لري، خو اوس که ځوک داسې کوي، نو د هغه حکم دا دی چې هغه د خلافت استحقاق له لاسه ورکوي، حضرت عمر رضي الله عنـه فرمـایي: "فمـن بـایع امـرأ مـن غـیر مشورة من المسلمین فإنه لا بیعة له ولا للذي بایعه"[5]. ځوک چې د مسلمانانو له مشورې پرته د چا سره بیعت وکړي، نو نـه د هغـه سره بیعـت درسـت دی چـې بیعـت ورسره شوی وي او نه د هغه چا سره چې بیعت یې کړی وي. د حدیثو شارحین وایي، د دی معنی دا ده چې دا دواړه د بیعت اهلیت له لاسه ورکوي.

۲: د حضرت علي کرم الله وجهه څخه په بېلابېلو او ګڼ شمېر سندونو روایت شوی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به ویل:«لَوْ كُنْتُ مُسْتَخْلِفًا أَحَدًا عَـلَى أُمَّتِـي مِـنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ لَاسْتَخْلَفْتُ عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ»[6]. که ما پخپل امت د هغوی له مشورې پرته چا ته خلافت او امامت سپارلی، نو عبد الله بن مسعود بـه مـې خلیفـه او امـام مقرر کړی وی. د دې څرګنده معنی دا ده چې په امت باندې د هغوی سره له مشورې پرته او د هغوی د نظر له اخیستلو پرته ځوک مشر او امام ټاکل درست او سم کـار نـه دی.

۳: حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه به ویل: «مَنْ دَعَا إِلَى أَمْرِهِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ»[7]. ځوک چې د مسلمانانو له مشورې پرته خلک خپل خپل مشرتوب ته دعوت کړي، نو هغه ووژنئ. په دې معنی چې دا دومره لویه ګناه ده چې دا انسان د قتل او وژلو مستحق ګرځوي.

۴: حضرت عمر رضي الله عنه د زخمي کېدو وروسته او له شهادت څخه دمخه په یو اوږد اثر کې وایي: "فَقَالَ عُمَرُ: أَمْهِلُوا، فَإِنْ حَدَثَ بِي حَدَثٌ فَلْيُصَلِّ لِلنَّاسِ صُـهَيْبٌ مَوْلَى بَنِي جُدْعَانَ ثَلَاثَ لَيَالٍ، ثُمَّ أَجْمِعُوا فِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ أَشْرَافَ النَّاسِ وَأُمَرَاءَ الْأَجْنَادِ، فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ، فَمَنْ تَأَمَّرَ عَنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ فَاضْرِبُوا عُنُقَهُ"[8]. او په بل روایت کې داسې داسې الفاظ راغلي دي: "فَقَالَ: أَمْهِلُوا، لِيُصَلِّ بِالنَّاسِ صُهَيْبٌ، ثُمَّ تَشَاوَرُوا، ثُـمَّ أَجْمِعُـوا أَمْـرَكُمْ فِي الـثَّلَاثِ، وَاجْمَعُـوا أُمَـرَاءَ الْأَجْنَـادِ، فَمَـنْ تَـأَمَّرَ مِـنْكُمْ مِـنْ غَـيْرِ مَشُـورَةٍ مِـنَ الْمُسْلِمِينَ فَاقْتُلُوهُ"[9]. صبر وکړئ، د لمانځه امامت دې صهیب د بنو جدعان مولی کوي، بیا مشوره وکړئ، بیا په درې ورځو کې یوې نتیجې تـه ورسـېږئ، پـه دربمـه ورځ د خلکو مشران او د پوځونو قوماندانان را ټول کړئ او یو تن امیر وټاکئ او ځوک چې له مشورې پرته ځان امیر اعلان کړي د هغه غاړه غوځه کړئ. دا هـدایات بـالکـل څرګنـد او واضح دي، چې د خلیفه او امام د ټاکلو لپاره باید د ټولنې د هغه مشرانو سره مشوره وشي ځوک چې د ټولنې نمایندګي کولی شي او د خلکـو وکـیلان بلـل کـېدلی شي او له دې پرته د خپل مشرتوب اعلان د قتل لامل ګرځي.

---

[1] - الذخیرة ج 10 ص27، تألیف: أبو العباس شهاب الدین أحمد بن إدریس بن عبد الرحمن المالکي الشهیر بالقرافي (ت ٦٨٤هـ)، تحقیق: د محققینو یوې مجموعې، چاپوونکې اداره: دار الغرب الإسلامي- بیروت، لومړی چاپ، کال: ١٩٩٤م.

[2] - کفایة النبیه في شرح التنبیه ج١٨ ص ٥ هغه وایي: «لأنها عقد مراضاة واختیار لا یدخله الإکراه والإجبار»، تألیف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدین، المعروف بابن الرفعة (ت ٧١٠هـ) تحقیق: مجدي محمد سرور باسلوم، چاپوونکې اداره: دار الکتب العلمیة، لومړی چاپ، کال: ٢٠٠٩م.

[3] - کفایة النبیه فی شرح التنبیه ج ١٨ ص ٨، (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[4] - أصول الدین ص 279، تألیف: عبد القاهر بن طاهر بن محمد بن عبد الله البغدادي التمیمي الأسفراییني، أبو منصور (المتوفی: 429 هـ)، چاپوونکې اداره: مدرسة الإلهیات بدار الفنون الترکیة-ترکیا اسطنبول، لومړی چاپ، د چاپ کال: 1346 هـ ق 1928م.

[5] - صحیح ابن حبان ج 2 ص 145، د حدیث شمېره (413) اصل حدیث متفق علیه دی، خو دا لفظ ابن حبان نقل کړی دی.

[6] - السنن الکبری للنسائي (7/ 356).

[7] - السنة لأبي بکر بن الخلال (1/ 143). أبو بکر أحمد بن محمد بن هارون بن یزید الخَلَّال البغدادي الحنبلي (المتوفی: 311هـ)، تحقیق: د. عطیة الزهراني، خپرونکې اداره: دار الرایة – الریاض، لومړی چاپ، کال 1410هـ - 1989م.

[8] - السنن الکبری للبیهقي (8/ 260).

[9] - مصنف عبد الرزاق (5/ 480). أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المکتب الإسلامي – بیروت، دویم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقیق : حبیب الرحمن الأعظمي.

۵: د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه د خلکو په ګډون دومره ټينګار درلود چې څوک د خلکو د مشورې او ګډون پرته خپل امارت ته خلک دعوت کړي، نو پر ضد يې پاڅون په کار دی، هغوی وايي:«مَنْ دَعَا إِلَى إِمَارَةِ لِنَفْسِهِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةِ الْمُسْلِمِينَ فَلَا يَحِلُّ لَكُمْ إِلَّا أَنْ تُقَاتِلُوهُ»[1].

حضرت عمر رضي الله عنه وايي: څوک چې د مسلمانانو سره له مشورې پرته خپل مشرتوب ته خلک را وبلي، تاسې ته د هغه پر ضد د جنګ کولو څخه پرته بل کار روا نه دی. يعنې په قطعي توګه بايد د هغه پر ضد پاڅون وکړئ.

٦: همدا د هغه حکومتونو په اړه زموږ د علماوو نظر هم و چې له مشورې او ټرون پرته د خلکو پر اوږو سپاره وو، د تابعينو لويو شخصيتونو د امويانو په اړه همدا نظر درلوده، د يو مشهور تابعي ابو حازم څخه سليمان بن عبد الملک چې اموي خليفه وه د نصيحت غوښتنه وکړه، د يوې اوږدې مرکې په ترڅ کې يې ورته وويل: "قَالَ سُلَيْمَانُ: يَا أَبَا حَازِمٍ مَا تَقُولُ فِيمَا نَحْنُ فِيهِ؟ قَالَ: أَوَ تُعْفِيَنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: بَلْ نَصِيحَةٌ تُلْقِيهَا إِلَيَّ، قَالَ: إِنَّ آبَاءَكَ غَصَبُوا النَّاسَ هَذَا الْأَمْرَ، فَأَخَذُوهُ عَنْوَةً بِالسَّيْفِ مِنْ غَيْرِ مَشُورَةٍ وَلَا اجْتِمَاعٍ مِنَ النَّاسِ، وَقَدْ قَتَلُوا فِيهِ مَقْتَلَةً عَظِيمَةً، وَارْتَحَلُوا، فَلَوْ شَعَرْتَ مَا قَالُوا وَقِيلَ لَهُمْ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ جُلَسَائِهِ: بِئْسَ مَا قُلْتَ، قَالَ أَبُو حَازِمٍ: كَذَبْتَ، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَخَذَ عَلَى الْعُلَمَاءِ الْمِيثَاقَ {لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ} [آل عمران: 187]"[2].

سليمان بن عبد الملک وويل: ابو حازمه د هغه حالت په اړه څه وايې چې موږ په کې قرار لرو؟ ابو حازم ورته وويل: که ددې پوښتنې له ځواب څخه مې معاف کړې، نو ښه به وي امير المؤمينه! سليمان بن عبد الملک ورته وويل: دا يو نصيحت دی چې ما ته يې بايد وکړئ، ابو حازم ورته وويل: ستا مشرانو خلافت او امارت د خلکو څخه غصب کړ (په زوره يې ونيوه) د مسلمانانو له مشورې او موافقت پرته مو د تورې په زور ونيوه او د دې د نيولو لپاره يې ډېر خلک ووژل، خو بيا هم وفات شول، که د هغه څه احساس وکړې چې هغوی به څه ويلي وي او څه به ورته ويل شوي وي (د اخرت د سوال او ځواب احساس وکړئ) د سليمان بن عبد الملک له درباريانو څخه يو تن وويل: بد دې وويل، ابو حازم ورته وويل: ته دروغ او بده خبره کوې، الله پاک له علماوو څخه دا تعهد اخيستی چې حق به خلکو ته بيانوي او پټوی به يې نه.

له دې ټولو څخه دا په ځرګند ډول ثابتېږي چې د مسلمانانو قيادت بايد په هر هېواد او په هره سيمه کې د هغه سيمې د خلکو په مشوره او هغوی د ګډون په پايله کې وټاکل شي. همدا په اسلامي هېوادونو کې د دې محلي حکومتونو د رامنځته کېدو يوازينی وسيله ده چې د خلافت حکم نه لري.

څلورم: د خلکو دا ګډون په دوه ډوله دی

لومړی د پوهانو خلکو ګډون چې دوی ته «أهل الحل والعقد» ويل کېږي، د دوی کار د هغه کانديدانو تشخيصول دي چې د حکومت وړتيا لري، که دا په ټول هېواد کې يو تن وي همامغه به د حکومت لپاره وټاکل کېږي، خو که وړتيا لرونکي زيات وي، نو بيا دوه صورتونه ممکن دي:

لومړی: دا چې همدا «أهل الحل والعقد» که د ملت له لورې تفويض ولري همدوی دې په شرايطو د برابرو کسانو څخه يو تن د حاکم په توګه وټاکي.

دويم: دا چې دوی دا ټول وړتيا لرونکي کانديدان خلکو ته وړاندې کړي او هر څوک چې د ډېرو خلکو له نظره غوره وي همامغه به حاکم منل کېږي.

دا چې د يو شمېر خلکو سره څو ډوله شبهات شتون لري، دا شبهات بايد په ډېر لنډ ډول دلته مناقشه کړو:

١- اکثريت او اقليت ته شريعت اعتبار نه دی ورکړی.

٢- د حکومت په منصب باندې په خپلو کې مسابقه کول ناروا دي.

٣- په دې کې د عالم او جاهل فرق نه کېږي، همدا راز پرهيزګار او بد عمله برابر شمېرل کېږي او دا سم کار نه دی.

په دې اړه به په ډېرو لنډو ټکو کې ووايم چې د اقليت او اکثريت خبره يو څه خلکو را اوچته کړې ده، خو په قرآن کريم کې چې څومره نصوص په دې اړه راغلي دي په ټولو کې دا خبره مطرح ده چې که پاک «طيب» لږ وي او که ډېر هغه د ناپاک «خبيث» په مقابل کې غوره دی[3] او دا يو شرعي دريځ دی، همدا راز بې دينه او کافران که هر څومره زيات شي هغوی د مسلمانانو په مقابل کې کوم حيثيت نه لري، خو که قضيه د مسلمانانو او د پاکو خلکو ترمنځ وي، نو بيا کثرت د ترجيح د وجوهو څخه يوه بنسټيزه وجه ده، ځکه کله چې د مسلمانانو ترمنځ مشوره وي، که اکثريت د ترجيح بنسټ نشي، نو بيا به څه شی د ترجيح لپاره بنسټ ګرځي، د اکثريت او اقليت دا خبره د المغرب يو مشهور اصولي عالم دکتور أحمد الريسوني په يوه رساله کې د «قضية الأغلبية من الوجهة الشرعية»[4] تر عنوان لاندې په ډېر ښه شکل واضحه کړې ده. کله چې مشوره او انتخاب د مسلمانانو ترمنځ وي هلته بيا اکثريت اعتبار لري.

د دويمې قضيې په اړه بايد په لنډ ډول ووايم چې مسلمانو فقهاوو په منصب باندې مسابقه ناروا نه ده ګڼلې او ويلي يې دي چې دا کار د دې لامل نه ګرځي چې څوک دې له دې امله له دې منصب څخه محروم کړی شي، په دې اړه امام ماوردي وايي: "فَإِنْ وَقَفَ الِاخْتِيَارُ عَلَى وَاحِدٍ مِنَ اثْنَيْنِ فَتَنَازَعَاهَا، فَقَدْ قَالَ بَعْضُ الْفُقَهَاءِ: إِنَّ التَّنَازُعَ فِيهَا لَا يَكُونُ قَدْحًا مَانِعًا. وَلَيْسَ طَلَبُ الْإِمَامَةِ مَكْرُوهًا، فَقَدْ تَنَازَعَ فِيهَا أَهْلُ الشُّورَى، فَمَا رُدَّ عَنْهَا طَالِبٌ، وَلَا مُنِعَ مِنْهَا رَاغِبٌ، وَاخْتَلَفَ الْفُقَهَاءُ فِيمَا يُقْطَعُ بِهِ تَنَازُعُهُمَا مَعَ تَكَافُؤِ أَحْوَالِهِمَا، فَقَالَتْ طَائِفَةٌ: يُقْرَعُ بَيْنَهُمَا وَيُقَدَّمُ مَنْ قَرَعَ مِنْهُمَا. وَقَالَ آخَرُونَ: بَلْ يَكُونُ أَهْلُ الِاخْتِيَارِ بِالْخِيَارِ فِي بَيْعَةِ أَيِّهِمَا شَاءُوا"[5].

که اهل الحل والعقد دې نتيجې ته ورسېدل چې دوه تنه (يا له دوو څخه زيات خلک) د خلافت اهليت لري او هغوی هم په خپلو کې د امامت په منصب باندې مسابقه درلوده، نو يو شمېر فقهاء وايي: چې په دې منصب باندې منازعه کول د ممانعت کوونکي عيب نه دی او نه د امامت غوښتنه، کوم مکروه کار دی، ځکه د شورا (د

[1] - تاريخ المدينة لابن شبة (3/ 936). عمر بن شبة (واسمه زيد) بن عبيدة بن ريطة النميري البصري، أبو زيد (المتوفى: 262هـ) تحقيق: فهيم محمد شلتوت، د سيد حبيب محمود احمد په مصرف نشر ته سپارل شوی، د چاپ کال: ۱۳۹۹هـ ق، جدة.

[2] - مسند دارمي مشهور په سنن الدارمي (1/ 501) أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، چاپوونکي اداره: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، لومړی چاپ، کال: 1412 هـ - 2000 م، همدا راز وګورئ: حلية الأولياء وطبقات الأصفياء (3/ 235). أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ) چاپوونکی اداره: السعادة - بجوار محافظة مصر، 1394هـ - 1974م، بيا يې نورو ادارو لکه دار الكتاب العربي – بيروت او دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، کاپي کړی او چاپ کړی دی.

[3] - خو په دې شرط چې هغه پاک «طيب» او ناپاک «خبيث» به په شرعي نص ټاکل شوی وي، که اجتهاد ته خبره ولاړه بيا کثرت د ترجيح يوه مهمه وجه ده.

[4] - دا وړوکی رساله په لومړي ځل په کال ۲۰۱۲م کې د الشبكة العربية للأبحاث والنشر، بيروت ـ لبنان څخه چاپ شوه.

[5] - الأحكام السلطانية للماوردي ص 26، مخکې ذکر شوی دی. همدا خبره بعينه ابو يعلی حنبلي هم کوي، وګورئ: الأحكام السلطانية ص ۲۴ – ۲۵.

حضرت عمر له لوري د خليفه د ټاکنې کميسيون) غړو منازعه وکړه، نو نه د امامت غوښتونکی ترې رد کړی شو او نه په کې رغبت لرونکی ترې منع کړی شو، خو کله چې د امامت غوښتونکي د اهليت له پلوه سره يو شانته وي، نو د دوی ترمنځ تنازع به څرنګه له منځه وړل کېږي؟ يوې ډلې ويلي دي: د دوی ترمنځ به پچه (قرعه) اچول کېږي او د هر چا پچه چې وختله هماغه به امامت ته وړاندې کېږي، نور بيا وايي: غوره کوونکي اختيار لري چې د هر يو سره يې بيعت وکړ سم دی. د پچې خبره ډېرو فقهاوو مسترد کړې ده، ځکه هغوی دې ته د عقد په سترګه ګوري او په عقودو کې پچې نه اچول کېږي، همدا دويمه خبره درسته ده، خو اهل اختيار څوک دي؟ په يو لړ حالاتو کې کېدلی شي چې همدا د اهل حل و عقد غړي اهل اختيار وي (که ملت دوی ته دا اختيار ورکړی وي) او کېدلی شي چې د هغه هېواد ټول وګړي وه اوسېږي.

د دربمې قضيې په اړه بايد ووايو چې لومړی بايد د حاکم سره د بيعت او يا د حاکم د ټاکنې فقهي تکييف (څرنګوالی) معلوم کړو بيا د دې قضيې په اړه سم دريځ نيولی شو، په دې اړه دوه احتمالات وجود لري، يو احتمال دا دی چې دا عقد او تړون دی، په دې باندې ډېرو علماوو تصريح کړې ده او کله چې دا عقد شو، نو بيا عقد بايد هر څوک پخپله خوښه سرته ورسوي هغه که عالم وي او که جاهل او پرهېزګار وي او که بد عمله او يا يې د هغه وکيل بايد سرته ورسوي، يو څوک که هر څومره لوی عالم وي او هر څومره عابد او زاهد وي تر څو يې چې څوک د وکيل په حيث ونه نيسي هغه فضولي شمېرل کېږي، دويم احتمال دا دی چې دا په يو لړ حالاتو کې د توکيل تړون دی، چې ملت په يو لړ حالاتو کې حاکم ته د دې حق ورکوي چې د دوی په نماينده ګۍ څه تصرفات وکړي او د توکيل د تړون لپاره هم د يو چا عالم او زاهد کېدل اړين نه دي.

هو يوازې د دې لپاره د پوهانو اړتيا ده چې دا مشخص کړی شي چې څوک د امامت او د ملت د قيادت وړتيا لري، دا خبره هر څوک نه شي مشخص کولی، نو له همدې امله په شريعت کې لومړی پوهان او اهل حل وعقد را ټولېږي او د قيادت د وړتياوو لرونکي شخصيتونه ټاکي (مشخصوي) او کله چې د وړتيا درلودونکي اشخاص کانديدان شول، نو بيا د دوی په منځ کې چې عام خلک د هر چا سره تړون کوي هغوی د دې حق لري.

پنځم: په فقهي لحاظ دا حکومتونه د «عقد» او تړون حيثيت لري

د فقهې له نظره دا حکومتونه د «عقد» او «تړون» حيثيت لري، چې د دوه اړخونو څخه بايد تشکيل شوي وي، لومړی اړخ يې حاکم او دويم اړخ يې رعيت، همدا د فقهاوو د څرګندونو لنډيز هم دی، لکه مخکې مو چې ورته اشاره درلوده، خو رعيت د دې تړون د بندونو د رعايت او د بنسټيز تړون پر بنسټ د نوو تړونونو د رامنځته کولو لپاره د خپلو نماينده ګانو او وکيلانو له لارې خپل فعال حضور ساتي، تر څو د هغه بنسټيز تړون بندونه او مادې په سمه توګه عملي او پلي شي، همدا راز د حاکم لورې څخه داسې څه په عامو خلکو تحميل نه کړی شي چې د هغوی په ګټه نه وي.

شپږم: د حاکم او رعيت ترمنځ د عقد بندونه بايد ټاکلي وي

اسلامي شريعت د هر هغه عقد او تړون سره اړخ نه لګوي چې محتوا يې نا معلومه وي، په پخوا وختونو کې او په ځانګړې توګه د خلفای راشدينو په زمانه کې دا محتوا مختصره وه، ځکه خلک د سليقوي تعامل څخه نه ويرېدل، خو وروسته خلک تفصيلي عقدونه غوره ګڼي تر څو د نزاع او اختلاف احتمالات تر ډېره بريده له منځه يوړل شي او دواړه اړخونه خپل مسؤوليتونه په دقيقه توګه درک کړی شي، او همدا د شريعت د مقاصدو سره اړخ هم لګوي، له همدې امله دلته هم بايد د تړون او عقد محتوا په تفصيلي ډول وليکل شي چې دې ته په اوسنی اصطلاح کې «اساسي قانون» ويل کېږي، تر څو دواړه اړخونه خپل مسؤوليتونه او حقوق په مشخصه توګه وپېژني.

اووم: په دې عقد کې د ماليې (ټېکس) اجمالي يادونه

دا عقد (اساسي قانون) بايد په اجمالي ډول په دې هم مشتمل وي چې ملت به د خپلو عوايدو يوه برخه د هېواد د اقتصاد د غښتلتيا او د ټولنې د اړتياوو د رفع کولو لپاره ورکوي، کله چې دا عقد وشو، نو خلک په اجمالي توګه د ماليې په ورکولو ملزم ګرځي ځکه چې د عقد په پايله کې د عقد او تړون محتوا نافذه ګرځي لکه مخکې مو چې ورته اشاره درلوده.

په دې «عقد» کې بايد د دې يادونه هم وي چې زموږ په سيمه کې څوک د ډېرو خلکو له لورې د وکيل په توګه وټاکل شو، هغه به زما نماينده او وکيل هم وي او دا يادونه بايد هم په کې وي چې دا وکيل زما په نماينده ګۍ عقد او تړون کولی شي او دا حق ورته ورکوم.

اتم: د ماليې د اندازې لپاره کلنی تړون

د دې لپاره چې هر کال کومه اندازه ماليه له چا څخه واخيستل شي دا په بشپړ ډول څرګند او واضح وي، دې ته اړتيا ده چې د هر کال د بوديجې د ټاکنې په وخت کې بايد دا وټاکل شي او د حکومت او د خلکو د وکيلانو او نماينده ګانو ترمنځ په دې اړه تفصيلي تړون لاسليک شي، تر څو د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د چا په مال باندې تېری چې د ماليې د ټاکلو په مخ کې بنسټيز شرعي خنډ دی له منځه ولاړ شي. نو دا دې ته هم مستلزم دی چې د خلکو د نماينده ګانو يو مجلس بايد شتون ولري، د دې مجلس ځای د علماوو او پوهانو څخه جوړ انتصابي مجلس نه شي نيولی، ځکه دوی د خلکو وکيلان او نماينده ګان نه دي، ځکه توکيل او څوک نماينده جوړول هم يو عقد دی چې د خلکو په رضا او خوښې بايد رامنځته شي.

کله چې دا ډول يو نظام رامنځته شي او په دې توګه يو حکومت د خلکو څخه د دې عقدونو او تړونونو پر بنسټ ماليه واخلي، نو هغه بنسټيز مانع له منځه ځي چې د خلکو په مال کې د هغوی له خوښې پرته تصرف کول دي.

دې ته کوم ډول عقد ويل کېدی شي؟

اوس پوښتنه دا را ولاړېږي چې د ماليې په اړه رامنځته شوی عقد به په شرعي لحاظ د کوم ډول عقودو څخه وي؟ د دې فقهي تکييف (څرنګوالی) بنسټ به څه وي؟ نو په دې اړه بېلابېل احتمالات شتون لري چې په لاندې کرښو کې ورته اشاره کول غواړم:

لومړی: دا عقد به د تبرع عقد وي

کله چې د ماليې د قانوني بنسټ په اړه بحث وشو هلته ويلی شوي دي چې عقد د ماليې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي کېدلی، ځکه هغه عوض مجهول دی چې د دې عقد په پايله کې لازمېږي، ځکه هغوی دا عقد د معاوضاتو د عقودو څخه ګڼلو او هلته چې عوض په پوره ډول مجهول وي عقد درست نه دی، خو که دا عقد د تبرعاتو له عقودو څخه وګڼل شي، په دې حالت کې د تبرع کوونکي لپاره کوم مشخص عوض نه لازمېږي او عقد لازم دی، په دې حالت کې چې دا د تبرعاتو له عقودو څخه وشمېرل شي په فقهي تکييف (څرنګوالی) بنسټ کې يې دوه احتمالات شتون لري:

لومړی: دا د هبې عقد وګڼل شي او داسې هبه چې واهب د یو ډول عوض د اخیستلو شرط کېږدي، سره له دې چې دا ډول هبه د جمهورو په نظر درسته ده، خو یوازې یوه ستونزه لري چې د عوض د جهالت له امله د ډېرو فقهاوو له نظره ستونزه لري[1].

دویم: دا د وقف عقد وي

دویم فقهي تکییف (څرنګوالی) بنسټ یې دا کېدلی شي چې دا د وقف عقد وي او په هغه مذهب عمل وشي چې هر ډول متقوم مال هغه که منقول وي او که غیر منقول وي وقف کېدلی شي، همدا راز د واقف شرطونه هم د عملي کېدلو وړ دي او د موقوف علیه وضاحت هم ممکن دی، په هغه کې هم جهالت نه شته، خو یوه ستونزه لري چې د وقف مال باید اصل باید وساتل شي یوازې د هغه ګټه وقف کېږي، خو په ټېکس کې خو اصل مال په مصرف رسېږي[2].

دویم: دا د عقود غیر مسماة له جملې څخه وي

راجحه خبره دا ښکاري چې دا د هغه مستحدثو تړونونو څخه وشمېرل شي چې په شرعي نصوصو کې یې یادونه نه ده شوې او نه یې تفصیلي احکام په فقهي کتابونو کې ذکر شوي دي، خو په عامه توګه د شریعت د اصولو سره په ټکر کې نه وي، نه کوم حرام حلال ګرځوي او نه حلال حراموي او نه کوم داسې بل شرعي محظور ورسره تړلی وي، دې ډول عقودو او تړونونو ته د علماوو په اصطلاح کې عقود غیر مسماة ویل کېږي، په دې اړه د شام مشهور معاصر حنفي فقیه شیخ مصطفی الزرقا وایي: "والشرع الإسلامي لم يحصر التعاقد في موضوعات معينة يمنع تجاوزها إلى موضوعات أخرى، وليس في نصوص الشريعة ما يوجب تحديد أنواع العقود أو تقييد موضوعاتها إلا بأن تكون غير منافية لما قرره الشرع من القواعد والشرائط العامة في التعاقد، والمبدأ العام في هذا الشأن قوله سبحانه وتعالى: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ} [المائدة: 1]"[3].

اسلامي شریعت تړون په ځانګړو موضوعاتو کې نه دی را خلاصه کړی، چې نورو موضوعاتو ته شامل نه شي او د شریعت په نصوصو کې هم داسې څه نشته چې د تړونونو اقسام محدود کړي او یا یې موضوعات مقید او محصور کړي، یوازینی شرط چې شتون لري هغه دا دی چې دا تړون باید د هغه اصولو او د تړونونو د هغه عامو شرطونو سره په مخالفت کې قرار ونه لري چې شریعت ایښي دي او په دې اړه د اسلامي شریعت عام قانون د الله متعال دا فرمان دی چې فرمایي: ای د ایمان څښتنانو په خپلو تړونونو وفا وکړئ. زرقا صاحب دې ته اشاره کوي چې د «العقود» کلمه د عموم د کلماتو څخه ده او دا هر ډول تړونونو ته شامله ده، له همدې امله که داسې تړون رامنځته کېږي چې مخکې یې شتون نه درلود او په شرعي لحاظ کوم مانع په کې شتون ونه لري هغه معتبر تړون او عقد شمېرل کېږي.

د دې ډول ټېکس په اړه شرعي نصائح او شرطونه

مخکې مو د اضطراري مالیې په ضمن کې د یو لړ شرطونو یادونه وکړه، د هغوی شرطونو څخه هم یو لړ شرطونه دلته هم مطلوب دي، خو یو څه نور ځانګړي شرطونه دي چې باید دلته یې یادونه وشي، چې د هغوی له جملې څخه دا لاندې شرطونه د یادولو وړ دي.

لومړی: دا باید د تړون په پایله کې واخیستل شي

دا باید د ملت د نماینده ګانو او د ملت د وکیلانو سره د عقد او تړون پر بنسټ واخیستل شي، که پر دې بنسټ وا نه اخیستل شي هغه ناروا او حرام دی، ځکه شرعي مانع چې «بطيبة من نفسه» دی شتون لري او کله چې د تړون په پایله کې واخیستل شي نو دا د خلکو په خوښه اخیستل کېږي او روا ګرځي.

دویم: مالیه باید له شتمنو خلکو څخه واخیستل شي

د دې مالیې د ټاکلو لپاره شریعت حکم کوي چې دا باید د داسې خلکو څخه واخیستل شي چې عواید یې له مصارفو څخه زیات وي، د فقیرانو او غریبانو څخه باید وانخیستل شي، دا په ډېرو نصوصو کې او آثارو کې راغلي دي، کله چې حضرت عمر رضي الله عنه زخمي شو د خپل شهادت څخه د مخه یې د یو اوږد حدیث په ترڅ کې وویل: "أُوصِي الخَلِيفَةَ مِنْ بَعْدِي، بِالْمُهَاجِرِينَ الأَوَّلِينَ، أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ، وَيَحْفَظَ لَهُمْ حُرْمَتَهُمْ، وَأُوصِيهِ بِالأَنْصَارِ خَيْرًا، {الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ}، أَنْ يُقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَأَنْ يُعْفَى عَنْ مُسِيئِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِأَهْلِ الأَمْصَارِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ رِدْءُ الإِسْلاَمِ، وَجُبَاةُ المَالِ، وَغَيْظُ العَدُوِّ، وَأَنْ لاَ يُؤْخَذَ مِنْهُمْ إِلَّا فَضْلُهُمْ عَنْ رِضَاهُمْ. وَأُوصِيهِ بِالأَعْرَابِ خَيْرًا، فَإِنَّهُمْ أَصْلُ العَرَبِ، وَمَادَّةُ الإِسْلاَمِ، أَنْ يُؤْخَذَ مِنْ حَوَاشِي أَمْوَالِهِمْ، وَيُرَدَّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، وَأُوصِيهِ بِذِمَّةِ اللَّهِ، وَذِمَّةِ رَسُولِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُوفَى لَهُمْ بِعَهْدِهِمْ، وَأَنْ يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِمْ، وَلاَ يُكَلَّفُوا إِلَّا طَاقَتَهُمْ"[4].

د خپل ځان څخه وروسته خلیفه ته د لومړیو مهاجرینو په اړه سپارښتنه کوم چې د هغوی حق باید وپېژني، د هغوی احترام وساتي، د انصارو په اړه ورته د خیر سپارښتنه کوم (الذين تبوءوا الدار والإيمان من قبلهم) او دا چې د هغوی د صالح انسان څخه دې (هر څه) ومني او د هغوی ګناهکار ته دې بخښنه وکړي، په ښارونو کې د اوسېدونکو په اړه ورته د خیر سپارښتنه کوم، دوی د اسلام څخه د دفاع وسیله، د مال راټولوونکي او د دښمن د مغلوبولو وسیله دي، سپارښتنه کوم چې له دوی څخه یوازې د دوی اضافي مال واخیستل شي او هغه هم د دوی په خوښه. په کلیوالو سیمو کې د اوسېدونکو په اړه ورته سپارښتنه کوم، همدوی د عربو اصول او ریښې دي، د اسلام تومنه ده، دا سپارښتنه کوم چې له دوی څخه دې د دوی د اضافي او غیر اصلي مالونو څخه واخیستل شي او بېرته دې د دوی په فقیرانو تقسیم شي، د ځان څخه وروسته خلیفه ته د الله تعالی او د هغه د پیغمبر د عهد په پوره کولو توصیه کوم او د دې سپارښتنه کوم چې د دوی سره کړی عهد باید پوره کړي او د دوی د موخو تر شا وجنګېږي او پر دوی د توان څخه پورته مکلفیتونه وضع نه کړي[5].

د حضرت عمر رضي الله عنه په دې سپارښتنو کې دوه ځایه د مال اړوند سپارښتنې راغلي دي او په دواړو ځایونو کې یې دا سپارښتنه ده چې د خلکو د اړتیاوو څخه اضافي مال د خلکو څخه واخلئ او د خلکو اصلي مالونه مه اخلئ بلکې د خلکو حاشیوی او غیر اصلي مالونه له خلکو څخه د خراج او ټېکس په توګه واخلئ، له دې امله

1 - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۴۲ د هبة لفظ ص ۱۲۰- ۱۵۵.
2 - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۴۴ ص ۱۰۸ او له هغې وروسته.
3 - المدخل الفقهي العام ص 634 (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).
4 - صحيح البخاري- طوق النجاة (18/5)
5 - سره له دې چې د فعل زیاتې صیغې د مجهول په صیغه ضبط شوي دي خو په ترجمه کې د فعل معروف په توګه انګېرل شوي دي.

دا روا نه دي چې د خلکو اصلي مالونه د ټېکس په توګه واخیستل شي او یا د خلکو څخه د هغوی د غربت او فقر په حالت کې ټېکس واخیستل شي او لـه دې املـه چې دا یو ډول د خیر په کار کې مرسته ده چې په اصل کې یو مباح کار دی، خو د تعهد له امله پـر انسـان لازم ګرځېـدلی دی او د صدقې پـه اړه د رسـول الله صـلی الله علیـه وسلم وینا ده چې فرمایي: "خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَأَبْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ"[1].

تر ټولو ښه صدقه هغه ده چې د شتمنی په حالت کې ورکړل شي او پیل له هغه چا وکړه چې د هغه نفقه پر تا واجب ده.

له داسې خلکو څخه د مالیې (ټېکس) په نوم د هغوی مالونه اخیستل چې هغوی پخپله د خپلو کورنیو د خوراک څښاک لپاره محتاج وي، ناروا او نا سـم کـار دی، لـه همدې امله اړتیا لیدل کېږي چې د مالیې (ټېکس) لګول باید د دې میدان د متخصصینو په مشوره او د ملت د نماینده ګانو په توافق سرته ورسېږي.

درېیم: د مالیې په ټاکلو کې د اعتدال څخه کار اخیستل

یو شرط دا دی چې د مالیې په ټاکلو کې د اعتدال څخه کار واخیستل شي، داسې ونشي چې مالیات (ټېکسونه) دومره ظالمانه وي چې شتمن خلـک یـې هـم د ادا کولو توان ونلري او یا مالیات (ټېکسونه) په داسې توګه وټاکل شي چې د یو تن څخه بېلابېل ډوله ټېکسونه او مالیـات د هغـه د یـو ډول عایـد څخـه واخیسـتل شي، څـه مباشر مالیات وي او څه غیر مباشر مالیات وي او دا ځکه چې زموږ دین د دې حکم کوي چې تعدي او ظلم ناروا دی او د خلکو څخـه د دومـره ټېکسـونو (مالیـاتو) مطالبـه کول او ترلاسه کول چې د هغوی له توان څخه بهر وي ظلم او تعدي بلل کېږي.

درېم: د مالیې په راټولولو کې باید انساني تعامل رعایت شي

د دې معنی دا ده چې کله په چا باندې د هغه د وعدې او یا د تعهد او تړون په پایله کې مالیه لازم وګرځېده او هغه یې پـه اداء کولـو ملـزم هـم و، خـو هغـه د سـتونزو سره مخ شو، داسې خلکو ته شدیدې جزاګانې ورکول، هغوی په زندان کې اچول، د هغـوی مالونـه تلـف کـول او داسـې نـور کارونـه نـاروا دي، دوی سره بایـد پـه هـر حـال انساني تعامل وشي، امام ابو یوسف رحمه الله پخپل کتاب الخراج کې په خپل سند سره دا واقعه نقل کوي، چې د بنو ثقیف څخه یـو تـن وایـي: "اسْتَعْمَلَنِي عَـلِيُّ بْـنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ عَلَى عُكْبُرَاءَ فَقَالَ لِي: -وَأَهْلُ الأَرْضِ معي يسمعُونَ- انْظُرْ أَنْ تَسْتَوْفِيَ مَا عَلَيْهِمْ مِنَ الْخَرَاجِ. وَإِيَّاكَ أَنْ تُـرَخِّصَ لَهُـمْ فِي شَيْءٍ وَإِيَّـاكَ أَنْ يَـرَوْا مِنْـكَ ضَعْفًا، ثُمَّ قَالَ: رُحْ إِلَيَّ عِنْدَ الظُّهْرِ، فَرُحْتُ إِلَيْهِ عِنْدَ الظُّهْرِ فَقَالَ لِي: إِنَّمَا أَوْصَيْتُكَ بِالَّذِي أَوْصَيْتُكَ بِهِ قُدَّامَ أَهْلِ عَمَلِكَ لأَنَّهُمْ قَوْمٌ خُدَعٍ، انْظُرْ إِذَا قَدِمْتَ عَلَيْهِمْ فَلا تَبِيعَنَّ لَهُـمْ كِسْوَةَ شِتَاءٍ وَلا صيفا، وَلا رِزْقًا يَأْكُلُونَهُ، وَلا دَابَّةً يَعْمَلُونَ عَلَيْهَا، وَلا تَضْرِبَنَّ أَحَدًا مِنْهُمْ سَوْطًا وَاحِدًا فِي دِرْهَمٍ، وَلا تُقِمْهُ عَلَى رِجْلِهِ فِي طَلَـبِ دِرْهَـمٍ، وَلا تَبِـعْ لأَحَـدٍ مِـنْهُمْ عَرَضًـا فِي شَيْءٍ مِنَ الْخَرَاجِ؛ فَإِنَّا إِنَّمَا أُمِرْنَا أَنْ نَأْخُذَ مِنْهُمُ الْعَفْوَ. فَإِنْ أَنْتَ خَالَفْتَ مَا أَمَرْتُكَ بِهِ يَأْخُذُكَ اللَّهُ بِهِ دُونِي وَإِنْ بَلَغَنِي عَنْكَ خِلافُ ذَلِكَ عَزَلْتُـكَ. قَـالَ قُلْـتُ إِذَنْ أَرْجِـعُ إِلَيْـكَ كَمَا خَرَجْتُ مِنْ عِنْدِكَ. قَالَ: وَإِنْ رَجَعْتَ كَمَا خَرَجْتَ. قَالَ فَانْطَلَقْتُ فَعَمِلْتُ بِالَّذِي أَمَرَنِي بِهِ، فَرَجَعْتُ وَلم أنتقص من الْخراج شَيْئا"[2].

حضرت علي رضي الله عنه زه د عکبراء په سیمه وټاکلم او په داسې حال کې چې د هغه سیمې خلکو یې خبرې اورېدلی مـا تـه یـې وویـل: ګـوره! پـه دوی چې کـوم خراج دی هغه باید پوره ترې ترلاسه کړې، په هیڅ شي کې ورسره د رخصت څخه کار وانخلې او ګوره چې په کار کې در څخه ضعف او ناتواني ونه ویني! بیا یې راتـه وویـل: ماسپښین ماته بیا راشه، ماسپښین چې ورته ورغلم، را ته یې وویل: کومې سپارښتنې مې چې د هغه خلکو مخکې درته وکړې هغه له دې امله وې چې هغـوی فریـب کـاره خلک دي، چې هغوی ته ورغلې، د هغوی د ژمي جامې به نه خرڅوې او نه به یې د اوړي (دوبي) جامې خرڅوې او نه به یې د خوراک هغه توکي خرڅـوې چې هغـوی یـې خوري او نه به یې د خراج د ترلاسه کولو لپاره هغه حیوان خرڅوې چې هغوی پرې مزدوري کوي، د هیڅ یو درهم لپاره به هغوی په دره نه وهـې او نـه بـه یـې د یـو درهـم د ترلاسه کولو لپاره د جزا په توګه په یوه پښه دروې او د خراج د لاسته راوړلو لپاره به د هغوی هیڅ ډول سامان نه خرڅوې ځکه مـوږ تـه د دې حکـم راکـړل شـوی دی چې د هغوی څخه د هغوی د اړتیاوو څخه اضافي مال واخلو، که د هغه سپارښتنو مخالفت دې وکړ چې ما درته وکړی، نو الله تعالی به یـوازې تـا سره حسـاب کـوي او کـه ماتـه د دې خلاف خبر را ورسېده، نو زه دې فوراً عزل کوم، هغه ثقفي وایي: ما ورته وویل: چې داسې ده، نو زه به بېرته ستاسې خوا تـه همداسـې راشـم لکـه څرنګـه چې تللـی وم (یعنې هیڅ څه به د ځان سره را نه وړم) حضرت علي کرم الله وجهه ورته وویل: سره له دې چې همداسې هم راشې لکه څنګه چې وتلی وې (یعنې هیڅ هـم د ځـان سره را نه وړې، بیا هم باید هغه اوامر او سپارښتنې په نظر کې ونیسې) هغه ثقفي وایي: زه ولاړم او هغه سپارښتنې می عملي کړې چې د څه یې راته حکـم کـړی و او بېرتـه راغلـم او خراج هم بشپړ و او کم شوی نه و.

که په دې توګه مالیات (ټېکسونه) ولګول شي او د ملت څخه ترلاسه شي، نو ان شاء الله چې هیڅ ډول شرعي خنډ په کې شتون نـه لـري، پـه دې توګـه بـه د اسـلامي حکومت اړتیاوې هم پوره شوی وي او د شرعي محظور څخه به هم خلاص یو.

پایلې

د دې لنډ بحث او څېړنې وروسته په پایله کې هغه لنډ نتایج د درنو لوستونکو سره شریکوم چـې د دې څېړنـې پـه پایلـه کـې ورتـه رسـېدلی یـم، دا نتـایج او پـایلې پـه لاندې ډول دي:

لومړی: هر هېواد خپله اقتصادي پالیسي لري، چې په دې لړ کې یو اسلامي نظام هم باید خپله اقتصادي پالیسي ولري.

دویم: همدا راز هر هېواد او هر نظام د همدې اقتصادي پالیسی پر بنسټ ولاړ مالیاتي سیاست یـا مالیـاتي پالیسي- (Fiscal Policy) لـري، چـې پـه بنسـټیز ډول پـه درې برخو مشتمله وي؛ لومړی: اهداف او موخې، دویم: د دولت عایدات او د عایداتو مصادر، درېم: د دولت عمومي مصارف.

درېم: د مالیاتي سیاست تر ټولو مهمه برخه چې زموږ د بحث سره تړاو لري، د عایداتو سرچینې دي او د عایداتو په سرچینو کې تـر ټـولو مهمـه منبـع مالیـه (ټـېکس) دی، چې زموږ د بحث موضوع ده.

---

[1] - دا حدیث متفق علیه دی وګوره صحیح البخاري- طوق النجاة (2/ 112) (مخکې په تفصیل سره ذکر شوی).

[2] - الخراج ص 25، تألیف: امام أبو یوسف یعقوب بن إبراهیم بن حبیب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفی: 182هـ) خپرونکې اداره: المکتبة الأزهریة للتراث، تحقیق: طه عبد الرءوف سعد ، سعد حسن محمد.

درېیم: یو اسلامي نظام او یو مسلمان هېواد هم باید خپله اقتصادي پالیسي ولري او د هغه پر بنسټ ولاړه خپله مالیاتي پالیسي- جوړه کړي، چې د دې مالیاتي پالیسۍ تر ټولو مهم عنصر چې زموږ د بحث سره تړاو لري هغه د اسلامي هېواد لپاره د عایداتو سرچینې دي.

څلورم: په اسلام کې د دولت د عایداتو لپاره یو لړ سرچینې په ګوته شوي دي چې له دې جملې څخه یو لړ هغه دي چې ټولنیز ملکیتونه دي او حکومت او دولت له هغوی څخه خپله بودیجه تمویلوي او اسلام داسې ټولنیز ملکیتونه درست ګڼي، همدا راز دولت د خپلو اقتصادي پروژو او ثمن عام څخه هم د خپلې بودیجې د تمویل لپاره کار اخلي.

پنځم: اسلام څه نورې سرچینې هم په ګوته کړې دي، چې څه یې عادي او څه یې غیر عادي سرچینې ګڼل کېږي، د بېلګې په توګه؛ زکات، جزیه، خراج، د مستأمنینو او ذمي سوداګرو څخه اخیستل شوي عشور او داسې نور، چې له دې جملې څخه له ډېرو سرچینو څخه اوس هېوادونه استفاده نه کوي او د هغه لپاره یې سیستمونه نه دي جوړ کړي.

شپږم: د یو اسلامي هېواد د بیت المال سرچینې (د بودیجې د تمویل مصادر) په همدې کې نه خلاصه کېږي، بلکې په دې کې کمی او زیاتی راتلای شي، ځکه دا د معاملاتو له جملې څخه دي چې هغه د انساني اجتهاد میدان دی، د دې ترڅنګ د خلفای راشدینو په وخت کې په دې مواردو کې په عملي توګه زیاتوالی هم راغلی لکه د ځمکې خراج او د مستأمنو سوداګرو څخه د عشر اخیستل چې د حضرت عمر رضي الله عنه په وخت کې د اسلامي خلافت په مالي او د عایداتو په سرچینو کې ور اضافه شول، چې دا د دې دلیل دی چې دا سرچینې اجتهادي دي او کمي او زیاتی قبلوي او په دې کې نورې سرچینې ور اضافه کېدلی شي، خو په دې کې شرط دا دی چې دا اضافه شوي عایداتي سرچینې به د مال په اړه د اسلام د ورکړو اصولو سره متصادمې نه وي.

اووم: په اسلام کې د مال په اړه تر ټولو بنسټیزه قاعده چې د شریعت د بې شمېره نصوصو څخه ثابته ده هغه د بل چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د چا په فردي ملکیت باندې د تېري او تجاوز کولو حرمت دی، له همدې امله د مال ساتنه د شریعت له ضروریاتو څخه شمېرل کېږي، که کومه سرچینه په دې سرچینو کې ور اضافه کېږي باید چې د دې قاعدې سره په ټکر کې نه وي.

اتم: د مال په اړه د اسلام د اصولو او قواعدو څخه یوه قاعده هم د تکافل قاعده ده، چې الله تعالی په شتمنو انسان باندې په مجموع کې تکافل لازمي کړی دی، خو دا د اوسنۍ زمانې د مالیې (ټېکس) لپاره بنسټ نه شي ګرځېدلی ځکه د مالیې مصارف د ټولنیز تکافل او صدقې او خیرات د مصارفو سره تفاوت لري، همدا راز په فردي الزامیت کې هم سره په بشپړ ډول توپیر لري، ځکه خیراتونه او صدقات الزامي نه بلکې تطوعي دي.

نهم: دې ته په کتنې چې د یو اسلامي هېواد عایداتي سرچینې په هغه څه کې منحصرې نه دي چې په شریعت کې یې یادونه شوې ځکه په دې اړه د خلفای راشدینو اجتهادات شتون لري، د اوسني اقتصادي فکر سره سمه ټاکل کېدونکي مالیه هم د یو اسلامي هېواد د بودیجې لپاره د عاید سرچینه کېدلی شي او کېدلی شي چې هیڅ یو هېواد له دې پرته خپل مصارف هم پوره نه کړی شي او نه شاید هغه نور مقاصد ترلاسه کړی شي چې د مالیې له لارې ترلاسه کېدلی شي، خو د دې په مخکې یوازینی خنډ د چا په مال کې د هغه له خوښې پرته تصرف او د هغه په فردي ملکیت تجاوز دی، چې اسلامي شریعت هیڅکله هم د دې اجازه نه ورکوي.

لسم: مالیه یوازې په هغه صورت کې د یو مسلمان هېواد د مالیاتي سیاست او د بودیجوي سرچینو برخه کېدلی شي چې دا پورته مانع او خنډ له منځه ولاړ شي او دا په لاندې دوو صورتونو کې له منځه تللی شي:

۱- د اضطرار په حالت کې؛ کله چې یو مسلمان هېواد د اضطرار د حالت سره مخ شي او یا داسې حاجت وي چې د اضطرار قایمقام وي، په دې حالت کې د حرامو سره د مباحو په توګه تعامل کېږي، ځکه شرعي قاعده چې د ډېرو شرعي نصوصو څخه ثابته ده وایي: «الضرورات تبیح المحظورات»، نو یو مسلمان حاکم د هغه شرطونو په رعایت کولو چې فقهاوو یې یادونه کړی ده د اړتیا په اندازه د هغه سیمې د خلکو د مالونو څخه د مالیې په توګه اخیستلی شي.

۲- کله چې د یوې سیمې خلک وعده وکړي او یا هم عقد وکړي چې د مشخصو اهدافو د لاسته راوړلو لپاره به د خپلو عوایدو څخه یوه برخه په کلنې ډول دولت او حکومت ته ورکوي، نو دا وعده او عقد ملزم ګرځي او دوی د دې مالیې په ورکولو ملزم شمېرل کېږي، خو د دې لپاره شرط دا دی چې باید حکومت هم د عقد په پایله کې رامنځته شي، عقد په لیکلې بڼه د اساسي قانون په شکل کې شتون ولري، همدا راز د مالیې د ورکړې خبره هم باید د همدې اساسي قانون برخه وي او بیا د مالیې (ټېکس) کلنی عقد د خلکو د نماینده ګانو سره په تفصیلي توګه د هر کال په سر کې سرته ورسېږي، چې دا ټوله پروسه د یو مشروع حکومت غوښتنه کوي، چې خپل اساسي قانون ولري او د خلکو د نماینده ګانو یو مجلس هم ولري چې هغوی د خلکو په وکالت او نیابت د عقد او تړون د لاسلیک کولو حق ولري.

وړاندیزونه او سپارښتنې

د څېړنې د پایلو په نظر کې نیولو سره د افغانستان د اسلامي امارت اړوندو چاراوکو خدمت ته لاندې وړاندیزونه او سپارښتنې وړاندې کوم:

لومړی: په دې کې شک نشته چې هېوادونه د خپلو بودیجوي اړتیاو د پوره کولو لپاره د مالیې بېلابېلو ډولونو ټاکلو ته اړ دي، او له دې قاعدې څخه د افغانستان اسلامي امارت هم مستثنی نه دی، خو دا کار باید د اعتدال سره په داسې توګه سرته ورسېږي چې د ټولنې په وګړو فشار وارد نه کړی شي، او یوازې د شتمنو خلکو څخه واخیستل شي، او په دومره اندازه واخیستل شي چې هغوی یې توان ولري، د داسې وګړو څخه یې غوښتنه ونه کړی شي چې پخپله په ډېرو ستونزو د خپل ځان او اولادونو لپاره نفقه پیدا کوي، اوس دا سوال چې دا کار څنګه سرته ورسېږي چې د هېواد اړتیاوې هم پوره شي او په خلکو فشار هم ډېر زیات نه وي، نو په دې لړ کې د دې څانګې اړوندو پوهانو سره مشوره کول اړین دي.

دویم: د مالیې د راټولو او وضع کولو هدف یوازې د بودیجې برابرول نه وي بلکې د هغو ټولو اهدافو د لاسته راوړلو او هغوی ته د رسېدلو لپاره تر‌ې هم باید کار واخیستل شي چې پوهانو او علماو د مالیې لپاره ټاکلي دي.

درېیم: د مالیې د راټولولو ترڅنګ د زکات نظام باید فعال کړی شي، او په هغه فقهي مذهب باید عمل وشي چې د ظاهري مالونو د زکات تر څنګ د باطني مالونو زکات را ټولول د حکومت حق ګڼي، خو د دې سره دا په نظر کې ونیول شي چې څومره زکات ترې دولت واخلي د هغه په اندازه د مالیې پیسې ورته معاف کړي، دا به له یوې لورې د زکات د فریضې ادا کولو ته خلک تشویق کړي، او له بل پلوه به په ټولنه کې د تکافل نظام تقویه شي، ځکه د زکات پیسې په نورو عامو پراختیایي کارونو کې نه شي لګېدلی، ځکه په شریعت کې د زکات مصارف مشخص دي.

څلورم: د اضطرار ماليه خو په عادي حالاتو کې د تطبيق وړ نه ده، ځکه هغه شرطونه پوره کول ګران دي چې فقهاوو د دې ډول ماليې لپاره وضع کړي دي، او له بل پلوه هغه يوه موقته ماليه ده.

پنځم: د عادي ماليې د را ټولولو لپاره بايد هغه فقهي څرنګوالى برابر کړى شي چې په دې څېړنه کې پرې په تفصيل سره خبره شوى، او لنډيز يې دا دې چې د مسلمانانو د ټولو قطري حکومتونو حکم د خلافت د حکم سره توپير لري، خو دا حکومتونه هم اړين دي، خو د رامنځته کېدو طريقه يې د خلکو ترمنځ مشوره او د خلکو موافقه ده، ځکه د حاکم ټاکل په يو لړ مواردو کې د عقد حيثيت لري (د حاکم او رعيت ترمنځ يو عقد شمېرل کېږي) او په يو لړ نورو مواردو کې د توکيل حيثيت لري، او د دې دواړو لپاره د خلکو موافقه شرط ده، د عقد لپاره د متعاقدينو رضا او موافقه بنسټيز شرط دى، او د توکيل لپاره د موکل موافقه اړينه ده، او د دې عقد د بندونو څخه يو بند بايد دا وي چې خلک به د خپلو عوايدو څخه يو مقدار ماليه دولت ته ورکوي چې د هېواد د نظام د مخته وړلو او پراختيايي کارونو لپاره ترې کار واخيستل شي، او دا عقد بايد په ليکلى بڼه وجود ولري چې دې ته اساسي قانون او يا هم بل نوم ورکولى شو، تر څو چې دا فقهي څرنګوالى برابر نه شي دا ډول ماليه اخيستل چې اوس اخيستل کېږي ناروا او د شريعت سره متصادم کار دى.

شپږم: د داسې ماليو د ټاکلو څخه بايد اسلامي امارت ځان وساتي چې په يو ډول عايد باندې څو ډوله ماليه اېښودل کېږي، ځکه دا د تجارت او صنعت پرمختګ ته زيان رسوي، په دې اړه بايد د معاصرو اقتصاد پوهانو نظر واخيستل شي.

وسبحانك اللهم وبحمدك نشهد أن لا إله إلا أنت نستغفرك ونتوب إليك.

د مصادرو نوم لړ

دا د هغه مصادرو او مراجعو نوم لړ دى چې په دې بحث کې ترې اقتباس شوى دى، او يا ترې استفاده شوى ده، د قرآن کريم څخه پرته دا د کتابونو د نومونو په ترتيب سره مرتب شوى دى، په دې لړ کې د تعريف «ال» په نظر کې نه دي نيول شوي، او نه کتابونه د علومو پر بنسټ مرتب شوي دي، دا يو عمومي نوم لړ دى.

1- القرآن الكريم.

2- أجوبة التسولي عن مسائل الأمير عبد القادر في الجهاد، تأليف: علي بن عبد السلام بن علي، أبو الحسن التُّسُولي المالكي (المتوفى: 1258هـ)، تحقيق: عبد اللطيف أحمد الشيخ محمد صالح، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړى چاپ، کال: 1996م.

3- الإحسان في تقريب صحيح ابن حبان، تاليف: محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن مَعْبدَ، التميمي، أبو حاتم، الدارمي، البُستي (المتوفى: 354هـ)، ترتيب: الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي (المتوفى: 739 هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت، لومړى چاپ، کال: 1408 هـ - 1988 م.

4- الاحكام السلطانية، د أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (المتوفى: 450هـ) دار الحديث – القاهرة.

5- الأحكام السلطانية، تأليف: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي، الشهير بالماوردي (ت ٤٥٠هـ) چاپوونکې اداره: دار الحديث، القاهرة، مصر.

6- الأحكام السلطانية، تأليف: القاضي أبو يعلى ، محمد بن الحسين بن محمد بن خلف ابن الفراء (المتوفى : 458هـ) تصحيح او تعليق: محمد حامد الفقي، چاپوونکى اداره: دار الكتب العلمية - بيروت ، لبنان، دويم چاپ: کال 1421 هـ - 2000 م.

7- أحكام القرآن . أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، لومړى چاپ، کال 1415هـ/1994م.

8- الاختيار لتعليل المختار ، تأليف: عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (المتوفى: 683هـ)، تعليق: الشيخ محمود أبو دقيقة، چاپوونکى اداره: مطبعة الحلبي – القاهرة، د چاپ کال: 1356 هـ - 1937 م.

9- الْأَشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ عَلَى مَذْهَبِ أَبِيْ حَنِيْفَةَ النُّعْمَانِ، تاليف: الشَّيْخ زَيْنُ الْعَابِدِيْنَ بْنِ إِبْرَاهِيْم بْنِ نُجَيْمٍ (926-970هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتب العلمية،بيروت،لبنان، د چاپ کال 1400هـ -1980م.

10- أصول الدين ، تأليف: عبد القاهر بن طاهر بن محمد بن عبد الله البغدادي التميمي الأسفراييني، أبو منصور (المتوفى: 429 هـ)، چاپوونکې اداره: مدرسة الإلهيات بدار الفنون التركية-تركيا اسطنبول، لومړى چاپ، د چاپ کال: 1346 هـ ق 1928م.

11- الاعتصام، تأليف: إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (ت ٧٩٠هـ)، تحقيق: سليم بن عيد الهلالي، خپرونکې اداره: دار ابن عفان، السعودية، لومړى چاپ، کال: ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

12- اقتصادنا، د سيد محمد باقر الصدر ليکنه، دار التعارف للمطبوعات، بيروت لبنان، څوارلسم چاپ، کال ١٩٨١م ١٤٠١هـ ق.

13- الأموال، تأليف: أبو أحمد حميد بن مخلد بن قتيبة بن عبد الله الخراساني المعروف بابن زنجويه (المتوفى: 251هـ)، تحقيق الدكتور: شاكر ذيب فياض الأستاذ المساعد - بجامعة الملك سعود، چاپوونکې اداره : مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية، السعودية، لومړى چاپ، کال: 1406 هـ - 1986 م.

14- البحر الرائق شرح كنز الدقائق ومنحة الخالق وتكملة الطوري ، د البحر الرائق مؤلف: زين الدين بن إبراهيم بن محمد، المعروف بابن نجيم المصري (المتوفى: 970هـ) د منحة الخالق مؤلف: ابن عابدين شامي، او د تكملې مؤلف: محمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري (ت بعد 1138 هـ)، خپرونکې اداره: دار الكتاب الإسلامي، دويم چاپ، ب.ت.

15- البحر الرائق شرح كنز الدقائق، تاليف: زين الدين ابن نجيم الحنفي (٩٢٦هـ ٩٧٠هـ)، خپرونکې اداره: دار المعرفة، بيروت، لبنان، ب – ت.

16- بداية المجتهد و نهاية المقتصد، ليكوال: أبو الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد القرطبي الشهير بابن رشد الحفيد (المتوفى : 595هـ)، خپرووںکی اداره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده، مصر، څلورم چاپ، کال: 1395هـ/1975م.

17- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، تاليف: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: 587هـ)، خپروونکې اداره: دار الكتب العلمية، دويم چاپ، کال 1406هـ - 1986م.

18- بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة، تاليف: جلال الدين عبد الرحمن السيوطي (سنة الولادة 849هـ/ سنة الوفاة 911هـ) تحقيق محمد أبو الفضل إبراهيم، دار الفكر، دويم چاپ، کال ١٣٩٩هـ ١٩٧٩م.

19- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، تأليف: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، تحقيق: د. عمر عبد السلام تدمري، خپرونکې اداره: دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان، لومړی چاپ، کال: 1407هـ - 1987م

20- تاريخ المدينة لابن شبة، عمر بن شبة (واسمه زيد) بن عبيدة بن ريطة النميري البصري، أبو زيد (المتوفى: 262هـ) تحقيق: فهيم محمد شلتوت، د سيد حبيب محمود احمد په مصرف نشر ته سپارل شوی، د چاپ کال: ١٣٩٩هـ ق، جدة.

21- التحرير والتنوير، المؤلف : الشيخ محمد الطاهر بن عاشور، دار النشر : دار سحنون للنشر والتوزيع - تونس - 1997 م.

22- تفسير أبي السعود المسمى بإرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم(2/ 170)، تأليف: محمد بن محمد العمادي أبو السعود، چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

23- التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، تأليف: أبو عمر بن عبد البر النمري القرطبي (٣٦٨ - ٤٦٣ هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، وآخرون، خپرونکې مؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي – لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٩ هـ - ٢٠١٧ م.

24- الجامع الصغير وشرحه النافع الكبير لمن يطالع الجامع الصغير، جامع الصغير د امام أبو عبد الله محمد بن الحسن الشيباني (المتوفى: 189هـ) ليكنه ده، او شرحه يې د مولانا محمد عبد الحي بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي، أبو الحسنات (المتوفى: 1304هـ) ده، خپرونکې اداره: عالم الكتب – بيروت، لومړی چاپ، کال: 1406هـ.

25- الجامع لأحكام القرآن، تاليف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى : 671 هـ)، تحقيق: هشام سمير البخاري، خپرونکې اداره: دار عالم الكتب، الرياض، المملكة العربية السعودية، د کال 1423 هـ/ 2003 م چاپ.

26- الجواهر المضية في طبقات الحنفية، تاليف: عبد القادر بن أبي الوفاء محمد بن أبي الوفاء القرشي أبو محمد (٦٩٦هـ – ٧٧٥هـ) مير محمد كتب خانه، كراچي، پاکستان.

27- حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة، تأليف: عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (المتوفى : 911هـ)، تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم، خپرونکې اداره: دار إحياء الكتب العربية - عيسى البابي الحلبي وشركاه – مصر، لومړی چاپ، کال: 1387 هـ - 1967م.

28- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مهران الأصبهاني (المتوفى: 430هـ) چاپوونکی اداره: السعادة - بجوار محافظة مصر، 1394هـ - 1974م، بيا يې نورو ادارو لکه دار الكتاب العربي – بيروت او دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، کاپي کړی او چاپ کړی دی.

29- الخراج، تأليف: أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفى : 182هـ) خپروونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد او سعد حسن محمد.

30- الخراج، تأليف: امام أبو يوسف يعقوب بن إبراهيم بن حبيب بن سعد بن حبتة الأنصاري (المتوفى: 182هـ) خپرونکې اداره: المكتبة الأزهرية للتراث، تحقيق: طه عبد الرءوف سعد ، سعد حسن محمد.

31- الديباج المذهب في معرفة أعيان علماء المذهب، المؤلف: إبراهيم بن علي بن محمد، ابن فرحون، برهان الدين اليعمري (المتوفى: 799هـ)، تحقيق اوتعليق: الدكتور محمد الأحمدي أبو النور، خپرونکې اداره: دار التراث للطبع والنشر، القاهرة، مصر.

32- الذخيرة ، تأليف: أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي (ت ٦٨٤هـ)، تحقيق: د محققينو يوې مجموعې، چاپوونکې اداره: دار الغرب الإسلامي- بيروت، لومړی چاپ، کال: ١٩٩٤م.

33- الذخيرة، تاليف: شهاب الدين أحمد بن إدريس القرافي، تحقيق: محمد حجي، خپرونکې اداره: دار الغرب، بيروت، لبنان، د خپربدو کال ١٩٩٤م.

34- رد المحتار على الدر المختار، ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ) الناشر: دار الفكر-بيروت الطبعة: الثانية، 1412هـ - 1992م.

35- رد المحتار على الدر المختار، تأليف: ابن عابدين، محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي (المتوفى: 1252هـ)، خپروونکې اداره: دار الفكر-بيروت، دويم چاپ: 1412هـ - 1992م.

36- السنة لأبي بكر بن الخلال (1/ 143). أبو بكر أحمد بن محمد بن هارون بن يزيد الخَلَّال البغدادي الحنبلي (المتوفى: 311هـ)، تحقيق: د. عطية الزهراني، خپرونکې اداره: دار الراية – الرياض، لومړی چاپ، کال 1410هـ - 1989م.

37- سنن ابن ماجه، تأليف: أبو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجة القزويني (٢٠٩ - ٢٧٣ هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او نورو، خپرونکې اداره: دار الرسالة العالمية، لندن، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٠ هـ - ٢٠٠٩ م

38- سنن ابى داود، أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السِّجِسْتاني (المتوفى: 275هـ)، تحقيق: شعَيب الأرنؤوط او محَمَّد كامِل قره بللي، خپرووونکې اداره: دار الرسالة العالمية، لومړی چاپ، کال 1430 هـ - 2009 م

39- سنن الترمذي، تاليف: محمد بن عيسى بن سَوْرة بن موسى بن الضحاك، الترمذي، أبو عيسى (المتوفى: 279هـ)، تحقيق: بشار عواد معروف، خپرونکې اداره: دار الغرب الإسلامي – بيروت، د خپرېدو کال 1998 م

40- سنن الدارقطني، تأليف: أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: 385هـ)، تحقيق: شعيب الارنؤوط، حسن عبد المنعم شلبي، عبد اللطيف حرز الله، أحمد برهوم، خپرونکې اداره: مؤسسة الرسالة، بيروت – لبنان، لومړی چاپ، کال 1424 هـ - 2004 م.

41- السنن الصغرى للبيهقي مع شرحه المنة الكبرى شرح وتخريج السنن الصغرى، محمد ضياء الرحمن الأعظمي، الناشر: مكتبة الرشد، د نشر کال: 1422هـ - 2001م، رياض، السعودية.

42- السنن الكبرى، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، خپروونکي اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنات، دربم چاپ، کال 1424 هـ - 2003 م.

43- السنن الكبرى، تأليف: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، چاپوونکي اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان، دربم چاپ، کال: 1424 هـ - 2003 م.

44- السنن الكبير، تأليف: أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (٣٨٤ - ٤٥٨ هـ) تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپرونکې اداره: مركز هجر للبحوث والدراسات العربية والإسلامية – القاهرة، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٢ هـ - ٢٠١١ م.

45- السياسات الاقتصادية، عبد المطلب عبد المجيد، مجموعة النيل العربية، مصر، لومړی چاپ کال ٢٠٠٣م.

46- السياسات المالية، حامد عبد الحميد دراز، الدار الجامعية، الاسكندرية ـ مصر، ٢٠٠٢م.

47- السياسة المالية في ظل الاقتصاد الاسلامي، عوف محمود الكفراوي، مركز الاسكندرية للكتاب، الاسكندرية مصر، دويم چاپ، کال ٢٠٠٦م.

48- شرح الطيبي على مشكاة المصابيح المسمى بـ (الكاشف عن حقائق السنن)، تأليف: شرف الدين الحسين بن عبد الله الطيبي (743هـ)، تحقيق: د. عبد الحميد هنداوي، خپرونکې اداره: مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة - الرياض)، لومړی چاپ، کال: 1417 هـ - 1997م

49- شرح النووي على مسلم، خپروونکی اداره: دار احياء التراث العربي بيروت، دويم چاپ، کال: ١٣٩٢هـ ق. همدا راز القبس شرح الموطا د ابن عربي مالکي، د بدر الدين عيني د سنن أبي داود شرحه او نور.

50- شرح سنن أبي داود، تأليف: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: 855هـ) تحقيق: أبو المنذر خالد بن إبراهيم المصري، خپرووونکې اداره: مكتبة الرشد – الرياض، لومړی چاپ، کال: 1420 هـ -1999 م.

51- شرح صحيح البخاري، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ) تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، چاپوونکي اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، کال: ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣ م.

52- شرح صحيح البخاري، تأليف: ابن بطال أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك (ت ٤٤٩ هـ)، تحقيق: أبو تميم ياسر بن إبراهيم، خپرووونکې اداره: مكتبة الرشد - السعودية، الرياض، دويم چاپ، کال: ١٤٢٣ هـ - ٢٠٠٣م.

53- شرح فتح القدير، تاليف: كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي (ت 681هـ) خپرونکې اداره: دار الفكر، بيروت، لبنان.

54- شرح معاني الآثار، تأليف: بو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (ت ٣٢١هـ)، تحقيق او تقديم: محمد زهري النجار او محمد سيد جاد الحق، خپرونکې اداره: عالم الكتب، لومړی چاپ، کال ١٤١٤ هـ، ١٩٩٤ م.

55- شفاء الغليل في بيان الشبه والمخيل ومسالك التعليل، تأليف: أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (المتوفى: 505 هـ)، تحقيق: د. حمد الكبيسي، خپرونکې اداره: مطبعة الإرشاد – بغداد، لومړی چاپ، کال: 1390 هـ - 1971 م.

56- صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) تأليف: محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري، أبو عبد الله، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، خپرووونکې اداره: دار طوق النجاة، لومړی چاپ، کال ١٤٢٢هـ.

57- صحيح مسلم (المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم) تأليف: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، خپرووونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

58- العالمگيرية يا الفتاوى الهندية، نشرونکی اداره: دار الفكر، د نشربدو كال: 1411هـ - 1991م.
59- غياث الأمم في التياث الظلم، تأليف: عبد الملك بن عبد الله بن يوسف بن محمد الجويني، أبو المعالي، ركن الدين، الملقب بإمام الحرمين (٤١٩ هـ - 478هـ)، تحقيق: الدكتور عبد العظيم الديب، دويم چاپ، كال 1401هـ.
60- فضائح الباطنية، تاليف: محمد بن محمد بن محمد الغزالي أبو حامد، تحقيق: عبد الرحمن بدوي، خپرونكې اداره: مؤسسة دار الكتب الثقافية – الكويت.
61- الفقه الإسلامي وأدلته ، تاليف: الدكتور وهبة الزحيلي، طبع دار الفكر ـ دمشق، سوريه، څلورم چاپ.
62- فقه المعاملات المالية (المال، الملكية، العقد)، ليكوال: أ. د. محمد عثمان شبير (كلية الشريعة – جامعة قطر) چاپوونکی اداره: دار النفائس للنشر والتوزيع، اردن، دريم چاپ، كال ٢٠١٠م ١٤٣٠هـ.
63- القبس في شرح موطأ مالك بن أنس، تأليف: القاضي محمد بن عبد الله أبو بكر بن العربي المعافري الاشبيلي المالكي (ت ٥٤٣هـ) تحقيق: الدكتور محمد عبد الله ولد كريم، خپروونكې اداره: دار الغرب الإسلامي، لومړی چاپ، كال: ١٩٩٢ م.
64- قضية الأغلبية من وجهة الشرعية، دا ورکوی رساله په لومړي ځل په كال ٢٠١٢م كې د الشبكة العربية للأبحاث والنشر، بيروت ـ لبنان څخه چاپ شوه.
65- القواعد الصغرى (الفوائد في اختصار المقاصد) ص92، تاليف: عبد العزيز بن عبد السلام السلمي، تحقيق: اياد خالد الطباع، خپرونكې اداره: دار الفكر المعاصر , دار الفكر – دمشق، لومړی چاپ، كال ١٤١٦هـ ق.
66- كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، المؤلف: مصطفى بن عبد الله كاتب جلبي القسطنطيني المشهور باسم حاجي خليفة أو الحاج خليفة (المتوفى: 1067هـ) الناشر: مكتبة المثنى - بغداد (وصورتها عدة دور لبنانية، بنفس ترقيم صفحاتها، مثل: دار إحياء التراث العربي، ودار العلوم الحديثة، ودار الكتب العلمية)، تاريخ النشر: 1941م.
67- كفاية النبيه في شرح التنبيه، تأليف: أحمد بن محمد بن علي الأنصاري، أبو العباس، نجم الدين، المعروف بابن الرفعة (ت ٧١٠هـ) تحقيق: مجدي محمد سرور باسلوم، چاپوونكې اداره: دار الكتب العلمية، لومړی چاپ، كال: ٢٠٠٩م.
68- ما رواه الأساطين في عدم المجيء الى السلاطين (ذم القضاء وتقلد الأحكام، ذم المكس)، د امام جلال الدين السيوطي كتاب، تحقيق: مجدي فتحي السبت، خپرونكې اداره: دار الصحابة للنشر والتوزيع، طنطا- مصر، لومړی چاپ، كال: ١٤١١هـ ق ١٩٩١م.
69- المالية العامة (١) الايردات والنفقات، محمد خير العكام، د الجامعة الافتراضية السورية د خپرونو څخه د الكترونيكي خپرېدو كال ٢٠١٨م.
70- المالية العامة (النظم الضريبية)، خپروونکی اداره: منشورات الحلبي، الجزائر، كال ٢٠٠٣م.
71- المالية العامة والتشريع الضريبي، د دكتور أعاد حمود القيسي ليكنه، د دار الثقافة للنشر والتوزيع د خپرونو څخه، نهم چاپ كال ٢٠١٥م.
72- المالية العامة، فليح حسن خلف، د عالم الكتاب الحديث او جدار للكتاب العلمي، اردن د خپرونو څخه، لومړی چاپ كال ٢٠٠٨م.
73- مبادئ المالية العامة ، په ليبيا كې د «الجامعة المفتوحة» درسي كتاب، طرابلس، الجماهيرية العظمى.
74- المبسوط، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ)، خپروونکی اداره: دار المعرفة – بيروت، ب. ط. كال 1414هـ - 1993م.
75- المبسوط، تأليف: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (المتوفى: 483هـ) خپرونكې اداره: دار المعرفة – بيروت، ب.ط، د خپريدو كال: 1414هـ - 1993م.
76- مجلة الأحكام العدلية قاعدة رقم: 97. مَجَلَّةُ الْأَحْكَامِ الْعَدْلِيَّةِ، د قاعدې شمېره (٩٧)، تاليف: د عثماني خلافت د علماو او فقهاو د يو كميسيون له لورې تاليف شوى كتاب، نشرونكې اداره: نور محمد كتابخانه تجارت كتب، آرام باغ كراچي.
77- مختصر خليل، تاليف: خليل بن إسحاق بن موسى، ضياء الدين الجندي المالكي المصري (المتوفى: 776هـ)، تحقيق: أحمد جاد، خپروونكې اداره: دار الحديث/القاهرة، لومړی چاپ، كال 1426هـ/2005مـ.
78- مدارك التنزيل وحقائق التأويل د أبو البركات عبد الله بن أحمد بن محمود حافظ الدين النسفي (المتوفى: 710هـ) ليكنه، تحقيق او تخريج: يوسف علي بديوي، چاپوونكې اداره: دار الكلم الطيب، بيروت، لومړی چاپ، كال 1419 هـ - 1998 م.
79- المدخل الفقهي العام، د شيخ مصطفى أحمد الزرقا ليكنه، د دار القلم دمشق چاپ، د چاپ كال: ١٩٩٨م ١٤١٨هـ ق.
80- المستصفى من علم الأصول، د امام ابو حامد محمد بن محمد الغزالي (٤٥٠هـ ٥٠٥هـ)، تحقيق: حمزة بن زهير حافظ، د چاپ د تفصيلاتو نه بغير.
81- مسند أبي يعلى الموصلي، تأليف: الإمام الحافظ أحمد بن على بن المثنى التميمي (٢١٠ - ٣٠٧ هـ) او ورسره «رحمات الملأ الأعلى بتخريج مسند أبي يعلى» هم دی، تخريج اوتعليق: سعيد بن محمد السناري، خپروونكي اداره: دار الحديث – القاهرة، لومړی چاپ، كال: ١٤٣٤ هـ - ٢٠١٣ م.
82- مسند أحمد، تأليف: أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ)، تحقيق: شعيب الأرنؤوط او عادل مرشد او نور ملګري يې، د دكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي د څار لاندې، چاپوونكې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، كال: 1421 هـ - 2001 م.
83- مسند أحمد، د امام أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (المتوفى: 241هـ) تأليف، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، او نور، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، خپروونكې اداره: مؤسسة الرسالة، لومړی چاپ، كال: 1421 هـ - 2001 م.

84- مسند دارمي مشهور په سنن الدارمي، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: 255هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، چاپوونکي اداره: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، لومړی چاپ، کال: 1412 هـ - 2000 م.
85- مصنف عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.
86- مصنف عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني، الناشر : المكتب الإسلامي – بيروت، دويم چاپ، کال: 1403هـ ق، تحقيق : حبيب الرحمن الأعظمي.
87- المصنف، تأليف: أبو بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي (ت ٢٣٥ هـ)، تحقيق: سعد بن ناصر بن عبد العزيز أبو حبيب الشثري، خپرونکې اداره: دار كنوز إشبيليا للنشر والتوزيع، الرياض – السعودية، لومړی چاپ، کال: ١٤٣٦ هـ - ٢٠١٥ م.
88- معجم المصطلحات الاقتصادية، احمد زكي بدوي، دار الكتاب المصري، کال ١٩٨٥م.
89- معلمة زايد للقواعد الفقهية والأصولية، د مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية او مجمع الفقه الدولی (منظمة المؤتمر الاسلامی) د خپرونو څخه، لومړی چاپ، کال ٢٠١٣م ١٤٣٤هـ
90- المعيار المعرب والجامع المغرب عن فتاوى أهل إفريقيا/ والأندلس والمغرب، تأليف: أبو العباس أحمد بن يحيى الونشريسي (ت 914هـ) چاپوونکې اداره: د المغرب د اوقافو او شؤون اسلامي وزارت، کال ١٤٠١هـ ١٩٨١م. دا کتاب بيا نشر او علمي تحقيق ته اړتيا لري، بې شمېره طباعتي غلطۍ په کې دي، تر څو يې نص تصحيح نه شي د درستې استفادې وړ نه دی، ځکه چا بې له اهتمام څخه چاپ کړی دی.
91- المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، تأليف: عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي أبو محمد، خپرونکی اداره: دار الفكر – بيروت، لومړی چاپ، کال 1405هـ ق.
92- مفاتيح الغيب أو التفسير الكبير، تاليف: أبو عبد الله محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي خطيب الري (المتوفى: 606هـ)، خپرونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دريم چاپ، کال ١٤٢٠هـ.
93- المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، تأليف: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت ٦٧٦هـ) چاپوونکې اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، دويم چاپ، کال: ١٣٩٢هـ ق.
94- الموسوعة الفقهية الكويتية، (د علماو د يوې لوی مجموعې له لوري ليکل شوی ده)، د کويت د وزارت اوقاف له نشراتو څخه، دويم چاپ، کال ١٤٠٤هـ ١٩٨٣م.
95- النظام الضريبي بين الفكر المالي المعاصر والفكر المالي الاسلامي، قسنطينة پوهنتون، الجزاير کې د ماسترۍ رساله، ليکواله: رحمة نابتي، تعليمي کال: ٢٠١٣-٢٠١٤م.
96- النظرية الاقتصادية، تاليف: دكتور احمد جامع، خپروونکې اداره: دار النهضة، څلورم چاپ، کال ١٩٨٤م.
97- النظم المالية في الاسلام، ليکوال: قطب ابراهيم محمد، الهيئة المصرية العامة للكتاب، څلورم چاپ، کال ١٩٩٦م.
98- وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان (608هـ 681هـ) تحقيق: إحسان عباس، چاپوونکې اداره: دار صادر بيروت، ب. ت.
99- الهداية في شرح بداية المبتدي، تاليف: علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني، أبو الحسن برهان الدين (ت ٥٩٣هـ) تحقيق: طلال يوسف، خپروونکې اداره: دار احياء التراث العربي - بيروت – لبنان.
100- الهداية مع شرح العلامة عبد الحي اللكنوي د ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراچی چاپ.